

e-ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL

BİLİMLER

ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Sayı/Issue: 37
Mayıs/May, 2023

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

BURDUR

Sahibi / Owner

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına / On behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
ademkorkmaz@mehmetakifedu.tr

Editör / Editor

Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
abhamsioglu@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mzyanardag@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Faruk TEMEL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ftemel@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Hasan Fatih SEVAL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
hfseval@mehmetakif.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Psikoloji/Psychology

Prof. Dr. Özlem TAGAY
ozlemtagay@mehmetakif.edu.tr

Antropoloji/Anthropology

Dr. Ayşe YILDIRIM
ayseyildirim@mehmetakif.edu.tr

İktisat/Economics

Doç. Dr. Murat BELKE
mbelke@mehmetakif.edu.tr

İşletme/Business Administration

Doç. Dr. Ali Murat ALPARSLAN
alimurat@mehmetakif.edu.tr

Maliye/Public Finance

Doç. Dr. Düriye TOPRAK
dtoprak@mehmetakif.edu.tr

Sağlık Yönetimi/Health Management

Dr. Nurdan ORAL KARA
nokara@mehmetakif.edu.tr

Kamu Yönetimi/Public Adm.

Prof. Dr. Mustafa LAMBA
mlamba@mehmetakif.edu.tr

Sosyal Hizmet/Social Work

Doç. Dr. Umut YANARDAĞ
uyanardag@mehmetakif.edu.tr

Din Bilimleri/Science of Religion

Doç. Dr. Nurettin ÇALIŞKAN
ncaliskan@mehmetakif.edu.tr

Güzel Sanatlar/Fine Arts

Doç. Dr. Murat KARA
muratkara@mehmetakif.edu.tr

Spor Bilimleri/Sport Sciences

Prof. Dr. Kadir PEPE
kpepe@mehmetakif.edu.tr

Turizm/Tourism

Doç. Dr. Olcay KILINÇ
olcaykilinc@mehmetakif.edu.tr

Arkeoloji/ Archaeology

Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU
sozudogru@mehmetakif.edu.tr

Dil Bilimleri/Linguistic Sciences

Doç. Dr. Hakan YILMAZ
hyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Felsefe/Philosophy

Dr. S. Ertan TAĞMAN
setagman@mehmetakif.edu.tr

İstatistik/Statistics

Dr. Bekir ÇETİNTAV
bekircetintav@mehmetakif.edu.tr

Sosyoloji/Sociology

Doç. Dr. Fatma Gaye GÖKALP
YILMAZ
fgyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Zafer GÖLEN
zgolen@mehmetakif.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish Language and Literature

Dr. Didem AKYILDIZ AY
didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr

Bankacılık ve Finans/Banking and Finance

Doç. Dr. İsmail ÇELİK
ismailcelik@mehmetakif.edu.tr

Bilimsel Yayın Danışma Kurulu/Scientific Publication Advisory Board

- Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ademkorkmaz@mehmetakif.edu.tr
- Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
sevkiduyamaz@sdu.edu.tr
- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi
drbetulkaragozyerdelen@gmail.com
- Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida
fevzi.okumus@ucf.edu
- Prof. Dr. Haluk SOYDAN
University of Southern California
soydan@usc.edu
- Prof. Dr. Levent AYTEMİZ
Karabük Üniversitesi
laytemiz@bandirma.edu.tr
- Prof. Dr. Muammer ÇETİNGÖK
Tennessee University
muammercetingok@yahoo.com
- Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Süleyman Demirel Üniversitesi
tunca@hotmail.com
- Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ozcangungor@yahoo.com
- Prof. Dr. Saffet KÖSE
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
saffet.kose@ikc.edu.tr
- Prof. Dr. Sevil ATASOY
Üsküdar Üniversitesi
sevil.atasoy@uskudar.edu.tr
- Prof. Dr. Valentin BLANDUL
University of Oradea
bvali73@yahoo.com
- Prof. Dr. Yüksel METİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
yukselmetin@sdu.edu.tr
- Prof. Dr. B. Ayça POLAT BECKS
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
aycapolat@mehmetakif.edu.tr
- Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gozdemir@mehmetakif.edu.tr
- Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH
The National University of Ostroh Academy
mykhaylo.yakubovych@oa.edu.ua
- Doç. Dr. Ummahan KAYGISIZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ukaygisiz@mehmetakif.edu.tr
- Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
elifasahin@gmail.com
- Prof. Dr. Aşkın KESER
Bursa Uludağ Üniversitesi
askin@uludag.edu.tr
- Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi
bozkara@aku.edu.tr
- Prof. Dr. Durmuş ACAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
dacar@mehmetakif.edu.tr
- Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL
Süleyman Demirel Üniversitesi
hakandemirgil@sdu.edu.tr
- Prof. Dr. Hasan BABACAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
babacan@mehmetakif.edu.tr
- Prof. Dr. Metin TOPÇUOĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
metin.topcuoglu@asbu.edu.tr
- Prof. Dr. Murat KAYALAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
kayalar@mehmetakif.edu.tr
- Prof. Dr. Nesrin DEMİR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
nesrin.demir@ikc.edu.tr
- Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Süleyman Demirel Üniversitesi
raerdem@yahoo.com
- Prof. Dr. Sanela BAŠIĆ
University of Sarajevo
sanela.basic@fpn.unsa.ba
- Prof. Dr. Ümit ARKLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
umitarklan@sdu.edu.tr
- Prof. Dr. Veli ATMACA
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
vatmaca@mehmetakif.edu.tr
- Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
zerdem@gmail.com
- Doç. Dr. Eugene KENNEDY
Louisiana State University
ekennedy@lsu.edu
- Doç. Dr. Jana MALI
University of Ljubljana
Jana.Mali@fsd.uni-lj.si
- Doç. Dr. Oğuzhan ZENGİN
Karabük Üniversitesi
oguzhanzengin@karabuk.edu.tr
- Doç. Dr. Zafer YILDIZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
zyildiz@kmu.edu.tr
- Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gkalagan@mehmetakif.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

İngilizce/English
Öğr. Gör. Gürsel AYRAK
gayrak@mehmetakif.edu.tr

Türkçe/Turkish
Arş. Gör. Dr. Faruk TEMEL
ftemel@mehmetakif.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- ANTİK ÇAĞIN TEHLİKELİ YÖNETİMİNDEN GÜNÜMÜZÜN
VAZGEÇİLMEZ REJİMİNE: DEMOKRASİ** **1-16**
*From the Dangerous Management of the Ancient Ages to Today's Essential Regime:
Democracy*
Abdulahap AKINCI, Emrullah Mert KOYUNCU
- ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KAVRAMININ
UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ÇABALAR** **17-27**
Efforts on the Applicability of the Concept of Outstanding Universal Value
Veysel ÖZBEY, Duygu SABAN
- MODERN TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ŞİDDET KULLANIMINA YÖNELİK
DEĞİŞEN STRATEJİSİ: FETÖ/PDY ÖRNEĞİ** **28-41**
*The Changing Strategy of Modern Terrorist Organisations to Use of Violence:
The Exapmle of FETO/PDY*
Kerem AYDEMİR
- TEDARİKÇİ SEÇİMİ PROBLEMİNİN
AHP TEMELLİ MAIRCA YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜMÜ** **42-63**
Solution of the Supplier Selection Problem with the AHP-Based MAIRCA Method
Nazife ŞAHİN MACİT
- UNICEF ÇOCUK REFAHI SAĞLIK GÖSTERGELERİNE GÖRE
OECD ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI** **64-74**
Comparison of OECD Countries by UNICEF Child Welfare Health Indicators
Mehmet GÜNEY, Mustafa KAYA
- KONGRE/TOPLANTI TURİZMİNDE HİZMET KALİTESİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BELEK/ANTALYA BÖLGESİNDE BİR
NİTEL ARAŞTIRMA** **75-92**
*A Qualitative Research on the Evaluation of Service Quality in Congress/Meeting
Tourism in Belek/Antalya Region*
Nilgün TUZCU
- BAHTİYAR VAHABZADE: GEÇİP GİDEN ZAMANA NOTLAR** **93-105**
Bahtiyar Vahabzade: Notes to the Time Passing Away
Fatih ORDU
- DENİM KUMAŞIN SANAT MALZEMESİ OLARAK KULLANIMINA
YÖNELİK DENEYSSEL YAKLAŞIMLAR** **106-118**
Experimental Approaches to the Use of Denim Fabric as Art Material
Hande BİLVAR

DİZİNLER / INDEXING

Dergimiz, hâlihazırda DOAJ, EBSCO, SOBIAD, EUROPUB ve DRJI dizinleri tarafından taranmakta olup; başta TR Dizin ve ESCI olmak üzere diğer dizinlerle ilgili başvurularımız devam etmektedir.

Our journal is currently covered and abstracted by DOAJ, EBSCO, SOBIAD, EUROPUB and DRJI; the application processes of TR Dizin and ESCI, with others, are in progress.

ANTİK ÇAĞIN TEHLİKELİ YÖNETİMİNDEN GÜNÜMÜZÜN VAZGEÇİLMEZ REJİMİNE: DEMOKRASİ

*FROM THE DANGEROUS MANAGEMENT OF THE ANCIENT AGES TO TODAY'S ESSENTIAL REGIME:
DEMOCRACY*

Abdulvahap AKINCI¹, Emrullah Mert KOYUNCU²

1. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi,
abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9973-1118>
2. Bağımsız Araştırmacı,
emrullah.mert.koyuncu.mk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2494-6864>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Apply Date
31.07.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
26.11.2022

DOI
10.20875/makusobed.1151510

Öz

Günümüzde demokrasi denildiğinde, bir yönetim biçimi olmaktan ziyade, insan için en doğru, en iyi ve vazgeçilmez hatta ve hatta kutsal olan bir şey olarak anlaşılabilir. Hâlbuki tarihin farklı dönemlerinde demokrasi kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Demokrasi kavramı doğduğu Antik Yunan'da Aristoteles ve Platon tarafından tehlikeli, sakıncalı veya doğru olandan bozulmuş bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. 19. yüzyıl sırasında demokrasinin farklı çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları göz önünde bulundururken acaba o günün demokrasisi ile bugünün demokrasisi aynı şey mi sorusu akla geliyor. Bu çalışmada Antik dönem demokrasisi ile modern dönem demokrasisi kıyaslanarak, karşılaştırmalı bir analiz yapılarak, demokrasi kavramının zaman içinde değişimi irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Platon, Aristoteles, Liberal Demokrasi.

Abstract

When we talk about democracy today; rather than a form of government, it is considered to be the most righteous, indispensable, and even sacred concept. However, the concept of democracy has had different meanings throughout history. The concept of democracy was considered as a dangerous, unfavourable, and corrupted form of government by Aristoteles and Platon in its place of birth, Ancient Greek. Different types of democracy emerged after the 19th century. When these differences are considered, the question "Is democracy then and democracy now similar" comes to mind. In this study, comparisons have been made between ancient and modern democracy. By making a comparative analysis, the change in the concept of democracy has been tried to be examined.

Keywords: Democracy, Plato, Aristotle, Liberal Democracy.

Bu makaleye atf yapmak için:

Akinci, A. ve Koyuncu, E.M. (2023). Antik çağın tehlikeli yönetiminden günümüzün vazgeçilmez rejimine: Demokrasi. *MAKU SOBED*, (37), 1-16. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1151510>

EXTENDED SUMMARY

Background and Purpose

The concept of democracy is one of the most important concepts in the history of humanity in terms of administration. When we look at the history of humanity, we can see that democracy is rooted back very deeply. The concept of democracy still maintains its freshness, on which even thinkers who have made great contributions to world politics such as Plato, Aristotle, and many others, who lived almost 2500 years ago, expressed their positive or negative views and worked. However, during this very long history, very important changes have taken place in the concept of democracy, as in everything else. In other words, it would not be wrong to say that there are significant differences between the concept of democracy in the past and the concept of democracy used today. In our study, we have tried to make a comparison between Ancient Greek democracies and modern democracies, and the transition process from Ancient Greek democracies to modern democracies was examined.

During our study, we will be trying to answer questions like. "What are the differences between ancient democracy and modern democracies? How has democracy changed in history? What thoughts have been influential in shaping modern democracy?"

Method

In our study, for the concept of democracy in the past, we discussed the democracy of the ancient period together with the thinkers of that time. For today's understanding of democracy, we included the ideas and thoughts of very important thinkers in recent history who have written about democracy. For today's democracies, in our study, we specifically examined Liberal Democracy, which is currently the most widespread in the world. Then, we focused on the main differences in the understanding of democracy in these two periods. In our study, inferences were made by using qualitative research methods by scanning articles, theses and books related to our subject.

Findings

In the general trend, the point reached as a result of the literature review made during the study is that Ancient Greece had an understanding of direct democracy, that is, citizens who were considered citizens at that time could directly participate in the administration. It can be asserted that this system is the pure form of democracy. Also, it is arguable that it was an elitist democracy that the ancient Greek democracies gave the right to speak only to people who were considered citizens. Plato and Aristotle, who were the thinkers of the period, made heavy criticisms of the ancient Greek democracy. When we look at the source of these criticisms, we can say that two thinkers touched on the subject of specialization and division of labour. For Plato and Aristotle, democracy, that is, the rule of the people, is objectionable. We can say that this danger is that those who do not know the business of governing have a say in the administration. Particularly, Plato emphasized the division of labour that must be found in society through the innate abilities of people.

For today's democracies, the fact that representative democracy has replaced direct democracy with the expanding population of countries has increased the importance of political parties and the understanding of self-government of the people, which is the most basic understanding of democracy, has turned into the understanding of self-government of the people through representatives. In our study, the relationship between the concept of Liberal and the concept of Democracy is discussed. When considering today's democracies, it is important to consider the Liberal movements that have developed in recent centuries. So much so that concepts such as freedom and equality, which are the key concepts of liberalism, are also the building blocks of democracy.

Conclusions

The similarities between ancient democracies and modern democracies are negligible. It would be useful to say that in the process from ancient Greek democracies to modern democracies, the world went through many transformations, two world wars took place, new ideologies developed from time to time, and humanity witnessed many events. The difference in scale between modern democracies and democracies of ancient times and the understanding of representative democracy through political parties caused by this separates these two understanding of democracy with a sharp line. Depending on the developing Liberal movements, the individual-state relationship in modern democracies has gained very different meanings from the police-citizen relationship in ancient Greek democracies.

1. GİRİŞ

Binlerce yıldır demokrasi, üzerinde düşünülen ve tartışma konusu olarak önemli bir yere sahip olan bir kavram olmuştur. Demokrasi kavramı bazen aşağılık, bozulmuş bir şey olarak bazen de överek göklere çıkarılan bir yönetim biçimi olarak gündemdeki yerini korumuştur. Demokrasi kavramının menşei Antik Yunan'dır. Yunanca bir kelime olan "demokratia" sözcüğünden türemiştir. Demokrasi Dahl'ın tarifıyla "demos" yani halk ve "kratos" yani iktidar ya da yönetim anlamına gelen kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş, halk tarafından yönetim ya da halkın iktidarı anlamına gelmektedir (Heywood, 2016, s. 125). Schmidt (2001, s. 13) demokrasiyi halkın veya çoğunluğun egemenliği şeklinde tanımlamaktadır.

Fuller'in (1996, s. 10) tarih boyunca ortaya çıkmış olan en arzu edilebilir yönetim biçimi olarak gördüğü demokrasinin işlevsel olması için hangi şartların meydana gelmiş olması gerekir? Bu soruya cevap arayan Lipset (1986, ss. 25-26) üç şartın gerçekleşmiş olması gerektiğini savunmaktadır:

- Barışçıl çerçevede gerçekleşecek olan iktidar "oyun"una siyaset sisteminin müsaade etmesi gerekir. Aksi durumda ortaya kargaşa çıkar.
- Belli aralıklarla yönetim erki bir gruba verilmediği durumlarda ortaya çıkacak olan istikrarsız ve sorumsuz yönetim olur. Aralarında hem değerler hem de çıkar noktasında ciddi farklılıklar olan koalisyon hükümetleri bu durumun en bariz örneğidir.
- Demokrasinin işlevselliği açısından vazgeçilemez bir özellik de muhalefetin varlığını sürdürebileceği bir zeminin varlığıdır. Tek parti yönetimlerinin olduğu ülkelerde muhalefet etme zemini olamaz.

Demokrasi kavramının zamanla sadece yönetimle ilgili olmanın ötesinde, hemen hemen toplumsal hayatın her alanıyla ilgili kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yayla (2002, s. 34), demokrasinin siyasi bir yönetim şekli olduğunu ve sadece açık toplumla ilintili olduğunu belirtmektedir. Karl Popper kavramsallaştırmasında kapalı-açık toplum üzerinde durmaktadır. Popper'a (1989a, ss. 168-169) göre, henüz daha sihirli güçlere karşı bir duruş ortaya koyamayan kabileci veya "kapalı toplum" ile insanın eleştirel duruşunu serbest bırakan "açık toplum" arasında temel bir fark vardır. Popper kapalı toplumu en iyi halinde bir organizmaya benzetmektedir. Kapalı toplumun bir kabileyi veya sürüyü andırmasının nedeni, üyelerinin birlikte yaşayış, hımsılık, ortak tehlike, çabaları, sevinç ve ortak kaderleri paylaşma gibi birbirlerine yarı biyolojik bağlarla bağlanmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Kapalı toplumlarda bireyler arasında koklama, dokunma ve görme gibi somut ilişki ağları mevcuttur. Kölelik gibi organik bir toplum tahayyülünün varlığını sürdürmesinin önünde herhangi bir engel bulunmaz. Açık toplumlarda ise bireyler arasında birbirlerinin yerini alabilmek için rekabet ortamı vardır. Bireyler arasında statü yarışının önünde bir engel yoktur. Buna karşın kapalı toplumlarda durum çok farklıdır; onun kurumları ve hatta kastları kutsanmış durumdadır ve tabu haline gelmiştir. Popper'a göre organik teoriyi benimseyip toplumlara uygulamaya çalışanların çoğunluğu aslında kabileciliğe geri dönüşün propagandasını yapmaktadırlar. Popper'a göre kapalı toplumdaki açık topluma geçiş insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden biridir.

Demokrasinin farklı dönemlerde kazanmış olduğu farklı anlam ve kullanım alanı üzerinde durulması ve analiz edilmesi gereken bir noktadır. Durağan olmayan demokrasi anlayışının evrimi, geldiği nokta ve nereye doğru gittiği üzerinde durulmalıdır. Bu çalışmada demokrasinin tarihsel serüveni ve bu süreç içerisinde anlam ve kapsam değişimi irdelenmeye çalışılmıştır.

2. ANTİK YUNAN'DA DEMOKRASİ

Demokrasi neden Antik Yunan'da ortaya çıkmış olabilir diye düşünüldüğünde, akla ilk olarak "polis" kavramı gelmektedir. Polisin Antik Yunan demokrasisi için önemi çok büyüktür. Polis kelime anlamı olarak Antik Yunan'da şehir devleti olarak ifade edilebilir. Polis, şehrin merkeziyle beraber, kırsal bölgelerden oluşurdu. Örneğin Atina bir polisti. Polisi bir yerleşim alanı olarak ele almanın yanında bir de siyasal bir topluluk olduğunu belirtmekte fayda vardır. Polisin coğrafik olarak dar bir alanda bulunması, onun nüfusunu da kısıtlamıştır. Bunun sonucu olarak birbirleri ile tanış daha küçük gruplar halinde insanları içinde barındırmaktadır (Güzel, 2018, s. 218). Polisin bu nüfus ve coğrafi özelliği Antik Yunan demokrasisini daha olanaklı hale getirmiştir.

Atina'da kullanılan demokrasinin doğrudan demokrasi anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Yani demokrasinin beşiği olan Atina'da oy hakkı olan yani yurttaşlar yönetime halk meclisleri sayesinde doğrudan katılım sağlıyordu.

Doğrudan yönetimi imkânlı kılan Halk Meclisiydi. Antik Yunan'da Halk Meclisi demokrasinin temel kurumuydu. 20 yaşına gelmiş olan her erkek yurttaş bu meclise katılma hakkına sahipti. Yılda en az 10 kez toplanan Halk Meclisinde yasalar kabul edilir, vergi, savaş, barış konularında kararlar verilirdi. Bütün yurttaşların katılımını mümkün kılması dolayısıyla söz konusu kent demokrasisi “doğrudan demokrasi” olarak adlandırılmaktadır (Kışlalı, 1984, s. 67).

Atina'daki yönetim biçimine demokrasi dense de aslında bu yönetim biçiminin seçkinci veya oligarşik bir demokrasi anlayışına benzediği söylenebilir. Çünkü bütün Atina vatandaşlarının değil, yalnızca özgür sayılan erkekler yurttaş statüsünde olanların oy kullanma hakkı vardı. Dolayısıyla sadece bu bireyler demokratik haklardan faydalanabiliyordu (Gülcan, 2011, s. 110). Antik Çağdaki demokrasi için, bugünün demokrasisi gibi halkın tamamını kapsayan bir yönetim biçimi demek yanlış olacaktır, Antik Yunan demokrasisi daha sınırlı bir demokrasidir. Çünkü Atina'da toplum; yerli yurttaş olan halk, yabancı halk ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılırdı ve yönetime sadece belirli yaşa gelmiş yerli halktan erkekler katılabilirdi (Dinçkol, 2017, s. 754). Atina'da bulunan bu doğrudan demokrasi anlayışı günümüzde yok denecek kadar az olarak kullanılmakta olup bunun nedeninin modern devlet ile Atina polisinin arasındaki ölçek farkından dolayı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak unutulmamalıdır ki Atina'da kullanılan doğrudan demokrasinin en zayıf yönünü kadınlara ve kölelere siyasal hakların verilmemesi oluşturmaktadır. Hüner'e göre (2013, s. 85), polislerde kadın, köle ve yabancılara oy hakkının verilmemesi doğrudan demokrasiyi mümkün kılmaktaydı. 320 bin nüfusta oy kullanma hakkı olanların sayısı ancak yirmi bin civarında olmaktadır. Bu durum halk meclisinin karar almasını da mümkün kılmıştır.

Ancak Atina demokrasisi o dönemlerde yaşayan dünyanın en büyük düşünürleri, filozofları olan özellikle Platon ve öğrencisi Aristoteles tarafından sürekli eleştirilmiş, bozulmuş, sakıncalı, tehlikeli bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. Bütün yurttaşların eşit olma düşüncesi, Aristoteles ve Platon için kabul edilemez bir durumdur. Çünkü her iki düşünürün de yaşadığı dönem içinde kölelik olağan bir şeydir. Bu yüzden bu düşünürlerin demokrasiye verdikleri tepkilerini yorumlarken yaşadıkları çağı dikkate almak gerekir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, ss. 192-193).

Bir düşünceyi, fikri, yorumu incelerken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hangi dönemde ve şartlar altında gerçekleştiği veya dile getirildiğidir. Platon ve Aristoteles demokrasiyi eleştirmişler, sevmemişlerdir. Fakat neden diye sorgularken, yaşadıkları Atina'yı, o dönemi de hesaba katmak gerekir. Günümüzde kölelik neredeyse hemen her yerde kabul edilemez bir durumdur. Ancak bu iki önemli düşünürün yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda kölelik, gayet sıradan ve olağan bir şeydir. Toplumda köle ve köle olmayan ayrımının olduğu bu durumda dönemin seçkinci filozoflarının demokrasiye ısınmamaları oldukça doğal bir düşüncedir.

Platon ve Aristoteles'in demokrasiyi eleştirmesini sadece bir tek sebebe bağlamak çok büyük bir hata olur. Bu yüzden Platon ve Aristoteles'in Antik Yunan'da demokrasi rejimi hakkındaki düşüncelerini, eleştirilerini ayrı ayrı incelemekte fayda vardır.

2.1. Platon'un Demokrasi Eleştirisi

Platon'un demokrasi hakkındaki kanaatinin oluşmasında hocası Sokrates'in demokratik yönetim tarafından idam edilmiş olmasının önemli bir etkisi vardır (Demirci, 2009, ss. 113-114). Seçkinler meclisinin yaptığı zorbalıklar, demokrasinin yozlaşarak zulüm ve yolsuzluklara sebep olması de Platon'un görüşlerinin üzerinde etki etmiştir (Olguner, 1994, ss. 469-470).

Platon, Atina demokrasisinin yükseldiği bir dönemde yaşamış ve demokrasiye olumlu bakmamıştır. Ona göre yönetim seçkinlerin veya filozof kralların elinde olmalıdır. Filozof kral gerek yetkinlik gerekse erdem ve bilgi bakımından o kadar iyi durumdadır ki adeta olabilecek en mükemmel yasanın vücut bulmuş halidir. Dolayısıyla o, kendini sınırlayacak veya yol gösterecek yasalara ihtiyaç duymaz (Taşkın, 2014, s. 25). Popper'a göre (1989a, s. 138), Platon, “Kime gerçek filozof dersin?” sorusuna her ne kadar “Gerçeği sevene” cevabını vermiş olsa da bu cevapta gerçeği söylememektedir. Bu söyleme kendisi bile inanmaz. Nitekim “Devlet” kitabında egemen krallığın ayrıcalıklarından birinin, şehrin yani polislin yararına yalan söyleyerek insanları aldatması olduğunun altını çizmektedir.

Platon “Devlet” adlı eserinde ideal devlete geçiş sürecini anlatırken, yönetim biçimlerinin birbiri içine geçmiş olduğunu, yani sırayla birbirinin bozulmasıyla bir döngü oluşturduğunu ifade etmiştir. Platon'a göre toplumun ortaya çıkışı ihtiyaçlar ve iş bölümü sayesinde olmuştur. Platon'a göre geçmişteki ilk yönetim biçimi patriarşidir. Burada idare ailenin şefinin elindedir. Patriarşiden sonra ise, monarşi gelir. Monarşi,

kabilelerin birleşmesiyle ortaya çıkan toplumda yönetim işinin tek bir kişide olmasıdır. Burada monark kişi, eğer yasalara bağlı olursa ideal bir yönetim sergileyebilir; ancak yasalara uymaz ve yetkilerini taşırsa monarşinin yerine aristokrasi geçer. Ona göre aristokrasi ikinci ideal yönetimdir, aristokrasiyi yönetici azınlık tarafından yönetilmek olarak açıklar. Bu seçkinler yoldan çıkarsa ve yasalara uymazsa yerine timokrasi geçer. Bu sistemde devlete askerler egemendir. Timokrasiden bir diğer yönetim şekli olan oligarşiye geçişi ise, asker yöneticilerin şeref ve onur gibi kavramların yerini para, mal, mülk ve zenginlik gibi değerlere bırakması, birinci sıraya bu kişilerin parayı koyması olarak görür. Böylece timokrasi gider oligarşi gelir. Oligarşide ise, kişinin parasına göre zenginlerin yönetimde olduğu, fakirlerin ise yönetimde herhangi bir söz söyleme hakkının olmadığı bir yönetimdir. Yöneticilerin zengin olma arzusu, oligarşiden demokrasiye geçişe yol açar. Demokrasi başta birçok insana güzel gelecektir. Herkes özgür, rahat ve serbesttir. Ancak demokrasinin en temel ilkesi olan özgürlük ve eşitliklerin aşırısı kaçması ile demokrasi de bozulur. Yani demokrasiyi onu en çok sevdiren özgürlük yıkacaktır. Bir başka bozuk yönetim olan tiranlığa geçilir. Yönetim yasaları tanımayan, kendi çıkarlarına göre hareket eden, kimseyi dinlemeyen bir zorbanın, tiranın eline geçer (Yıldızdöken, 2015, s. 65).

Demokrasiye geri dönülecek olursa; Platon demokrasiyi şu şekilde açıklamaya gitmiştir (Platon,1980, s. 241):

“Bu düzen görünüşte düzenlerin en güzeldir. Türlü renklere boyanmış bir kaftan gibi, değişik insanları bir araya toplayan bu devlette her şey göze hoş gelebilir. Alaca bulaca şeylerde hoşlanan çocuklarla kadınlar gibi, birçok kimseler de en güzel devlet budur diyebilir”.

Yani demokrasi ilk ortaya çıktığında yasalara bağlıdır. Başta güzel giden bu yönetime Platon şöyle bir eleştiride bulunur. Demokrasi herkese eşit olduğunu savunur “ancak eşit olmayanlara eşit haklar vermek, Platon’a göre, adaletsizliğin kendisidir” (Şenel, 1996, s. 153). Bu bağlamda Platon’un insanları eşit tutmadığı açık bir şekilde ortaya konulmuş olmaktadır. Platon “Devlet” adlı eserinde insanlar arasında yapısal farklılık olduğunu belirtmiştir. Platon’a göre (1980, s. 241), 3 farklı yurttas vardır: çalışan sınıfı (işçiler, zanaatkarlar, çiftçiler) bekçiler sınıfı (askerler), ve yöneten sınıfı (devlet yöneticileri). İşçi sınıfını üretmekle, bekçi sınıfını ülkeyi dış tehlikelerden korumakla ve yöneten sınıfını da ülkeyi yönetmekle görevlendirmiştir. Platon ideal devletinde her bireye farklı görevler yüklemiş ve iş bölümü vurgusunu sürekli dillendirmiştir. Platon’a göre bir kişi her işi yapmamalı, herkes uzman olduğu konuda işini yapmalıdır. Platon, bu bağlamda devlet yönetme işini de onu en iyi şekilde yapacak kişiye görev olarak verir. Bu yüzden demokrasi onun için tehlikelidir. Çünkü demokrasi yönetmeyi bilsin ya da bilmesin herkesin eşit siyasal haklara sahip olduğu bir yönetim biçimidir.

Platon’un demokrasi eleştirisi üç kavramla açıklanabilir: eşitlik, özgürlük ve yöneticilerin belirlenmesi. İlk olarak Platon’un demokrasi eleştirisini eşitlik kavramı üzerinden açıklamak mümkündür. Platon demokrasiyi, eşit olmayanlara eşitlik vermesinden dolayı eleştirir. Platon’a göre yukarıda bahsedildiği gibi, üç tip yurttas vardır ve devleti yönetmesi gerekenler yönetici sınıfından olmalıdır. Devlet adlı eserinde baba – oğul ilişkisi çerçevesinde demokrasinin bu eşitlik ilkesi hakkında düşüncelerini dillendirir (Platon, 1980, s. 247):

“Baba oğluna eşitçe davranmaya, çocuklarından çekinmeye alışır. Kendini babasıyla bir tutan oğul ise büyüklerini saymaz, çekinmez onlardan; hür yaşamak ister. Öte yandan sığıntılar, yurttaşlara, yurttaşlar sığıntılara eş olur. Yerli yabancı ayrılığı da kalmaz”.

Devlet kitabından alınan bu cümlelerde görüldüğü üzere ailede babaya yönetici vasfını veren Platon, baba ile oğulun eşitliği durumunda oğulun, demokrasinin ona verdiği eşitlik sayesinde yanlışa sürüklendiğini göstermeye çalışmıştır.

Platon’un demokrasi eleştirisi ikinci olarak özgürlük kavramı üzerinden açıklanabilir. Platon Devlet kitabında oligarşiye, gözü doymayan ve paradan başka bir şey düşünmeyen, açgözlülüğün yıkması gibi, demokrasiyi sonlandıracak olanın ise demokrasinin olmazsa olmaz saydığı, “özgürlük” isteğidir der. Hayatın her yerinde bulunmaya çalışan özgürlük; insanların arasına, aileye, hatta hayvanlara kadar yayılır. Bu devlette babası oğlundan, öğretmen öğrencisinden çekinir hale gelir. “Hatta “demokraside atlar, eşekler, öyle serbest, öyle mağrur yürümeye alışır ki, yollarından kaçmayana çarpar geçerler. Her yerde dolup taşan bir hürriyet kısacası” (Platon, 1980, ss. 118-119). Dur durak bilmeden özgürlük talebinde bulunan halk, istedikleri gerçekleşmeyince yönetimi suçlarlar. Bu özgürlük en sonunda köleliğe doğru yol alır; “aşırı özgürlüğün tepkisi, insanda da toplumda da aşırı bir kölelikten başka bir şey” (Platon, 1980, s. 248) değildir. “Sonuçta da halk yönetiminden, ondan daha bozuk olan bir devlet düzeni olan tiranlık doğar” (Platon, 1980,

s. 247). Platon'un demokrasinin sağladığı özgürlük üstüne yönelttiği eleştirileri günümüzde de tartışılmaktadır. Demokrasi insana ne kadar özgürlük sunar. Mesela düşünce özgürlüğü adı altında bir kişinin devlete veya devletin vatandaşlarına doğrudan veya dolaylı yoldan zarar vermesi demokratik bir özgürlük müdür? Özgürlüğün bir sınırı var mıdır?

Platon'un demokrasi eleştirisi altında üçüncü olarak altı çizilmesi gereken nokta yöneticiler konusudur. Platon devlet kitabında ideal devletteki yöneten kişi veya kişiler üzerine çokça durmuştur. Ona göre ideal bir devlette yönetici, filozof-kral olmalıdır. Bu filozof-kral yönetme vasfını elinde bulundurmalı ve yönetici olmak için doğmuş olmalıdır. Platon siyasetin veya devlet yönetmenin de bir marangoz, gemici, hekim gibi belli bir uzmanlık gerektirdiğini düşünmektedir. Ancak demokrasiler için bunu söylemenin mümkün olmadığını, şans veya seçim ile demokrasilerde iktidarı elinde bulundurabilecek kişilerin bu uzmanlığa sahip olmaması fikri onu adeta çıldırtır. Devlet adlı kitabında bunu gemi kaptanı örneğiyle açıklamıştır. Gemi kaptanlığını bilmeyen, bu konuda uzman olmayan bir kişiye geminin yönetimi verildiğinde gemiyi doğru idare edemez. Geminin batmasına sebebiyet verir. Tıpkı gemi kaptanlığında olduğu gibi, yönetme bilgisinden yoksun olan bir kişi de yönetici konumuna getirildiğinde devleti yönetemez ve devletin sonunu getirir (Platon, 1980, s. 265).

Karl Popper'un da altını çizdiği gibi, Platon'un siyaset programı totaliterlikten ahlaken daha üstün olmak bir tarafa, onunla özdeşir (Popper, 1989a, s. 93). Fakat Platon'un demokrasi eleştirisi dönemin şartları da hesaba katılarak ele alınır, yapıcı bir düşünce ile yöneticiler hakkında yaptığı eleştiriler dikkate alınacak çerçevededir.

2.2. Aristoteles'in Demokrasi Hakkında Görüşleri

Platon'a göre daha realist bir yaklaşımda bulunan Aristoteles'in, tarihi tecrübeden faydalanma yoluna gitmiştir. Onun fikirlerinin şekillenmesinde, daha önceki dönemlerin farklı coğrafyalardaki anayasaları etkili olmuştur. Aristoteles'in, demokrasiye bakış açısı Platon'dan daha ılımlıdır. Ancak bu durum, demokrasiyi sevdiği ve onun destekçisi olduğu anlamına gelmez. Hem Platon hem de Aristoteles yönetim biçimlerinde daha seçkin bir yapıdadırlar. Bütün insanların eşit derecede haklara sahip olmaları fikri hem Aristoteles hem de Platon için reddedilen bir durumdur. Çünkü her ikisi de yaşadıkları dönemlerde köleliği doğanın bir gereği olarak kabul etmişlerdir.

İnsanı toplumsal bir canlı olarak nitelendiren Aristoteles, insan için toplumsal yaşamı bir zorunluluk olarak görmektedir. Devlet ise ona göre temeli ahlak olan farklı koşullarda farklı şekillere göre değişebilecek bir şeydir. Devleti sadece hayatın temel ihtiyaçlarını giderecek bir kurum olarak değil de aynı zamanda iyi yaşamak için de var olması gereken bir kurum olarak görür (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, s. 199). Yani Aristoteles'e göre devlet ahlak temellerine dayanır ve devletin nihai amacı da toplumun iyiliği ve mutluluğudur.

Aristoteles yönetim biçimlerini 6 başlık altında inceler. Bunlardan 3'ü yani monarşi, aristokrasi ve politeiadır. Bir de bu üçünün bozuk hali söz konusudur; tiranlık, oligarşi ve demokrasi. Görüldüğü üzere demokrasiyi bir bozulma olarak görmüştür. Platon kadar keskin bir eleştiride bulunmasa da bu ifadeyle onun da demokrasiden pek hoşlandığı söylenemez (Şenel, 1996, ss. 171-172).

Aristoteles, tüm toplumlar için tek bir devlet yapısının olduğunu reddetmiştir. Bütün toplumların birbirlerinden farklı değerlere sahip olması Aristoteles için, farklı yönetim biçimlerinin var olması demektir. Bu nedenle toplumların arasında var olan temel farklılıklar, onların birbirinden iyi ya da kötü olduklarını nitelemez. Her topluluk kendi değerlerine ve kendi yapılarına uygun olan yönetim şekli ile yönetilmelidir. Ancak Aristoteles doğru olan yönetim biçimleri arasından en iyisi olarak "politeia" diye adlandırdığı bir yönetim biçimini görmektedir. Demokrasi ise tam da bu politeia dediği yönetim biçiminin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Aristoteles'e göre politeia, oligarşi ile demokrasinin iç içe geçmiş halidir. Bu yönetim biçimi, oligarşilerde olduğu gibi zenginlerin, demokrasilerde olduğu gibi yoksulların yararının gözetildiği bir rejimdir. Zenginlik ve adeta bireysel özgürlüğün kesişim kümesidir (Acar, 2018, s. 2226).

Aristoteles demokrasileri iyi ve kötü demokrasiler olarak nitelendirmiştir. Aristoteles, Politika eserinde iyi ve sağlıklı demokrasilerin ilk belirtisi olarak, herkese değil de en azından belli bir servete sahip bireylere seçme ve seçilme hakkının tanınması olarak belirtmiştir. İkinci olarak ise sağlıklı demokrasilerde bu bahsettiği haklara sahip olan bireyler sadece yönetilme değil yönetme anlamında da siyasete aktif olarak katılarak yönetimin benimsenmesinin sağlanması olduğunu savunmuştur. Son olarak ise sağlıklı bir demokraside Aristoteles, yöneticilerin, yani önem arz eden konularda karar alan kişilerin seçiminde herkesin

gelmemesi gerektiğini, bilgili bireylerin yönetici olması gerektiğini düşünür. Platon gibi o da bu konuda nettir (Özcan, 2009, s. 138).

Aristoteles'in kötü olarak tanımladığı demokrasiyi diğer yönetimlerden ayıran en belirgin fark; en üst mertebede yasalar değil, halkın iradesinin olmasıdır. Bu ona göre çok yanlıştır. Aristoteles yasanın olmadığı yerde anayasanın da olmayacağını ve herkesin kabul ettiği yasalarının olmadığı yerde erdemli yöneticilerin olamayacağından bahseder. Kimin retoriği iyi olursa yönetici o olur. Sözleriyle halkı kandıran, erdemli olmayan yöneticilerin iş başına gelmesi de demokrasinin sonunu hazırlayacaktır. Böylece demokrasi halkın tümünün yararına değil belli bir kesimin yararına doğru yol alacaktır (Aristoteles, 2013, s. 141).

Aristoteles, yasaların değil çoğunluğun hâkim olduğu bu demokrasilerin tiranlığa benzediğini düşünür. Tiranlıktaki bir kişinin baskı yönetiminin yerini bu sefer demokrasilerde çok olanın despotluğu alacaktır. Çünkü herkesin özgür ve eşit olması tehlikeli ve sakıncalıdır, toplumda her birey eşit yeteneklere sahip değildir. Aristoteles'in demokrasiyi eleştirdiği bir diğer kritik nokta yönetime gelebilecek kişilerin belli bir sınırlama olmaksızın göreve gelebilecek oluşudur. Aristoteles hocası Platon gibi yönetici kişinin ya da yönetme işinin ayrıcalıklı bir iş olduğu fikrini benimsemiş bir filozof olduğu için demokrasilerde her zaman yönetimin erdemli ve bilgili insanların elinde bulunamayacağını ifade eder. Böyle bir durumda ise yasaların işlevselliğinin pek önemi kalmaz ve demokrasi halkların despotluğu haline gelir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, ss. 203-204).

Platon'un yazmış olduğu son yazılardan, onun demokrasinin yerleşmek üzere alan kazanmaya başlamasından kuşkulandığı anlaşılmaktadır. Fakat Aristoteles'in yazdıklarından, artık demokrasinin yerleşmekte olduğundan şüphe duymadığını gösteren emareler bulmak mümkündür. Aristoteles'in demokrasi dostu olmamakla birlikte demokrasinin yerleşmesinin önüne geçilemeyeceğini kabul ettiği söylenebilir. Platon'dan farklı olarak Popper, düşmanla yani demokrasi ile uzlaşmanın yollarını arar (Popper, 1989b, s. 11).

Aristoteles'in hocası Platon gibi tam bir demokrasi düşmanı olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Onun yönetim biçimlerinin toplumdan topluma değişiklik gösterebileceğini düşünmesi de bunu kanıtlar niteliktedir. O demokrasiyi körü körüne bir eşitlik ve özgürlük noktasında eleştirmiş ve aslında demokrasinin de iyi biçimleri olduğunu ifade etmiştir. Onun en ideal olarak nitelendirdiği politeia dediği yönetim biçiminin de demokrasiden bir şeyler taşıması azılı bir demokrasi düşmanı olmadığını da gösterir. Ancak demokrasinin antik dönemde biraz daha fakirlerin yönetimi gibi algılanmasından dolayı ki Antik Yunan'da insanları birbirinden ayıran temel değer bu olduğunu düşünürsek Aristoteles'in yaşadığı çevre itibarıyla demokrasi yanlısı biri olması çok da beklendik bir şey olmasa gerek. Ancak bundan 2000 yıl önce toplumlardaki bu sınıfsal statü farklarının gayet net çizgilerle belirgin olmasından ötürüdür ki o dönemde doğal sayılan bu sınıfsal farklılık göz ardı edilmeden bakıldığında Aristoteles'in Platon'dan daha rasyonel bir demokrasi eleştirisinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

3. MODERN DEMOKRASİ

Doğrudan demokrasi uygulanan rejimlerin yıkılması ve imparatorlukların yükselişi yani yönetim anlayışının krallık veya monarşiye doğru kaymasıyla demokrasi kavramı uzun bir müddet tarihte rafa kaldırılmıştır. Bu süreçte dönem dönem düşünürler demokrasi hakkında fikirlerini beyan etmişler, ancak demokrasi sadece tartışmaların bir unsuru olarak kalabilmiştir. 18. yüzyılda düşünsel anlamda tekrar canlanan demokrasi tekrar raftan, gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda ise demokrasi tartışmaları temel siyasal bir mesele haline gelmiştir (Güzel, 2018, s. 222). Dahl (2001, s. 9), şartların uygun olması durumunda birbirinden habersiz olan farklı yerlerde demokrasinin yeniden icat edilebileceğini savunuyor. Jowitt (1995, s. 312) demokrasiye geçişin anlık bir hareket değil, "uzun yürüyüş" olduğunun altını çizmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise birkaç yüzyıl önce adı dahi anılmayan demokrasi, uğruna savaş verilen ve sanki tek meşru yol gibi görünen, alternatifsiz bir hale gelmiştir. Antik Çağda tiranlığa eğilimli olmakla, eşit olmayanları eşit kılmaya çalışmasıyla eleştirilen demokrasi bozuk addedilmiştir. Tarihte uzun bir müddet olumsuz anılan demokrasi 18. yüzyıl itibarıyla daha olumlu anlamlar almaya başlanmıştır.

Modern demokrasinin tanımı hususunda Robert Dahl demokrasinin, kendi ifadesiyle poliarsinin olabilmesi için yedi tane şart belirtmiştir. Bunlar (Diamond ve Plattner, 1995, ss. 72-73);

1) Anayasal olarak seçilmiş organların devletin politikalarının kontrolü yetkisine sahip olmaları gerekir.

- 2) Dürüst bir şekilde gerçekleştirilen seçimlerle yönetim organlarının iş başına gelmesi gerekir.
- 3) Seçimle oluşturulan organlara bütün yetişkinlerin seçilebilmesinin yolunun açık olması gerekir.
- 4) Vatandaşların, ceza tehdidi korkusu taşımadan siyasi konularla ilgili kendilerini ifade edebilmeleri gerekir.
- 5) Alternatif haber kaynaklarının olması, söz konusu kanalların yasal korumaya sahip olması ve bu bağlamda vatandaşların alternatif bilgi kanallarına erişebilmesi imkânının olması gerekir.
- 6) Bütün yetişkinlere seçimlerde oy hakkının tanınmış olması gerekir.
- 7) Vatandaşların siyasi partileri ve çıkar gruplarını etkileme ve yönlendirme imkânlarına sahip olmaları gerekir.

Bu yedi asgari şarttan yola çıkarak Dahl'ın modern demokrasisi için şu özellikler sayılabilir: Demokrasi, partiler arası rekabet aracılığıyla, tüm yurttaşların eşit derecede seçim haklarının bulunduğu, özgür bir ortamda, yöneticilerin şeffaf ve düzenli seçimlerle iş başına gelip aynı şekilde iş başından ayrıldığı ve bütün yurttaşların bilgi edinme haklarının bulunduğu yönetim biçimidir.

Antik ve modern demokrasilerin en temel ilkesi, sıradan insanların da devletin yönetiminde yer alabilecekleri, siyasal meselelere katılabileceği ve fikirlerini özgürce beyan edebileceği olmasıdır. Sadece belirli bir sınıfın ya da zümrenin siyasal olaylara dâhil olduğu, siyaset ve yönetim işlerinin sıradan insanlar için gizemli ve kapalı bir nitelik taşıdığı anlayışı, monarşilerde ve oligarşilerde kabul edilebilir ancak demokrasilerde kabul edilmesi mümkün değildir. İşte demokrasinin sahip olduğu bu eşitlik ilkesiyle, iktidarın belli bir kesime değil, doğrudan halka ait olduğu ve devletin yönetiminde dolaylı yoldan da olsa yurttaşların katılım içinde bulunduğu sonucuna varılır. Ancak antik ve modern demokrasinin en temel düzeydeki ilkelerindeki ortak yönler, diğer özellikleri dikkate alındığında ciddi bir farklılığa dönüşür.

Tekrar gündeme gelen demokrasi düşüncesi Huntington'a göre üç demokratikleşme dalgası ve iki ters dalga ile gerçekleşmiştir. İlk demokratikleşme dalgası 1828'de Amerika'da bütün erkeklere genel oy hakkının tanınmış olmasıyla başlıyor ve 1926'ya kadar devam ediyor. Bu süreç Avrupa'da bazı demokratik ülkelerin anti demokratik yönetimlerin eline geçmesi ile sona ermiştir (Huntington, 2007, ss. 11-15). İlk demokrasi dalgasında 30 civarında ülke demokrasiye geçmiştir (Sağır, 2004, s. 5). Hakyemez (2000, ss. 23-28) bu dönemde demokrasilerin iki tehditle karşılaştığını, bunların komünizm ve faşizm olduğunu belirtiyor.

İkinci demokrasi dalgası döneminde (1943-1962) Japonya, Batı Almanya, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerde demokrasi kabul görmüş ve demokrasi sahibi ülkelerde artış devam etmiştir. Bu sayısal artışın nedeni, II. Dünya Savaşı'nın kazananlarının demokratik rejimler olduğu söylenebilir. İkinci dalga sonucu 36 tane demokratik rejimin varlığından bahsedilebilir. Huntington'a göre üçüncü dalga 1970'lerin ortasında gerçekleşmiştir. Avrupa'da birkaç ülkenin daha demokrasiye adım atması ve 1990'larda çok uluslu bir yapıda bulunan SSCB'nin dağılması ile devam eden süreçte bu ülkelerin de devletçi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi ile temsili demokrasiye doğru önemli adımlar atılmıştır (Sağır, 2004, s. 6). Üçüncü dalga sonrasında Amerika'dan Asya'ya, Sahra altı Afrika'dan Orta Doğu ülkelerine varıncaya kadar çok sayıda ülkede demokrasiler görülmeye başlanmıştır (Plattner, 1995, s. 54; Usta ve Akıncı, 2012, s. 87).

Demokrasinin günümüzde tek meşru yönetim sistemi olarak kabul edilmeye başlanması sonrasında diktatörlükler dâhil bütün yönetimler kendilerini demokrasi olarak tanımlamaya çalıştılar (Jesse, 1993, s. 170). Her ne kadar demokratik seçim süreçleri işletilerek yönetimlerin belirlendiği ülkelerin sayılarında hızlı bir artış olsa da, liberal değerler ve özellikle bireysel özgürlük alanları ile ilgili gerekli demokratikleşmenin gerçekleşmediği görülmektedir. Zakaria'ya (1999, s. 42) göre, dünya nüfusunun %54,8'i, toplam 193 devletten 118'i demokrasi ile yönetilmektedir.

Post-modern dönemde doğu bloğunun parçalanması ve batı bloğunun hâkim olmasıyla devletçi ekonomiden serbest piyasaya geçiş yani liberal dünyanın gelişmesiyle demokrasi yeni bir soluk kazanmıştır. ABD'li siyaset bilimci Fukuyama'ya göre liberalizm ile demokrasi "iki farklı ama birbirinden bağımsız olmayan" kavramlar olduğunu vurgular ve bu iki kavramı şöyle açıklamaya çalışır (Fukuyama, 1999, s. 57): Önce liberalizm için "liberalizm kısaca, belli kişisel hakları ya da özgür alanları, devletin denetiminden koruyan hukuk düzeni olarak tarif edilebilir" der. Daha sonra demokrasi için ise "bütün yurttaşların politik iktidarın bir bölümünü birlikte taşıma hakkına sahip olduğu anlamına gelir; yani seçebilir ve politik görevler üstlenebilirler" tanımına yer verir.

Hayek'e göre (2013, ss. 175-177), demokrasi savunusu yapılabilen üç temel argüman vardır:

- 1) Demokrasinin siyasette şimdiye kadar keşfedilmiş olan yegâne barışçıl usuldür: Farklı fikirlerin birinin geçerli olmasını sağlama bağlamında herhangi bir şiddete başvurulmadan, çoğunluğun tercihine göre, birisinin hâkim kılınması ancak demokrasi ile mümkün olabilir.
- 2) Demokrasi bireysel özgürlüklerin en önemli teminatıdır. Demokrasinin kendi başına özgürlük olmadığı kabul edilmekle birlikte, diğer yönetim biçimleriyle kıyaslandığında özgürlük alanı oluşturma noktasında daha iyi bir noktada olduğu söylenebilir.
- 3) Demokratik kurumların varlığı kamu işlerine yönelik anlayışın üzerinde olumlu etki edebilir. Küçük bir elit tarafından kamu kurumlarının daha etkin, adil ve iyi yönetilmesi mümkün olabilir. Fakat demokrasi halkın bilincinin artması bağlamında çok büyük bir imkân sunar. Demokratik olmayan yönetimler kısa süreli ciddi başarılar elde edebilirler lakin uzun vadede demokrasilerin kazanımı çok daha fazladır.

Max Weber'e göre (1906, s. 346), modern demokrasilerin en berrak halleri ile sadece kapitalist sanayileşmeyle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu yaklaşımın temelinde demokrasi ile yönetilen ülkelerin kapitalist kalkınmasını sağlamış ülkeler olması yatmaktadır (Akıncı, 2015, s. 46).

Liberalizm ve demokrasi arasında vazgeçilmez bir bağ olduğunu ileri süren düşünürler vardır. Hayek'e göre (1999, s. 22), liberalizmi dogma haline getirecek hiçbir gerekçe yoktur. Liberalizmin bir defalık tespit edilmiş sabit ilkeleri mevcut değildir. Liberalizmde tek bir temel ilke vardır: işlerin yönetiminde spontane sosyal güçlere olabildiğince fazla yer vermek ve baskıcı ve zorlayıcı tedbirlerden olabildiğince kaçınmak.

Fukuyama, tarih boyunca liberalizm ile demokrasinin bu kadar yakın kavramlar olmasının sebebi seçme ve seçilebilme hakkı olduğunu da vurgulamıştır. Liberalizmin doğası gereği sınırlı bir devlet perspektifi çizmesi ve demokraside de halkın yönetimde olması ve hesap sorabilmesi de devleti sınırlayıcı nitelikler taşır (Güzel, 2018, s. 224). Bu birliktelik birbirinin fikirlerini destekleyen ve uyum içinde olan bu iki kavramın uzun bir süre boyunca demokrasi kavramının liberal demokrasi çağrışımı yapmasına yol açmıştır. Ancak tabii ki liberalizm ile demokrasi her ne kadar birbirine uyumlu iki kavram olsalar da kesişmedikleri noktalar da yok değildir. Örneğin, kanunların nasıl yapıldığı, yönetimin nasıl iş başına geldiği liberalizm açısından çok da önemli değildir. İktidar olanın nasıl iktidar olduğu, kanunların nasıl hazırlandığı önemli değildir, önemli olan o iktidarın ve yayımladığı kanunların vatandaşların bireysel özgürlüklerini tehlikeye atıp atmadığıdır. Hâlbuki demokrasi, yönetime kimin, nasıl geleceği, egemenliğin kime ait olduğu ile ilgilidir (Yumer, 2001, ss. 582-583).

Sartori'ye (1996, s. 416) göre, demokrasi ile liberalizm arasındaki en temel fark, demokrasinin topluma liberalizmin ise bireye dayanmasıdır. Demokrasi ile liberalizmin çatışma alanlarından biri de demokrasinin içinde barındırdığı "halk iradesi" yaklaşımıdır. Liberaller, bireyi temel aldıkları için, halkın düşünce ve kanaatleri ile bir bütün oluşturamayacağını, kendi içinde farklı kanaatleri barındırdığını savunmaktadırlar. Dolayısıyla söz konusu olan halkın iradesinden ziyade seçme hakkına sahip olan bireylerin iradesidir. Bütün seçmenler oy kullanmayı tercih etmedikleri gibi, bir bölümü de geçersiz oy vermektedir. Seçim barajı uygulanan durumlarda baraj altında kaldığı için geçersiz olan oyların yanında kendi adayı kazanamayacağı düşüncesiyle başka bir adaya oy verme durumu da mümkün olabiliyor. Seçimlerde ortaya çıkan sonucun halkın iradesinin yansıması olduğu anlayışı gerçeği yansıtmamaktadır (Kapani, 2003, ss. 76-78; Akıncı, 2011, s. 15).

Hayek, liberalizm ile demokrasinin temel farklarını ortaya koymaktadır. Onun da belirttiği gibi liberalizmin temel amacı, yönetim şeklinin demokrasi olup olmamasına bakmaksızın, yönetimin zorlayıcı gücünü sınırlamaktır. Buna karşın dogmatik demokrat yönetim anlayışının kabul ettiği tek sınır çoğunluğun kanaatinden ibarettir. Demokrasi ile liberalizmin zıddı olan yönetim biçimleri bu iki kavram arasındaki temel farkın daha net görülmesini sağlayacaktır: Liberalizmin zıddı totalitarizmdir. Buna karşın demokrasinin zıddı otoriter yönetimdir. Bir demokrasi totaliter yetkileri halkın çoğunluğun talebine uygun bir şekilde kullanabilir. Otoriter bir yönetimin liberal ilkeler çerçevesinde hareket etmesi de mümkündür (Hayek, 2013, ss. 169-170).

Liberalizm ile demokrasi temel bazı noktalarda çok farklıdır. Liberalizm yasaların nasıl olması gerektiğine dair bir doktrin özelliği taşırken, demokrasi yasaların nasıl olması gerektiğini belirleme tarzına dair bir doktrindir. Demokrasinin iyi yasa gibi bir talebi söz konusu değildir. Demokrasi için önemli olan

çoğunluğun kabul ettiği yasanın yapılmasıdır. Bu bağlamda liberalizm, demokrasiyi karar verme yöntemi olarak kabul etmekte fakat yasanın ne olması gerektiğine dair çoğunluğun talebini dikkate almaz. Liberalizm, çoğunlukları bazı ilkeleri kabul etmeye çalışır; çoğunlukların bazı temel ilkelere riayet etmesini ister (Hayek, 2013, s. 170).

Liberalizm ve demokrasi devletin faaliyetleri ve özellikle de zorlayıcı kararların alınması durumlarında kararların çoğunluk tarafından alınması gerektiği noktasında mutabıktırlar. Fakat söz konusu kararların çerçevesi konusunda ayrışırlar. Demokrasi anlayışı, olabildiğince fazla konuda çoğunluk tarafından karar verilmesini arzu etmektedir. Lakin liberalizm çoğunluk tarafından karar verilecek alanların sınırlı olduğunu savunmaktadır (Hayek, 2013, s. 174).

Hayek'in de içinde yer aldığı liberal gelenek çoğunluk yönetiminin zaman içinde bir tiranlığa dönüşmesinden endişe eder ve ona sınırlar koymak ister. Hayek, demokrasiyi olumlu görmekle birlikte, ateşli demokratların bile sınırsız bir şekilde demokrasinin alanının genişlemesinden rahatsız olacağını altını çizer. Nitekim gerek başka ülkede yaşayanlara gerekse çocuklara ve delilere de yer açacak şekilde karar alma süreçlerinin yarar sağlamayacağını altını çizmektedir. Her konuda demokratik karar verme süreçlerini işletmek faydadan çok zarar verebilir. Genellikle çoğunluk tarafından alınan kararlar bireysel olarak alınacak kararlardan daha az akılcıdır. Sınırsız bir demokrasi özgürlük ve barışı korumada yetersiz kalacaktır (Butler, 2001, ss. 176-177).

Liberalizm ve demokrasi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra birbiri içine girmiştir. Bu durum bazı kavram kargaşasına da neden olabilmektedir. Kimi düşünürlere göre demokrasinin ilk şartı eşitlik ve bu bağlamda özgürlük demokrasinin ancak ikinci sırada gelen ilkesi konumundadır. Buna karşın bazı yazarlar özgürlüğün demokrasinin ilk ilkesi olduğunu savunmaktadırlar. Demokrasinin ilk özelliğinin özgürlük veya eşitlik olması noktasındaki yaklaşım farkının nedeni demokrasiden neyin kastedildiği ile ilintilidir.

Demokrasiden kastedilen liberal demokrasi olduğu zaman, ilk ilke olarak özgürlüğün kabul edilmesi gerekmektedir. Liberalizm ile demokrasinin ayrıldığı bir durumda demokrasi eşitlik idealinden öteye gidemeyecektir. Her ne kadar özgürlük, liberalizmin en temel ilkesi olsa da, demokrasi açısından olmazsa olmaz değildir. Sartori (1996, ss. 397-400) süreç içerisinde demokrasi ile liberalizmin birbirini tamamlar bir noktaya evrildiğini savunmaktadır. Günümüzde demokrasi dendiği zaman bazen liberal demokrasi kastedilir hale gelmiş, adeta onun kısaltması olarak kullanılır olmuştur. Aynı şekilde Lipson (1999, ss. 17-19), fizikçiler açısından zaman ve uzay ne ifade etmekteyse, hürriyet ve eşitliğin de demokrasiler için aynı önemde olduğunu savunuyor. Tabi özgürlük ve eşitlik kavramları mutlak olmaktan ziyade izafi olarak anlaşılmalıdır.

Liberal demokraside eşitlik kavramı mutlak anlamda kullanılmamaktadır. Bu kavramla kastedilen sosyal eşitlik değil fırsat eşitliğidir. Liberalizmin eşitlik anlayışının temelinde bireylerin her birinin ahlaki olarak eşit oldukları ve bu bağlamda devletin de her bireye eşit mesafede durmasının gerekliliğidir (Dworkin, 2006, ss. 59-76).

Demokrasideki "özgürlük" kavramını siyasi özgürlük manasına gelecek şekilde kullananlar da vardır. Bu yolla liberalizm ile demokrasi özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır (Hayek, 2013, s. 170). Günümüzde temsili çoğulcu liberal demokrasi dünyada en çok kullanılan demokrasi çeşididir (Köseoğlu, 2020, s. 111). Liberal demokrasinin temelini liberal düşünceler oluşturur.

Liberal demokrasi, anayasalarının birer toplumsal sözleşme niteliği taşıyan, devletin yetki ve gücünün sınırlandığı, buna karşın bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı rejimlerdir. Liberal demokrasilerde toplumsal düzen liberal değerler üzerinde toplumsal uzlaşmaya varılmış ve siyasal iktidarın anayasa ile sınırlanmış çerçevede yetki ve güç kullandığı rejimlerdir (Aktan, 1999, ss. 142-145).

İngiliz siyasetçi ve toplum bilimci olan Giddens ise liberal demokrasinin temsiliyet temelli bir sistem olduğu düşüncesindedir. Demokrasi, aynı Fukuyama'nın da belirttiği gibi Giddens'a göre de adil seçimler, eşit oy, özgürlük, seçme ve seçilme serbestliği bağlamında bir yönetim biçimidir. Başka bir deyişle Giddens da liberal demokrasinin insanoğlunun elinde bulunan en iyi yönetim biçimi olduğunu ifade eder.

Günümüzde birçok düşünür, siyaset bilimci veya sosyal bilimciler demokrasi noktasında olumlu düşüncelere sahiptir. Geçmişin aydınları diyebileceğimiz filozoflar, o dönem demokrasiyi eleştirirken, günümüz aydınlarından birçoğu mesela Fukuyama, Dahl, Sartori, Hayek, Giddens ve daha birçok önemli isim demokrasi hakkında görüşlerini beyan etmişler ve Antik dönem filozoflarının aksine demokrasinin

olumlu yönlerine vurgular yaparak, demokrasinin günümüz koşullarında mümkün olabilecek en iyi yönetim biçimi olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Mesela Fukuyama'ya göre çoğunluğun temsili dışında demokrasinin diğer bir avantajı olarak azınlık grupların isteklerine de yanıt verebilmesidir ve bu özelliği ile demokrasi diğer yönetim biçimleri arasında en iyi yönetim biçimidir (Fukuyama, 1999, s. 330).

Friedrich August von Hayek ise demokrasi övgüsünde bulunmuş bir diğer siyaset bilimci olmakla beraber, Hayek demokrasiyi sınırsız özgürlükler bağlamında eleştirmekten geri durmamış bir isimdir. Ona göre demokrasi, halkın istemediği iktidarı değiştirme imkânı sunduğu ve iktidar değişikliği barışçıl bir şekilde sağlandığı için demokrasiye bu anlamda olumlu yaklaşır (Ekici, 2015, s. 100). Ancak demokrasinin bu olumlu yanlarına karşılık, demokrasinin teorikte değil pratikteki uygulama hatalarından doğan sınırsız demokrasiyi olumsuz görmektedir. Hayek limitsiz yönetim ile doğan sonsuz demokrasi ve egemenlik anlayışına karşıdır. Hayek siyasetin toplumsal ve siyasal alanda aynı ekonomi alanında olduğu gibi sınırlandırılmasını desteklemiştir (Ekici, 2015, s. 101). Hayek demokrasiyi nihai ve mutlak bir hedef olarak görmemektedir. Ona göre demokrasi kendi başına bir amaç değildir; belli amaçlara ulaşmak için kullanılacak belki de en iyi araçtır (Hayek, 2013, s. 173).

Ancak Hayek'in demokrasi övgüsü görüldüğü üzere sadece bir yönetim biçimi olması açısından demokrasiye duyduğu sevgiden ötedir. Aslında Hayek'in demokrasiyi iktidarın barışçıl değişim yöntemi olarak ele aldığını söylemek yanlış olmaz. Hayek için demokrasi bir araçtan ibaret olup, demokrasi ile gerçekleştirilmek istenen asıl amaç, bireysel özgürlüğün sağlanmasıdır. Demokraside çoğunluğun vermiş olduğu kararlarının her halükârda doğru olamayacağı düşüncesini de savunan Hayek, demokrasiyi iktidar değişikliğinin barışçıl yolu olarak görmüş ve özgürlüğe ulaşmada demokrasinin en doğru yol olabileceğini savunmuştur (Ekici, 2015, s. 89). Hayek'in demokrasiye duyduğu olumlu yaklaşımı şartlı bir yaklaşım olarak ifade edebiliriz. Onun demokrasiye duyduğu pozitif duyguların sebebi demokrasiden ayrılamayacak kavram olan liberalliğinden gelmektedir. Çünkü demokrasi aynı zamanda sınırlı devlet fikrinin uygulanması açısından liberal fikirlerle çok büyük ortak paydalara sahiptir.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasiye ağır eleştiriler getirildiği ve demokrasinin demokratikleştirilmesi gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. Liberal demokrasinin çıkmazları ve demokratikliği üzerinde yapılan tartışmalar, farklı demokrasi anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Post modern durumu dikkate alarak, demokrasinin yeniden inşa edilmesini amaçlayan radikal demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Kamusal alanın demokratikleştirilmesini gerekli gören radikal demokrasi anlayışı, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişki ağının yeniden oluşturulmasını talep etmektedir. Katılımcı anlayışın etkin kılınmasını gerekli görmektedir (Klein, 2000, s. 1; Keyman, 1999, s. 11; Köker, 1996, s. 115).

Liberal demokrasiye alternatif olarak sunulan başka bir demokrasi modeli ise, katılımcı demokrasidir. Vatandaşların seçim dışında da yönetim süreçlerine aktif katılımını öngören model, vatandaşın siyasi süreçlere aktif katılımı olmadan gerçek katılımdan bahsedilemeyeceğine vurgu yapmaktadır (Dursun, 2006, ss. 191-192).

4. ANTİK ÇAĞ DEMOKRASİLERİ İLE MODERN DEMOKRASİ ARASINDAKİ FARKLAR

Antik Çağ demokrasileri ile modern demokrasiler arasında önemli farklılıklar kendini göstermektedir. Söz konusu farklılıkları üç farklı başlık altında özetlemek mümkündür:

1) Modern Devlet ile Polis Arasındaki Niceliksel Fark: İlk olarak antik ve modern demokrasilerde en temel farklılık büyüklük-küçüklük yani toplumun ölçeği farklılığıdır. Polislerde demokrasi nüfus bakımından dar ve yurttaşların aynı kültürel ortaklığı bulunan, birbirleriyle doğrudan iletişim içinde olan bir halk tarafından uygulanmıştır. Buna karşın geniş topraklara yayılmış, farklı sınıfsal ve kültürel özellikler sergileyen kalabalık insan topluluğuna dayanan günümüz modern demokrasisi için de böyle bir demokrasinin uygulanabilirliği pek mümkün değildir. İşte bu temel ayırım, antik ve modern demokrasi arasındaki temel işleyiş farklılığının gerekçesi olarak ortaya konulabilir. Antik demokrasi yurttaşların doğrudan katılımına uygundu; ancak modern demokrasi dolaylı katılıma dayanmalı yani temsili olmak zorundadır. Doğrudan demokrasilerde birbirlerini tanıyan insanların bir araya gelip ortak kararlar alarak yönetim işini gerçekleştirmesi mümkündür. Ancak modern demokrasilerde milyonlarca vatandaşı olan herhangi bir ülkede herkesin bir araya gelerek doğrudan yönetmesi mümkün olamaz (Kutlu, 2019, s. 128).

2) Modern Devlet Vatandaşı ile Polis Yurttaşı Arasındaki Niteliksel Fark: Antik ve modern demokrasi arasındaki farklılaşma yalnızca sayısal (nüfus) bir fark değildir; İkisi arasında çok önemli niteliksel farklılıklar da vardır. Mesela modern devlette kamusal alan-özel alan ayrımının gelişmesiyle yani liberal hareketlere bağlı olarak, devlet ve vatandaşın birbirinden daha bağımsızlaştığı görülmektedir. Ancak Antik Yunan’da polis demek halk demektir (Güzel, 2018, s. 220). Bunun yanında Antik Yunan demokrasileri sınırlayıcı yani daha elitist denebilecek bir yapıdaydı. Çünkü Antik Yunan’da yurttaş olmanın şartı yerli bir ailenin çocuğu olmak yani yabancı olmamak ve 20 yaşını geçmiş olmaktı. Atina’da kadınlar, köleler ve yabacılar yurttaş değildi. Ancak Atina’nın yerlisi olan kişiler polis’in ortak söz sahibi ve yüksek mevkilere gelme hakkına sahiptiler (Hüner, 2013, s. 88). Ancak modern demokrasilerde bu durum farklıdır. Yaş anlamında modern demokrasilerde de bir kısıtlama söz konusu olsa da modern devletteki demokrasilerde o ülkede yaşayan ve belli bir yaşı geçmiş herkes eşit sayılır.

3) Modern Devlet ile Polis Arasındaki Doğrudan Demokrasi – Temsili Demokrasi Farkı: Toplumsal ölçek yani nüfus sebebiyle oluşan bir diğer fark ise doğrudan ve temsili demokrasi farkıdır. Antik Yunan’da yurttaş sayılan herkes meclise gelip doğrudan devleti yönetme işine dâhil olabiliyordu. Ancak kalabalıklaşan ve genişleyen devletlerle birlikte günümüzde uygulanan demokrasilerin büyük bir çoğunluğu hatta tamamına yakını temsili demokrasi ile gerçekleştirilir. Temsili demokraside halk, kendini temsil edecek, yani kendi adına devleti yönetecek kişileri belli aralıklarla seçmesiyle gerçekleşir. Bu seçimler de siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşir. Siyasi partiler bugünkü demokrasilerin bel kemiğidir. Temsiliyet ile birlikte demokrasi farklı bir hale bürünmüştür (Hüner, 2013, s. 92). Halkın yönetimi anlamını taşıyan demokrasi, modern demokrasilerde temsil ile birleşince, halkın vekillerce, temsilcilerle yönetimi olarak değişime uğramıştır.

Antik Çağ demokrasisi ile günümüz modern demokrasisi arasında benzerlikler yok denecek kadar azdır. Tarihin akışında demokrasiye yüklenen anlamlar bir hayli değişim göstermiştir. Tabii ki bu Antik Çağ ile modern çağ demokrasileri arasında iki bin küsur yıl farkı olduğunu hesaba katıldığında aslında bu büyük değişimlerin gayet normal olduğu söylenebilir. Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve iki dünya savaşıyla birlikte devlet ile ilgili birçok yönetim şekilleri, siyasal düşünceler, ideolojiler, fikirler, devlet biçimleri ortaya atılmış ve birçoğu denenmeye çalışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, monarşi, aristokrasi, teokrasi, faşizm, komünizm gibi insanlığın başından geçen birçok deneyimden sonra eksikleri olması ve eleştirilere uğramasına rağmen pek çok insan tarafından en iyi yönetim biçimi olarak demokrasi kabul görmüştür.

5. SONUÇ

Demokrasinin geçirmiş olduğu tarihsel süreç, dönemin şartlarına göre kavramların farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir. Demokrasi kavramının zamanla uğradığı değişiklikler ve bu değişimin devam etmesi, ona yüklenen farklı anlamlar, anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir.

Modern düşünürlerin demokrasi fikirlerinde, demokrasinin liberalizmin sınırlı devlet anlayışıyla birçok noktada kesiştiğini ve modern demokrasiler için temsilin olmazsa olmaz bir araç olduğu söylenebilir. Öncelikle modern devletin demokrasi anlayışıyla Antik Çağ demokrasisini karşılaştırırken, farklı demokrasi anlayışlarını dikkate almak gerekir. Özellikle demokrasi ile liberalizmin birlikteliği üzerinden ortaya çıkmış olan liberal demokrasi anlayışı ağırlıklı olarak demokrasi ile eş anlamlı kullanılmaktadır.

Modern demokrasiyi ele alırken gelişen ideolojik fikirleri göz ardı ederek demokrasiyi sadece halkın iktidarı olarak değerlendirmek elbette yanlış olacaktır. Post-modern çağda küreselleşen dünyanın modern devletten beklediği sınırlı anlayış en çok demokrasiye uygun, eşitlikçi, özgürlükçü yapıda olduğu için günümüzde demokrasi ulaşılabilecek son nokta olarak görülmektedir. Ancak Antik Çağ filozoflarının böyle bir derdi olmamıştır; onlar demokrasiyi yalnız bir yönetim biçimi olarak gördükleri için eleştirileri bu noktada olmuştur. Yani günümüz demokrasisinin bu kadar vazgeçilmez olarak görünmesindeki sebep modern/post-modern dönemde dünyaya yayılan bir ideolojiden, liberallikten kaynaklanmaktadır.

Günümüz modern demokrasileri, Platon ve Aristoteles’in eleştirdiği Antik Yunan demokrasisinden çok farklı da olsa Platon ve Aristoteles’in demokrasiye yönelttikleri eleştirilerin bugün için de bir karşılığı olduğu, demokrasinin bazı olumsuz yönleri de içinde barındırdığı söylenebilir. Platon ve Aristoteles’in üstüne ısrarla basa basa belirttiği bir işte uzmanlaşma gereği, iş bölümünün şart olması gibi sorunlar günümüz demokrasilerinde de karşımıza çıkmıyor değil.

Modern dönemde demokrasinin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sürecine rağmen hala daha bazı olumsuz özellikleri içinde barındırdığı söylenebilir. Nitekim demokratik yollarla iş başına geçen yönetimlerin demokrasiye son verdiğini faşizm ve Nazizm örnekleri açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Periyodik bir şekilde seçimlerin yapılmış olması, yönetimde vatandaşın etkili olduğu anlamına gelememektedir. Bundan dolayı demokrasinin demokratikleştirilmesine yönelik ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Bu bağlamda farklı demokrasi modelleri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2018). Aristoteles'te uygulanabilir en iyi rejim olarak anayasal yönetim kavramı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2219-2231. <https://doi.org/10.26466/opus.481630>
- Akıncı, A. (2011). Demokrasi ve liberalizmin zorunlu birlikteliği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1), 7-28.
- Akıncı, A. (2015). Demokrasi ile siyasal istikrar ve kalkınma arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 10(10), 41-60.
- Aktan, C. C. (1999). Demokrasi, liberalizm ve sınırlı devlet. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5(25), 142-145.
- Butler, E. (2001). *Hayek*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Liberte Yayınlan.
- Aristoteles (2013). *Politika* (çev. Mete Tunçay). Remzi Kitabevi.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi üstüne* (çev. Betül Kadioğlu). Phoenix Yayınevi.
- Demir, N. (2010). Demokrasi ve modern demokrasilerin temel prensipleri. *Ege Academic Review*, 10(2), 597-611.
- Demirci, F. (2009). Platon'da Cumhuriyet-Demokrasi Gerilimi: Geçmişteki Bir İnkilemin Günümüze Uzanan Etkileri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1-2), 113-127.
- Diamond, L.ve Plattner, M. F. (1995). *Demokrasinin küresel yükselişi*. (çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber). Yetkin Yayınları.
- Dinçkol, B. (2017). Atina demokrasısından Roma cumhuriyetine- "Demos"tan "Populus Romanus"a. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(3), 751-765.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi* (3. baskı). Beta Yayınevi.
- Dworkin, R. (2006). *Liberalizm, liberaller ve cemaatçiler* (çev. Eylem Özkaya). Dost Kitapevi.
- Ekici, S. (2015). Hayek'te özgürlük demokrasi ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 84-103.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin sonu ve son insan* (çev. Zülfü Dicleli). Gün Yayıncılık.
- Fuller, G. E. (1996). *Demokrasi tuzağı*. (çev. Meral Gaspıralı). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gülcan, N. Y. (2011). *Platon ve ideal devleti, Antik Yunan'da felsefe ve çağımıza etkileri*. Y. Kılıç (Ed.). Doğu Batı Yayınları.
- Güzel M. N. (2018). Antik demokrasi ve modern demokrasi kavramlarının kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi. *DÜHFD*, 23(38), 205-231.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000). *Militan demokrasi ve 1982 anayasası* (1. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Hayek, F. A. (1999). *Kölelik yolu*. (çev. Turban Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan). (2. baskı). Liberte Yayınları.
- Hayek, F. A. (2013). *Özgürlüğün anayasası*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). (1. Baskı). BigBang Yayınları.
- Heywood. A. (2016). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Huntington, S. P. (2007). *Üçüncü dalga: 20. yüzyıl sonlarında demokratlaşma* (çev. Ergun Özbudun). Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Hüner, M. F. (2013). Antik Yunan demokrasisi – Modern demokrasi karşılaştırması. *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk Dergisi*, 5(13), 183-203.

- Jesse, E. (1994). *Typologie politisc-her Systeme der Gegenwart*, in: *Grundwissen Politik* (2. Auflage). Hrsg.: Bundes-zentrale für politische Bildung.
- Jowitt, K. (1995). Yeni dünya düzensizliği (çev. Levent Köker). *Demokrasinin küresel yükselişi* (Haz. Larry Diamond ve Marc F. Plattner), (ss. 303-313). Yetkin Yayınları.
- Kapani, M. (2003). *Politika Bilimine Giriş* (15. Baskı). Bilgi Yayınevi
- Keyman, E. F. (1999). *Türkiye ve radikal demokrasi*. Bağlam Yayıncılık.
- Kışlalı, A. T. (1984). Eski Yunan'da demokrasi ve demokratik düşünce. *Amme İdaresi Dergisi*, 1, 63-77.
- Klein, A. (2000). *Der Diskurs der Zivilgesellschaft. Politische Kontexte und demokratietheoretische Bezüge der neueren Begriffsverwendung*. Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit-Sektor, Nr. 06.
- Köker, L. (1996). Radikal demokrasi. *Diyalog*, Sayı: 1.
- Kutlu, A. (2019). *Antik ve modern demokraside siyasetin kişiselleştirilmesi: Devlet adamı figürü*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lipset, S. M. (1986). *Siyasal insan*. (çev. Mete Tunçay) Teori Yayınları.
- Lipson, L. (1999). Demokrasinin felsefesi (çev. Mustafa Erdoğan). A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 17-23). Siyasal Kitabevi.
- Olguner, F. (1994). Eflâtun, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 10, 469-476.
- Özcan, M. (2009). Temel dayanakları bakımından demokrasi: Antik ve modern. *Toplum ve Demokrasi*, 3(6-7). 125-148.
- Platon (1980). *Devlet* (çev. Sabahattin Eyüboğlu). Remzi Kitabevi.
- Plattner, M. F. (1995). Demokrasi anı (çev. Ergun Özbudun). L. Diamond ve M. F. Plattner (Eds.) içinde, *Demokrasinin küresel yükselişi*. (ss. 53-66). Yetkin Yayınları.
- Popper, K. R. (1989a). *Açık toplum ve düşmanları Cilt 1 Platon*. (çev. Mete Tunçay). (2. baskı). Remzi Kitabevi.
- Popper, K. R. (1989b). *Açık toplum ve düşmanları Cilt 2 Hegel, Marx ve Sonrası*. (çev. Harun Rızatepe). Remzi Kitabevi.
- Sağır, M. (2004). Demos'un genişlemesi ve temsili demokrasiden küresel doğrudan demokrasiye. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(3), 1-15.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş* (çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan) Sentez Yayıncılık.
- Schmidt, M. G. (2001). *Demokrasi kuramına giriş* (çev. M. Emin Köktaş). Vadi Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Taşkın, Y. (2014). Siyaset nedir? Y. Taşkın (Ed.) içinde, *Siyaset* (1. Baskı. ss. 19-46). İletişim Yayınları.
- Topakkaya, A. ve Özyürek Şahin, B. (2015). Sakıncalı rejim demokrasi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-210.
- Usta, S., Akıncı, A. (2012). Müzakereci demokrasilerde sivil toplum kuruluşlarının rolü. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(2), 83-98.
- Uygun, O. (2015). *Devlet teorisi* (2. baskı). Levha Yayıncılık.

- Weber, M. (1906). Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 22, 234-353.
- Yayla, A. (2002), *Siyaset teorisine giriş* (2. baskı). Liberte Yayınları.
- Yıldızdöken, Ç. (2015). Platon'da demokratia kavramı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 25, 59-76.
- Yumer, R. (2001). Hayek'çi liberalizmin temel ilkeleri. A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 159-170). Siyasal Kitabevi.
- Zakaria, F. (1999). İliberal demokrasinin yükselişi (çev. Mustafa Erdoğan). A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 41-57). Siyasal Kitabevi.

ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KAVRAMININ UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ÇABALAR*

EFFORTS ON THE APPLICABILITY OF THE CONCEPT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE

Veysel ÖZBEY¹, Duygu SABAN²

Öz

İnsanlığın ortak mirasını korumak üzere geliştirilen UNESCO Dünya Miras Listesi, günümüzün en etkili uluslararası koruma mekanizmasıdır. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile ortaya çıkan üstün evrensel değer kavramı, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne aday olan miraslara ilişkin en önemli ön koşullardan birisidir. Fakat bu ön koşulun pratikte ne şekilde uygulanacağını kararlaştırılmasına yönelik çabalar, ancak uzun yıllar boyunca süren tartışmalar sonrasında bir sonuca ulaştırılabilmektedir. Üstün evrensel değer kavramının tanımı, 2005 yılına kadar süren tartışmalar sonucunda yapılmıştır. Ancak teoride ortaya konulmuş olsa da listeye yönelik uygulanmasında bir geçiş dönemi yaşanmış ve 2009 yılı, kavramın pratikte nasıl ele alınması gerektiğine dair bir kırılma noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Mimari Koruma ve Restorasyon, UNESCO Dünya Miras Listesi Adaylık Süreci, UNESCO Dünya Miras Alanı, Üstün Evrensel Değer.

Abstract

The UNESCO World Heritage List, developed to protect the common heritage of humanity, is the most effective international protection mechanism today. The concept of outstanding universal value, which emerged with the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, is one of the most important prerequisites for the heritages that are candidates for the UNESCO World Heritage List. However, efforts to decide how this prerequisite should be applied in practice could only come to a conclusion after many years of discussions. The definition of the concept of outstanding universal value was made as a result of the discussions that lasted until 2005. However, although it was put forward in theory, there was a transition period in its implementation within the scope of the listing process and 2009 became a breaking point in how the concept should be handled in practice.

Keywords: History of Art, Architectural Conservation and Restoration, Nomination Process for the UNESCO World Heritage List, UNESCO World Heritage Site, Outstanding Universal Value.

1. Bağımsız Araştırmacı, veyselozbey@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4454-2317>
2. Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, fduygu@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8906-6748>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
01.10.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
08.12.2022

DOI
10.20875/makusobed.1197956

* Çalışma, "UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Başvuru Süreci için Model Önerisi - Türkiye Kültürel ve Karma Miras Örnekleme" başlıklı Doktora Tez çalışmasından geliştirilerek üretilmiştir.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Özbe, V. ve Saban, D. (2023). Üstün evrensel değer kavramının uygulanabilirliğine yönelik çabalar. *MAKU SOBED*, (37), 17-27. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1197956>

EXTENDED SUMMARY

Campaigns for the heritage of Abu Simbel in 1959, Venice in 1966 and Borobudur in 1970 have shown that international campaigns can be successful in protecting cultural heritages. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage was signed in 1972, and the first heritage sites were defined in the UNESCO World Heritage List in 1978. Today, the list has become the most efficient and effective international mechanism for the protection of the common heritage of humanity.

This study examines the concept of outstanding universal value and its significance in the process of accepting a heritage to the UNESCO World Heritage List. The examination focuses on the UNESCO World Heritage Committee decisions and tries to outline the breaking point for the concept using content analysis of the decisions.

The process for a state party that wishes to inscribe its heritage on UNESCO World Heritage List starts with registering the heritage on the UNESCO tentative list of the relevant state party. The nomination file for the selected heritage is then prepared by the competent authorities of the state party and submitted to the UNESCO World Heritage Centre, and the UNESCO World Heritage Committee decides whether the heritage will be included in the list. In order for the heritage to be inscribed in the list, it must be accepted by the Committee that it has outstanding universal value. The concept of outstanding universal value emerged with the aim of providing practicality in the implementation of the Convention. The term, which was first used in the Convention, was developed and discussed in the following years. In 1980, ten criteria were defined that heritages are expected to meet, in order to decide whether candidate heritages are of outstanding universal value. In 1998, it was defined how outstanding universal value should be handled. The 2005 revision of the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention included the definition of outstanding universal value.

The Committee expects a heritage to meet three conditions for it to be considered having an outstanding universal value. For this reason, during the application of a heritage to the List, a “statement of outstanding universal value” regarding the heritage is requested from the states parties. In this statement, the information brief synthesis, justification for criteria, statement of integrity, statement of authenticity (for properties nominated under criteria i to vi) and requirements for protection and management of the inheritance should be given clearly. In 2006, the committee requested the advisory bodies to form a compendium on the concept of outstanding universal value and the applicability of heritages in nomination processes. In the first half of 2008, the advisory bodies completed and published their compendiums.

Another important development in terms of outstanding universal value has been the demand for retrospective statements of outstanding universal value. In 2007, it was decided to submit the retrospective statements of outstanding universal value of the heritages on the list to the committee by the states parties, and the first retrospective statement within the scope of the application was accepted by the Committee in 2009.

The concept of outstanding universal value emerged with the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and has become the most indispensable element of the UNESCO World Heritage List application of the convention. What the concept should mean could be decided as a result of long years of discussions. Efforts have also been made on the intelligibility and applicability of the concept. 2005 was a breaking point in the definition of the concept and 2009 in its practical applicability.

1. GİRİŞ

Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı, uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda, 1869 yılında tamamlanmıştır. Bu gelişmenin ardından Avrupa, Mısır'ın zengin tarihsel hazinesinin farkına varmıştır. Mısır yetkili makamlarının Antik Mısır Uygarlığı kalıntıları ve İslâm eserleri ile harmanlanan zengin kültürel miraslarına gereken değeri vermediğini düşünen Avrupalı uzmanlar, Mısır halkına koruma bilinci kazandırmak üzere çalışmalar yürütmüştür (Reid, 1992, ss. 57-58). Avrupalı ülkelerin bu çabaları, bölgedeki miras korumacılığının gelişmesini sağlamıştır.

Mısır'ın güneyinde, Nil Nehri üzerine Asvan Barajı'nın projelendirilmesi ile baraj gölü altında kalacak olan Ebu Simbel Tapınağı başta olmak üzere pek çok tarihî eserin korunması adına, 1959 yılında Mısır ve Sudan hükümetleri UNESCO'ya başvurmuştur. Bu gelişmenin ardından alandaki arkeolojik kazı çalışmaları hızlanmış, Abu Simbel ve Philae Tapınaklarının sökülen parçaları, güvenli bir alana taşınarak yeniden birleştirilmiştir (Ürün, 2016, s. 4). Yaşanan bu olay, kültürel bir mirasın korunabilmesi için uluslararası bir kampanyanın başarılı olabileceğini göstermiştir. Bu yeni dönemde, 1966 yılında Venedik (İtalya) ve 1970 yılında Borobudur (Endonezya) için de benzer uluslararası kampanyalar başlatılmış ve başarı ile sonuçlandırılmıştır (Labadi, 2013, s. 26). Bu gelişmelerle birlikte, 12 Ekim - 14 Kasım 1970 tarihleri arasında gerçekleşen UNESCO 16. Genel Konferansı çerçevesinde insanlık için önem taşıyan kültürel varlıkların korunması adına 14 Kasım 1970 tarihinde "Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme" imzalanmıştır.

İnsanlığın ortak kültürel mirasının korunmasına yönelik en önemli dönüm noktası, UNESCO çatısı altında Dünya Miras Listesi'nin geliştirilmesi olmuştur. UNESCO 17. Genel Konferansı, 17 Ekim - 21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te toplanmış ve kültürel varlıkların uluslararası boyutta korunması çabalarının artması sonucunda (Merryman, 1986, ss. 832-833) 16 Kasım 1972 tarihinde "UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" (Sözleşme) kabul edilmiştir. Sözleşmenin uygulanması konusunda tartışmaların yoğunlaştığı hazırlık sürecinin ardından UNESCO Dünya Mirası Listesi (DML) oluşturulmuş ve ilk olarak Eylül 1978 tarihinde sekiz miras, DML'ye dâhil edilmiştir. Sözleşme'nin imzalandığı günden bugüne kadar olan süreç içerisinde DML, insanlığın ortak mirasının korunmasında en başarılı uluslararası yasal araçlardan birisi olmuştur (ICOMOS, 2004, s. 52). DML'ye başvuruların düzenlenmesi ve koordinasyonun sağlanması için UNESCO Dünya Miras Merkezi (WHC) kurulmuştur. Aday mirasların DML'ye dair başvurularına yönelik karar mekanizması olarak da UNESCO Dünya Miras Komitesi (Komite) oluşturulmuştur. Komite'nin karar alma sürecinde, miraslarla ilgili teknik konularda Komite'ye yardımcı olmak üzere danışma organları görevlendirilmiştir. DML'de mirasların adaylık süreçlerine ilişkin prosedürler ve uygulamalar, düzenli bir şekilde revize edilmekte ve bu vesile ile insanlığın ortak mirasının korunmasında süreklilik yakalanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde geleneksel noktada UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde 1154 miras yer almaktadır (2022 yılı için). Bu mirasların 897'si kültürel, 218'i doğal ve 39'u karma miraslardan oluşmaktadır (WHC, 2022).

Bu çalışmada UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul süreci, üstün evrensel değer kavramı ve kavramın DML'ye kabul sürecindeki önemini araştırmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından alınmış olan kararlara odaklanılarak, içerik analizi yöntemiyle kararlar kronolojik olarak incelenmiş, üstün evrensel değer kavramının ortaya çıkışı ve süreç içerisinde geleneksel ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Yönelik Adaylık Süreci

Sınırları içerisinde bulunan bir mirası DML'ye aday göstermek isteyen Sözleşme'ye taraf bir devletin yetkili kurumu, öncelikle bahsi geçen mirası taraf devletin UNESCO geçici listesine yazdırması gerekir. UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin koordinasyonunda taraf devlet, kendi taraf devlet UNESCO geçici listesinde bulunan bir mirasını DML'ye aday göstermeyi kararlaştırdığında, mirasın adaylık dosyasını hazırlayarak Komite'nin karar verebilmesi için Merkez'e sunar. Dosya, öncelikle formata uygunluk açısından Merkez'de incelenir ve var ise eksikliklerin tamamlanması istenir. Aday mirasın ilgili danışma organı ya da organları, alana bir uzman ekip göndererek Komite'ye yönelik tavsiye raporunu hazırlar ve Merkez'e iletir. Komite, tavsiye raporunu dikkate alarak, en erken düzenlenen olağan toplantısında mirasla ilgili kararını verir. Mirasın DML'ye kabulüne yönelik karar verilebilmesi için mirasın "üstün evrensel değer" taşıması ve dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması beklenir.

Komite, adaylık dosyası tamamlanmış mirasın Liste'ye kabulü ile ilgili aşağıda sıralanan dört karardan birisini verir;

- a) **Kabul:** Komite, bir mirasın DML'ye kaydedilmesine karar verdiğinde, danışma organlarının rehberliğinde mirasa dair üstün evrensel değer beyanını kabul etmiş olur. Üstün evrensel değer beyanı, Komite'nin mirasın üstün evrensel değere sahip olduğuna ilişkin tespitinin bir özetini içermeli ve bütünlük koşullarının değerlendirilmesi ile kültürel ve karma miraslar için özgünlük durumu dâhil, mirasın hangi kriterlere göre gerekçelendirilerek kaydedildiğini tanımlamalıdır. Aynı zamanda yürürlükteki koruma ve yönetim ile gelecekte ortaya çıkması muhtemel koruma ve yönetim gerekliliklerine ilişkin bir açıklamayı da içermelidir. Üstün evrensel değer beyanı, mirasın gelecekteki koruma ve yönetim planı için temel oluşturacaktır. Gerektiğinde, üstün evrensel değer beyanının koruma ve yönetim bölümü, UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından, taraf devlet ile görüş alışverişinde bulunarak ve ayrıca danışma organlarının incelemesi ile güncellenebilir. Bu tür güncellemeler, periyodik raporlama döngülerinin sonuçlarına göre periyodik olarak veya gerekirse Komite'nin herhangi bir olağan toplantısında yapılabilir. UNESCO Dünya Mirası Merkezi, üstün evrensel değer beyanlarını, miras adı değişikliği ve miras alanlarında küçük sınır değişikliklerine kadar, değişikliğe ilişkin olarak alınan sonraki kararlara göre otomatik olarak güncel tutacak ve ilgili danışma organları ile mutabık kalınan olgusal hataları düzeltecektir. Mirasın DML'ye kaydı esnasında Komite, dünya mirasının korunması ve yönetimi ile ilgili başka tavsiyelerde de bulunabilir. Üstün evrensel değer beyanları, Komite tarafından raporlarda ve yayınlarda belirtilir (WHC, 2021, ss. 48-49).
- b) **Dosya İade:** UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin ek bilgi için taraf devlete geri göndermeye karar verdiği adaylıklar, incelenmek üzere bir sonraki UNESCO Dünya Miras Komitesi Olağan Toplantısı için yeniden sunulabilir. Ek bilgiler, Komite tarafından incelenmesi istenen yılın, 1 Şubat tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi Sekreteryası'na ulaştırılmalıdır. Eğer 1 Şubat hafta sonuna denk geliyorsa, adaylık dosyası, bir önceki cuma günü saat 17.00'ye (Greenwich Ortalama Zamanı) kadar teslim edilmelidir. Sekreteryaya, değerlendirilmek üzere adaylık dosyasını ilgili danışma organlarına ivedi bir şekilde iletilecektir. Adaylık ile ilgili ilk Komite kararından sonraki üç yıl içinde Komiteye sunulmayan iade miras adaylığı, Uygulama Rehberi 168. paragrafta belirtilen prosedürler ve iş takvimi izlenerek incelenmek üzere yeniden sunulduğunda, yeni bir adaylık olarak kabul edilecektir. Taraf devletler, Komite'nin tavsiyelerinin nasıl ele alınabileceğini danışmak için ilgili danışma organlarından ve/veya UNESCO Dünya Mirası Merkezi'nden tavsiye isteyebilirler (WHC, 2021, s. 50).
- c) **Karar Erteleme:** Komite, daha derinlemesine bir değerlendirme veya çalışma ya da taraf devlet tarafından yapılacak önemli bir revizyon için adaylığı ertelemeye karar verebilir. Taraf devlet, ertelenen aday mirası sonraki herhangi bir yıl içinde yeniden sunmaya karar verirse, 1 Şubat tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi Sekreteryası'na adaylık dosyasını ulaştırmalıdır. Eğer 1 Şubat hafta sonuna denk geliyorsa, adaylık dosyası, bir önceki cuma günü saat 17.00'ye (Greenwich Ortalama Zamanı) kadar teslim edilmelidir. Böyle bir adaylık daha sonra, 168. paragrafta belirtilen prosedürlere ve iş takvimine göre miras alanına bir değerlendirme ziyareti de dâhil olmak üzere tam bir buçuk yıl boyunca ilgili danışma organları tarafından yeniden değerlendirilecektir. Taraf devletler, Komite'nin tavsiyelerinin ne şekilde ele alınabileceğini tartışmak için ilgili danışma organından ve/veya UNESCO Dünya Mirası Merkezi'nden tavsiye almaya teşvik edilmektedir. Taraf devletler, gerekli durumlarda bir danışma organı teknik ziyareti için davette bulunmayı düşünebilirler (WHC, 2021, s. 50).
- d) **Ret:** Komite, bir mirasın DML'ye kaydedilmemesi gerektiğine karar verirse, istisnaî durumlar dışında aynı mirasın adaylığı, tekrar Komite'ye sunulamaz. Bu istisnaî durumlar arasında yeni keşifler, mirasla ilgili yeni bilimsel bilgiler veya ilk adaylıkta sunulmayan farklı kriterler olabilir. Bu durumlarda, miras yeni bir adaylık ile sunulmalıdır (WHC, 2021, s. 49).

2. ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KAVRAMI VE GELİŞİM SÜRECİ

Dünya miras alanı kavramı, uzun süreli korunan, yenilenemeyen ve yeri doldurulamaz olan nadir alanlara gönderme yapar; bu sebeple dünya miras alanları için temel sorunlardan birisi, mirasın korunma durumudur (Nian vd., 2019, s. 2). Üstün evrensel değer (ÜED), kesin ve sabit bir tanımı olmaksızın, Sözleşme'nin uygulanmasında pratiklik sağlamak amacı ile ortaya çıkmıştır (Pereira Roders ve van Oers, 2010, s. 225). Bu sebeple ÜED kavramı, güncel koşulların gerekliliklerine göre değişim ve gelişim

göstermektedir. Sözleşme taslağının ilk halini düzenlemek amacı ile 1968 yılında, Stockholm’de “İnsan Çevresine Dair Birleşmiş Milletler Konferansı” gerçekleştirilmiştir. Taslakta, “evrensel değer” taşıyan mirasların uluslararası mekanizmalarla korunması hedeflenmiştir. UNESCO tarafından Nisan 1972 tarihinde taslağın üzerinde tartışmak ve UNESCO Genel Konferansı hazırlıklarını gözden geçirmek adına Hükümet Uzmanları Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun 128 maddede değişiklik öneren raporunda, taslak üzerinde en etkili olan önerilerinden birisi, “evrensel değer” ifadesine “üstün” sıfatının eklenmesi tavsiyesi olmuştur. Böylelikle ÜED tanımının, miraslara dair önemli ölçüde sınırlama getirmesi sağlanmıştır (Labadi, 2013, s. 27). Komisyonun bu önerisi kabul edilerek “üstün evrensel değer” terimi ilk defa Sözleşme’nin giriş bölümünde kullanılmıştır (Cleere, 1996, s. 227).

Sözleşme’ye göre UNESCO Dünya Miras Komitesi, Sözleşme’ye taraf bir devlet üzerinde bir mirasa yönelik üstün evrensel değer tanımı yapmaya mecbur tutma yetkisine sahip değildir. Bu sebeple taraf bir devlet, sınırları içerisinde yer alan bir mirasın, ilgisizlik nedeniyle ya da düşmanca bir tavır takınarak üstün evrensel değer taşıdığı (taşısı bile) kabul etmeyebilir (Francioni, 2002). DMK’nın 1980 yılında gerçekleştirilen 4. Olağan Toplantısı’nda, altısı kültürel, dördü doğal toplam on kriter, miraslar üzerinde ÜED tanımlamada kullanılmak üzere kabul edilmiştir (WHC, 1980). Çeşitli uluslararası tartışmaların sonucunda ÜED kavramı ile ilgili 1998 yılında Amsterdam’da gerçekleştirilen “Doğal ve Kültürel Miras Uzmanları Küresel Strateji Toplantısı” esnasında şu ifadelerle yer verilmiştir; “*Üstün evrensel değerlerin gerekliliği, tüm insan kültürlerinde ortak olan veya tüm insan kültürleri tarafından ele alınan evrensel nitelikteki sorunlara olağanüstü bir yanıt olarak değerlendirilmelidir (...)*” (WHC, 1998, s. 15; Tablo 6).

DMK’nın 1977 yılında gerçekleşen ilk olağan toplantısında, Dünya Mirası Sözleşmesi’nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi (Uygulama Rehberi) Taslağı ile birlikte ICOMOS kriterleri taslağı kabul edilmiştir (WHC, 1977). Mirasların adaylık süreçlerinin, kabul koşullarının, yetkili kuruluşların görev tanımlarının ve Sözleşme’ye dair detayların ne şekilde uygulanacağına dair önemli bilgilerin yer aldığı Uygulama Rehberi, düzenli olarak ele alınarak revize edilmektedir. Rehberin 2005 yılı revizyonunda, ÜED tanımı yapılarak ilgili süreçlerde uygulanabilirlik ve nitelendirilebilirlik yakalanmıştır. Rehberde tanım, “*uluslarüstü (siyasal sınırları aşan) enderliğe ve tüm insanlığın mevcut ve gelecek nesilleri için ortak bir değere sahip kültürel ve/veya doğal önem*” olarak ele alınmıştır (WHC, 2005a).

3. UNESCO DÜNYA MİRAS KOMİTESİ’NİN ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KABUL KOŞULLARI

Sözleşme’ye taraf devletlerin tanımladığı bir mirasın üstün evrensel değer taşıdığına UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından kabul görmesi için mirasın,

- Dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması (WHC, 2021, Madde 77)
- Bütünlük ve/veya özgünlük koşullarını sağlaması (WHC, 2021, Madde 78)
- Korunmuşluk düzeyinde yeterlilik ve yönetim planı ile korunmanın teminat altına alması (WHC, 2021, Madde 78) beklenir.

Bu sebeple bir mirasın Liste’ye başvurusu esnasında taraf devletlerden, mirasla ilgili iki adet A4 boyutunda kâğıdı geçmeyecek şekilde “*üstün evrensel değer beyanı*” istenir. Bu beyanda mirasa ait;

- Kısa sentez (Brief synthesis),
- Dünya miras alanı seçim kriterleri için gerekçelendirmeler,
- Bütünlük beyanı (tüm alanlar için),
- Özgünlük beyanı (kriter 1 – kriter 6’yı karşılayan alanlar için),
- Koruma ve Yönetim gereksinimleri,

bilgileri açık bir şekilde belirtilmelidir (WHC, 2021, Ek 10).

4. UNESCO DÜNYA MİRAS KOMİTESİ’NDE ÜSTÜN EVRENSEL DEĞERİN UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Suzhou kentinde, 2004 yılında gerçekleştirilen Komite’nin 28. Olağan Toplantısı’nda, Komite, “üstün evrensel değer kavramı üzerine tüm bölgelerden uzmanların katılımı ile özel bir toplantının düzenlenmesi” doğrultusunda bir istekte bulunmuştur (WHC, 2004, s. 12). Bu talep üzerine UNESCO Dünya Miras Merkezi ve taraf devlet Rusya Federasyonu’nun ortak girişimleri ile 6-9 Nisan 2005

tarihleri arasında Tataristan Cumhuriyeti'nin (Rusya Federasyonu) Kazan şehrinde “üstün evrensel değer” kavramına ilişkin özel bir uzmanlar toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Uzmanlar toplantısının sonuçları 2005 yılında, Durban kentinde gerçekleştirilen Komite'nin 29. Olağan Toplantısı'nda tartışılmıştır. Toplantıda ortaya konulan tavsiyelerin, uygulanmasında yarar bulunan pratik önlemler içerdiği kabul görmüştür. Fakat Komite, mirasların adaylık süreçlerinde üstün evrensel değer kavramının tanımlanmasına dair endişelerine tam olarak karşılık bulamadığı gerekçesi ile ÜED kavramı üzerinde daha fazla çalışma yapılması gerektiğine karar vermiştir (WHC, 2005b, s. 149).

Vilnius kentinde, 2006 yılında düzenlenen Komite'nin 30. Olağan Toplantısı'nda Komite, “(...) üstün evrensel değere yönelik tartışmaların nasıl yorumlanacağı ve uygulanacağı konusunda örneklemelerin yer aldığı rehber kılavuz niteliğinde derlenmiş, ilgili materyal ve kararlardan oluşan iki adet kompendiyum oluşturulması” isteğinde bulunmuştur. İlk kompendiyumun “üstün evrensel değer kavramını ve aday mirasların dünya miras alanı seçim kriterlerine göre UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesini” içermesi istenmiştir (WHC, 2006, s. 165).

Yeni Zelanda'nın Christchurch şehrinde, 2007 yılında düzenlenen Komite'nin 31. Olağan Toplantısı'nda, ilk kompendiyumun bir taslağı Komite'ye sunulmuştur. Komite, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından hazırlanan ilerleme raporlarını inceleyerek danışma organlarından “kriterlerin ayrıntılı analizlerini, her bir kriterin altında yer alan dünya miras alanlarının listesini, önemli örneklerin yanı sıra özgünlük, bütünlük ve yönetim uygulamalarına ilişkin yansımaları içerecek şekilde raporlarını uyumlu hale getirmelerini” talep etmiştir. Komite, ICOMOS'tan özel olarak “nihai raporda arkeolojik sit alanlarını ve bunların UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmelerine dair eşik noktalarını dikkate almasını” istemiştir. Komite ayrıca, ICOMOS ve IUCN'den, “UNESCO Dünya Miras Merkezi ile istişare içinde, Komite tarafından Komite'nin 32. Olağan Toplantısı'nda (2008) değerlendirilmek üzere ilk kompendiyuma son halini vermelerini” istemiştir (WHC, 2007, s. 185).

IUCN, doğal miras alanlarına yönelik “Üstün Evrensel Değer: Doğal Varlıkların Dünya Mirası Listesi'ne Kaydedilmesine Yönelik Standartlara İlişkin bir Kompendiyum” başlıklı çalışmasını, Nisan 2008 tarihinde tamamlamış, ardından ICOMOS, “Üstün Evrensel Değer: Kültürel Varlıkların Dünya Mirası Listesi'ne Kaydedilmesine Yönelik Standartlara İlişkin Kompendiyum” başlıklı çalışmasını, Mayıs 2008 tarihinde sonuçlandırmıştır.

Kanada'nın Québec kentinde, 2008 yılında gerçekleştirilen Komite'nin 32. Olağan Toplantısı'nda, üstün evrensel değer kavramı üzerindeki tartışmalar sonuçlandırılmış ve danışma organları ICOMOS ve IUCN'in hazırlamış oldukları kompendiyumlar yayınlanmıştır. Komite, danışma organlarından ICOMOS ve IUCN'in kompendiyumlarının entegre edilmesini ve adaylıkla ilgili Karşılaştırmalı Analiz bölümünün nasıl ele alınması gerektiğini değerlendirerek Merkez bünyesinde yayınlattırılmasını istemiştir. Toplantıda ayrıca, aday bir mirasın üstün evrensel değer taşıdığı için Komite tarafından kabul edilebilmesi için aday mirasın taşınması gereken üç temel unsura vurgu yapılmıştır. Komite, aşağıda sıralanan bu unsurların titiz, nesnel ve tutarlı olarak sorgulanmasına dayalı mevcut uygulamayı desteklediğini de belirtmiştir (WHC, 2008, ss. 225-226);

- a) *Aday mirasın, 10 adet dünya miras alanı seçim kriterlerinden bir veya daha fazlasını karşılaması gerekir* (Paragraf 77);
- b) *Mirasın bütünlük ve/veya özgünlük koşullarını karşılaması gerekir* (Paragraf 79 ve Paragraf 95);
- c) *Mirasın korunmasını sağlamak için uygun bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gerekir* (Paragraf 78).

4.1. Dünya Miras Alanı Seçim Kriterleri

Bir mirasın DML'ye kayıt edilebilmesi için Komite tarafından kabul edilen on adet dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması beklenir. Bu kriterlerin altısı kültürel, dördü doğal kriterler olarak tanımlanmıştır. Kültürel kriterleri karşılayan miraslar kültürel miras, doğal kriterleri karşılayan miraslar doğal miras, hem kültürel hem doğal kriterleri karşıladığı kabul gören miraslar ise karma miras olarak tanımlanır. Dünya miras alanı seçim kriterleri şunlardır:

1. *İnsanın yaratıcı dehasının üst düzeyde bir temsilcisi olması,*

2. *Dünyanın bir kültür bölgesinde veya bir dönemde mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, kent planlama veya peyzaj tasarımı alanlarında önemli gelişmelere ilişkin insanî değer alışverişlerine tanıklık etmesi,*
3. *Yaşayan veya yok olan bir kültürel geleneğin veya uygarlığın istisnâî, ender rastlanan bir temsilcisi olması,*
4. *İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir yapı tipinin, mimarî veya teknolojik bir bütünü veya bir peyzajın istisnâî örneği olması,*
5. *Özellikle geri dönülmez bir değişimin etkisi altında hassaslaşmış olan çevre ile insan etkileşiminin veya bir kültürün/kültürlerin temsilcisi olan, geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnâî bir örneği olması,*
6. *İstisnâî evrensel önem taşıyan sanatsal veya edebî eserler, inançlar, fikirler, yaşayan gelenekler ve olaylarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olması (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterler ile birlikte kullanılması gerektiğini kabul etmektedir),*
7. *Üstün doğal fenomenleri veya eşsiz doğal güzelliklere ve estetik öneme sahip olan alanları içermesi,*
8. *Yaşamın kaydı, yer şekillerinin oluşumunda devam eden önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler dâhil dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden istisnâî örneklerden olması,*
9. *Kara, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemleri ve hayvan ve bitki topluluklarının evrim ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri sunan istisnâî örneklerden olması,*
10. *Bilim veya koruma açısından istisnâî evrensel değere sahip tehlike altındaki türleri içeren yerler de dâhil, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve dikkat çeken doğal habitatları içermesi (WHC, 2021, ss. 29-30; Dünya Mirası Merkezi, 2017, ss. 25-26).*

4.2. Bütünlük Beyanı

Bütünlük, kültürel ve doğal miraslar için onların bütüncüllüğünün (ayakta kalmışlığının; mevcutluğunun) ve eksiksizliğinin bir ölçüsüdür. DML'ye yazdırılmak üzere aday olan bir mirasın bütünlük koşullarını karşılaması gerekir. Mirasın bütünlük durumunu sorgulamak için aşağıda sıralanan ölçüt değerlendirme gereklilikleri, mirasa dair bütünlük beyanında belirtilmelidir;

- Mirasın üstün evrensel değerini ifade etmek için gerekli tüm unsurları içerdiği,
- Mirasın önemini yansıtan özelliklerin ve süreçlerin (yöntemlerin) eksiksiz sunumunu sağlamak için yeterli büyüklükte olduğu,
- Kentsel gelişimden ve/veya bakımsızlıktan kaynaklı olumsuz etkilenmişliği (WHC, 2021, s. 31).

4.3. Özgünlük Beyanı

DML'ye dünya miras alanı seçim kriterlerinden kültürel kriterleri (1 – 6 arası numaralı kriterler) karşıladığı gerekçelendirilen aday mirasların Komite'nin talep ettiği özgünlük koşullarını karşılaması gerekir. Miraslara yönelik özgünlük koşulları, Nara Özgünlük Bildirgesi'ni temel alan bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu bağlamda Liste'ye aday kültürel ya da karma bir mirasın özgünlük koşullarını yerine getirip getiremediğinin değerlendirilebilmesi için mirasla ilgili aşağıdaki sıralanan niteliklerin tanımlanması gerekli görülmüştür (WHC, 2021, s. 31);

- *Bîçim ve tasarım,*
- *Malzeme ve fiziksel kapsam,*
- *Kullanım ve işlev,*
- *Gelenekler, üretim teknikleri ve yönetim sistemleri,*
- *Konum ve mekân,*
- *Dil ve diğer somut olmayan kültürel miraslar,*
- *Ruh ve hissiyat (ambiyans),*
- *Diğer iç ve dış etkiler.*

Yukarıda sunulan veriler, bir mirasın özgünlüğünü uygulama aşamasında sınavabilmek için önemli olsa da, Uygulama Rehberi'nde de belirtilmiş olduğu üzere (WHC, 2021, s. 31), *ruh ve hissiyat* gibi nitelikler, pratikte pek uygulanabilir değildir.

4.4. Koruma Durumu ve Yönetim Planı

UNESCO dünya miras alanlarına ilişkin adaylık dosyalarında yönetim planlarının yer alması, 1997 yılında bir zorunluluk haline getirilmiştir (Pendlebury vd., 2009, s. 351). Dünya miras alanı olarak kabul edilen alanların korunma durumu ve yönetim planı, mirasların kabul görmüş olan üstün evrensel değerlerinin sürdürülebilirliğini ve geliştirilebilirliğini garantilemelidir. Mirasların genel koruma durumları ve dolaylı olarak üstün evrensel değerleri, belirlenmiş izleme süreçleri doğrultusunda ve düzenli olarak kontrol edilmelidir.

DML'ye kaydedilen her miras, uzun vadede yasal olarak desteklenen, düzenleyici, kurumsal ve/veya geleneksel korumaya ve yönetime sahip olmalı, koruma, yeterli düzeyde belirtilmiş sınırları içermelidir. Sözleşme'ye taraf devletler, miraslara dair ulusal ölçekte yeterli koruma düzeyini sağlamalıdır. Mirası korumaya yönelik korumanın ne şekilde işlediğine dair açık bir betimlemenin adaylık dosyasında yer alması beklenir. Her aday miras, uygun yönetim planına veya mirasın üstün evrensel değerinin ne şekilde muhafaza edilmesi gerektiğini belirten belgelenmiş bir yönetim sistemine sahip olmalıdır (WHC, 2021).

Etkili bir yönetim, mirası ve adaylığını korumak ve tanıtmak için kısa, orta ve uzun vadede eylemler döngüsünü içermelidir. Ayrıca planlama ve yönetimin entegre edildiği yaklaşımlar, mirasın zaman içerisindeki gelişimine rehberlik edebilmesini ve üstün evrensel değerinin tüm yönleriyle korunabilmesinin sağlanması için esastır.

5. GERİYE DÖNÜK ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER BEYANLARININ KABULÜ

Komite'nin 2007 yılında düzenlenen 31. Olağan Toplantısı'nda üstün evrensel değer kavramı konusunda yaşanan bir diğer önemli gelişme, geriye dönük üstün evrensel değer beyanı kabullerine başlanmasının kararlaştırılması olmuştur. Komite, taraf devletlerden, 1978 – 2006 yılları arasında listeye kabul edilen miraslara dair üstün evrensel değer beyanlarının geriye dönük olarak hazırlanmasını talep etmiştir (WHC, 2007, s. 190). Kararın ardından taraf devletçe hazırlanan geriye dönük üstün evrensel değer beyanlarından ilki, 2009 yılında Komite tarafından kabul edilmiş ve 2018 yılına kadar 715 adet UNESCO dünya miras alanının geriye dönük üstün evrensel değer beyanları kabul edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. UNESCO Dünya Miras Alanlarının Geriye Dönük Üstün Evrensel Değer Beyanlarının Yıllara Göre Kabul Kararı Sayıları

Karar Yılı	Geriye Dönük ÜED Beyanı Kabul Edilen Miras Sayısı
2009	1
2010	80
2011	31
2012	94
2013	193
2014	127
2015	81
2016	62
2017	25
2018	21
TOPLAM	715

Kaynak: WHC, 2022 kaynağından veriler yazar tarafından derlenerek oluşturulmuştur.

6. TARTIŞMA

İnsanlığın ortak mirasını uluslararası düzeyde korumak üzere 20. yüzyılın ikinci yarısında Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme imzalanmış, sözleşmenin en verimli uygulama aracı olarak da UNESCO Dünya Miras Listesi geliştirilmiştir. İlerleyen süreç içerisinde UNESCO Dünya Miras Listesi, en etkin uluslararası miras koruma araçlarından birisi olmuştur. Bu etkinlikte listenin durağan olmayan, gelişime açık yapısının rolü büyük olmuştur. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan miras sayısı arttıkça, listeye ilişkin mirasların kabul koşulları gelişim göstermiş ve bu sayede insanlığın ortak mirası, daha etkin koruma koşullarına kavuşmuştur.

Günümüzde bir mirasın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edilebilmesi için en önemli koşul, mirasın üstün evrensel değer taşıdığıının UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından kabul görmesidir. Üstün evrensel değer kavramı, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile birlikte ortaya çıkmış ve sözleşmenin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yönelik uygulama süreçlerinin en vazgeçilmez ögesi olmuştur. Ancak üstün evrensel değer kavramının tam olarak ne ifade etmesi gerektiği, 21. yüzyılda, uzun yıllar süren tartışmalar sonucunda ortaya konulabilmiştir.

Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2005 yılı revizyonunda sunulan üstün evrensel değer tanımının UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yönelik adaylık süreçlerinde pratikte uygulanabilirliği, 2007 yılından itibaren aday dünya miras alanlarına yönelik taraf devletlerce hazırlanarak UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunulmaya başlanan üstün evrensel değer beyanlarının kurgulanması ile mümkün kılınabilmiştir. Ayrıca UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 2007 yılında, DML'de yer alan mirasların geriye dönük üstün evrensel değer beyanlarının kabulü kararlaştırılmış ve ilk geriye dönük üstün evrensel değer beyanının 2009 yılında Komite tarafından kabul edilmesi ile birlikte uygulamaya konulmuştur. Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2008 yılı revizyonunda üstün evrensel değer temelli revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Danışma organları ICOMOS ve IUCN, doğal ve kültürel mirasların üstün evrensel değerleri konusunda ilk kompendiyumlarını hazırlayarak 2008 yılında yayınlamıştır. Bu çabalar sonucunda üstün evrensel değer beyanlarının ne tanımlaması gerektiği ve ne şekilde hazırlanması istendiği ortaya konulmuş ve uygulamada beyanların etkinliği artırılmıştır.

Alınan kararların ve tedbirlerin pratikte listeleme sürecine verimli bir şekilde dâhil olması, UNESCO Dünya Miras Merkezi, UNESCO Dünya Miras Komitesi ve danışma organlarının 2007 - 2009 yılları arasındaki geçiş döneminde göstermiş oldukları gayretlerle 2009 yılında başarıya ulaşmıştır. Bu bağlamda, üstün evrensel değer kavramının uygulanabilirliği adına 2009 yılı, bir dönüm noktası olmuştur. Ancak üstün evrensel değer kavramına ilişkin tanımın kesin ve durağan olmayabileceği, tartışmaya dayalı devingen listeleme süreci içerisinde kavramların da değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kavramın uygulanabilirliğine yönelik oluşturulan üstün evrensel değer beyanlarının da yapısal değişikliklere açık olduğu, ilerleyen yıllarda tanımlanabilecek farklı süreç talimatlarının ve format değişikliklerinin söz konusu olabileceği unutulmamalıdır.

7. SONUÇ

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin içerisinde yer alan üstün evrensel değer kavramının ne ifade etmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar, 2000'li yılların başlarında yoğunlaşmış ve kavramın tanımı, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2005 yılı revizyonunda ortaya konulmuştur. Üstün evrensel değer kavramının pratikte dünya miras alanlarına yönelik nasıl kullanılabilirliği, Komite'nin 31. Olağan Toplantısı'nda tartışılmış ve ilgili uygulama talimatları 2007 yılında kabul edilmiştir. Alınan kararların etkilerinin uygulamada dünya miras alanları üzerinde görülmeye başlaması ise ancak 2009 yılından itibaren mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda üstün evrensel değer kavramı ile ilgili olarak 2005-2007 yılları arasında uygulamaya yönelik tartışmaların yoğunlaştığı bir geçiş dönemi olmuş ve 2009 yılı, dünya miras alanlarına yönelik üstün evrensel değer kavramının danışma organlarının talimatları doğrultusunda kullanımına ilişkin bir başlangıç, bir kırılma noktası olmuştur. Üstün evrensel değer kavramının uygulamada somut olarak ortaya konulabilmesi için bir araç olarak ise üstün evrensel değer beyanı oluşturulmuştur. Günümüzde dünya miras alanlarına ilişkin miras tanımlarının en temel somut gerekçesi üstün evrensel değer beyanları olmuş durumdadır.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Cleere, H. (1996). The concept of 'Outstanding Universal Value' in the World Heritage Convention. *Conservation and Management of Archaeological Sites, 1*, 227-233. <https://doi.org/10.1179/135050396793139042>
- Dünya Mirası Merkezi (2017). *Dünya mirası sözleşmesi uygulama rehberi* [Türkçe Çeviri]. http://www.alanbaskanligi.gov.tr/uluslararası_mevzuat.html
- Francioni, F. (2002). The international framework of legal instruments [Bildiri Özeti]. World Heritage 2002: Shared legacy, common responsibility, Venedik, İtalya. <https://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/plenary/pdf/programme.pdf>
- ICOMOS (2004). *The World Heritage List: Filling the gaps - an action plan for the future (an analysis by ICOMOS)*. <https://whc.unesco.org/document/102409>
- Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage, and Outstanding Universal Value*. AltaMira Press.
- Merryman, J. H. (1986). Two ways of thinking about cultural property. *The American Journal of International Law, 80*(4), 831-853. <https://doi.org/10.2307/2202065>
- Nian, S., Zhang, H., Mao, L., Zhao, W., Zhang, H., Lu, Y., Zhang, Y. ve Xu, Y. (2019). How Outstanding Universal Value, service quality and place attachment influences tourist intention towards world heritage conservation: A case study of Mount Sanqingshan National Park, China. *Sustainability, 11*(12), 3321. <https://doi.org/10.3390/su11123321>
- Pendlebury, J., Short, M. ve While, A. (2009). Urban world heritage sites and the problem of authenticity. *Cities, 26*(6), 349–358. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2009.09.003>
- Pereira Roders, A. ve van Oers, R. (2010). Outstanding Universal Value, world heritage cities and sustainability: Mapping assessment processes. D. Offenhäuser, W. C. Zimmerli ve M. T. Albert (Eds.) içinde, *World heritage and cultural diversity* (ss. 225-236). German Commission for UNESCO; Druckzone GmbH & Co. KG.
- Reid, D. M. (1992). Cultural imperialism and nationalism: The struggle to define and control the heritage of Arab art in Egypt. *International Journal of Middle East Studies, 24*(1), 57-76. <https://doi.org/10.1017/S0020743800001422>
- WHC (1977). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf>
- WHC (1980). *Report of the rapporteur on the fourth session of the World Heritage Committee*. <https://whc.unesco.org/archive/1980/cc-80-conf016-10e.pdf>
- WHC (1998). *Report of the world heritage global strategy natural and cultural heritage expert meeting (25 to 29 March 1998, Theatre Institute, Amsterdam, The Netherlands)*. <https://whc.unesco.org/archive/1998/whc-98-conf203-inf7e.pdf>
- WHC (2004). *Decisions Adopted at the 28th Session of the World Heritage Committee (Suzhou, 2004)*. <https://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-26e.pdf>
- WHC (2005a). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>
- WHC (2005b). *Decisions of the 29th Session of the World Heritage Committee (Durban, 2005)*. <https://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-29com-22e.pdf>
- WHC (2006). *Decisions Adopted at the 30th Session of the World Heritage Committee (Vilnius, 2006)*. <https://whc.unesco.org/archive/2006/whc06-30com-19e.pdf>

- WHC (2007). *Decisions Adopted at the 31st Session of the World Heritage Committee (Christchurch, 2007)*.
<https://whc.unesco.org/archive/2007/whc07-31com-24e.pdf>
- WHC (2008). *Decisions adopted at the 32nd session of the World Heritage Committee (Quebec City, 2008)*.
<https://whc.unesco.org/archive/2008/whc08-32com-24reve.pdf>
- WHC (2021). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*.
<https://whc.unesco.org/document/190976>
- WHC (2022). *World Heritage List*. <https://whc.unesco.org/en/list/>
- Ürün, Ş. (2016). *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri*.
https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/tez/sutez.pdf

MODERN TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ŞİDDET KULLANIMINA YÖNELİK DEĞİŞEN STRATEJİSİ: FETÖ/PDY ÖRNEĞİ

THE CHANGING STRATEGY OF MODERN TERRORIST ORGANISATIONS TO USE OF VIOLENCE: THE EXAPMLE OF FETO/PDY

Kerem AYDEMİR¹

Öz

Bu çalışma terör örgütlerinin şiddet kullanımına yönelik değişen stratejisini FETÖ/PDY örneği üzerinden incelemektedir. Bu amaçla literatürde çalışmaların konuya yönelik yaklaşımlarını inceleyen bir araştırma makalesi olup FETÖ/PDY'nin literatürdeki tartışmalarda edindiği konunun nerede durduğunu incelemektedir. Çalışmada, modern terörizmin tarihçesine de yer verilerek terörizmde nasıl bir dönüşümün yaşandığı ortaya konmuştur. Burada FETÖ/PDY terör örgütünün, modern terörizm tarihinde yer alan örneklerden oldukça farklı bir yerde durduğu görülmektedir. Ayrıca burada terör örgütü adı altına girmeden demokrasinin araçlarından olan STK'lar, vakıflar, dernekler gibi kurumlara örgütsel yapılarını oluşturmaktadırlar. Çalışmadaki temel amaç, terör örgütlerinin yoğun şiddete başvurmalarından dolayı meşruluğunu kaybetmeleri, güç zehirlenmesi yaşamaları, finansal ve toplumsal destekten yoksun kalmaları ve modern caydırıcı ulusal ordular ve kolluk kuvvetleri ile mücadele edecek kapasiteye sahip olmamalarından dolayı şiddete son çare olarak başvurularının gösterilmesidir. Bu kapsamda, FETÖ/PDY terör örgütü paralel devlet yapılanması kurarak politik amaçlarına ulaşmaya çalışması ve son çare olarak şiddete başvurması terörizm literatüründe yeni bir çalışma alanı yaratması sebebiyle vaka olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Terörizm, Şiddet Kullanımı, FETÖ/PDY, Paralel Devlet Yapılanması.

Abstract

This study examines the changing strategy of terrorist organizations towards the use of violence through the example of FETO/PDY. For this purpose, it is a research article that examines the approaches of the studies in the literature and examines where FETO/PDY stands in the discussions. In the study, the history of modern terrorism and what kind of transformation has taken place in terrorism are also included Here, it is seen that the FETO/PDY terrorist organization stands in a very different place from the examples in the history of modern terrorism. In addition, they form their organizational structures with institutions such as NGOs, foundations and associations, which are among the tools of democracy, without going under the label of a terrorist organization. The main purpose of the study is to show terrorist organizations' resort to violence as a last resort because losing legitimacy, power poisoning, being deprived of financial and social support and not having a capacity to fight with modern national states. In this context, the FETO/PDY has been examined as a case, as it creates a new field of study terrorism, trying to achieve its political goals by establishing a parallel state structure and resorting to violence as a last resort.

Keywords: Modern Terrorism, Use of Violence, FETO/PDY, Parallel State Structure.

1. Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, kaydemir@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3483-388X>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Appliain Date
21.10.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
16.12.2022

DOI
10.20875/makusobed.1192779

Bu makaleye atf yapmak için:

Aydemir, K. (2023). Modern terör örgütlerinin şiddet kullanımına yönelik değişen stratejisi: FETÖ/PDY örneği. *MAKU SOBED*, (37), 28-41. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1192779>

EXTENDED SUMMARY

Terrorism has been a phenomenon that directly threatens states and societies throughout history. The reason for the existence of such a threat for centuries lies in the creation of a climate of fear by using violence and intimidation against the target group. However, the extent of violence used by the target audience and the systematization of violence caused the history of terrorism to be divided into certain periods.

In the historical context, many studies have been conducted that include the transformations in the strategies and political aims of modern terrorist organizations. David Rapoport examined the modern terrorism process from the 19th century until today with a holistic historical perspective and divided this process into four periods: the "Anarchist wave," the "Anti-colonial wave," the "New Left wave," and the "Religious wave." Each of these periods, with its characteristic elements such as means of attack, ideological motivation, and the discourses used, came to the fore in its own time and turned into a wave.

When we look at the history of modern terrorism, some general elements of terrorism come to the fore. These are systematic uses of violence, practical, basic, and educational systems, and political motives. Most terrorist organizations use intense violence to intimidate the political power and society at their target, and while doing this, they do not make any discrimination against the target of the attack. In particular, within the classification made by Rapoport, the intense and indiscriminate use of violence by the third and fourth wave terrorist organizations is more striking. In this period, terrorist organizations also resorted to the strategy of "long-term people's wars" and spread the use of violence over a long period of time. The new left-wing and religious-wave terrorist organizations have been implementing this strategy for years and still are not succeeding today, which has led to the emergence of new strategies and tactical understandings in the process.

First of all, it is necessary to address some of the situations that are effective in changing the strategic and tactical understanding of terrorist organizations. Namely, a terrorist organization directly confronts a nation-state with a regular army, and although it attacks it with guerrilla-strike tactics in a terrorist attack; it cannot respond after a point due to the superior military, technical, and intelligence power of this regular structure. In the face of this situation, the terrorist organization, which tries to wage an asymmetrical war, loses its capacity to fight over time, and as a result, it encounters problems such as not being seen as legitimate, loss of personnel, lack of material resources, and ideological disintegration. In the light of all these, due to the potential problems mentioned, it has created a need for a change in terrorism strategies that have spread over a long period of time and are based on the use of intense violence; as a result of this, terrorist organizations have started to turn to "use of violence as a last resort" rather than "intensive use of violence."

Recently, there has been an increase in the number of terrorist organizations that resort to violence as a last resort. The Republic of Turkey, which has been the target of terrorist organizations with different ideologies and attack techniques for many years, witnessed a terrorist organization such as FETO/PDY during these periods. In order to achieve its political aims, this terrorist organization tried to infiltrate into the bureaucratic institutions of the country by establishing a parallel state structure instead of directly fighting with Turkey, which is a NATO country with a regular and deterrent army, with military measures. In this way, they tried to establish a separate hierarchical organization outside and against the bureaucratic hierarchy by acting in secrecy in order to either influence the decision-makers or even become directly responsible for them. Since the 1960s, the FETO/PDY terrorist organization has tried to achieve its goal by placing members of the army, judiciary, security, intelligence, and bureaucratic powers who have adopted their own deviant ideologies in most of the political and bureaucratic powers, and in addition to these, by recruiting new ones and using the state's own resources to achieve their goals. While doing so, it was necessary to avoid using direct violence to evaluate it separately within the terrorism strategies and to place it in a separate category from the other four terror waves.

The systematic and intense use of violence, which is one of the basic elements of modern terrorism, has not been able to form a classification for terrorist organizations that want to achieve their goals, especially by establishing a parallel state structure. Looking at the discussions in the literature, studies on the classification of terrorist organizations focus on the questions for them where their position on the axis of the Rapoport's four waves of modern terrorism are. However, issues such as terrorist organizations' use of violence as a last resort, their realization with unsolved murders and coups, their infiltration into the capillaries of institutions with parallel state structuring, and their ability to create their existence through legal institutions such as communities, companies, and non-governmental organizations cause a change in the essence of modern terrorism; concepts are insufficient to make sense of this situation. The main problem here is that there is a conceptual gap that makes sense of the change in the essence of modern terrorism, and this study basically focuses on this situation.

1. GİRİŞ

Terörizm, tarih boyunca farklı stratejiler ve politik amaçlarla bireylerin ve devletlerin temel güvenlik sorunlarından birisi olmuştur. Türkiye de terör örgütlerinden en fazla zarar gören devletlerden biridir. Ayrıca, Türkiye gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet döneminde terörizm tehdidinin farklı tiplerine maruz kalmıştır. Bahsedilen dönemde kabaca Hınçak ve Taşnak, Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA), Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (EOKA), Hizbullah, El-Kaide, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) ve Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) Türkiye'yi hedef alan terör örgütleri olmuştur. Buradaki örneklerde bu terör örgütleri tarafından dinamitle saldırı, silahlı ve bombalı saldırı, suikast, insan kaçırma ile tehdit, şantaj, uzun süreli halk savaşı, provokasyon gibi farklı stratejiler ve yöntemler uygulanmıştır. Ayrıca adı geçen terör örgütleri din devleti kurma, toprak kazanma ve devlet mekanizmasını çökertme gibi politik amaç konusunda da çeşitliliğe sahiptirler. Bu sebeple Türkiye'ye yönelik saldırılar düzenleyen terör örgütlerinin analizi terörizmle mücadele stratejilerinin oluşturulmasında hayati öneme sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı en farklı terör örgütlerinden biri FETÖ/PDY gösterilebilir. Bu terör örgütü 1970'li yıllar itibarıyla devletin kamu kurumlarına yine kamunun kaynaklarını kullanarak, uzun süreli kapsayacak şekilde endoktrine ettiği üyelerini sızdırarak devletin karar alma mekanizmalarını etkilemeye çalışmış ve hatta zaman zaman bazı karar alma mekanizmalarının direkt olarak yerini almıştır. Devam eden süreçte ekonomik ve politik dönüşümleri kendi lehine çevirmeyi başaran bu terör örgütü özel sektörde (ekonomi, finans, eğitim, medya, spor vb.) ve sosyal hayatta (dernekler, vakıflar, cemiyetler vb.) da ciddi yayılım gösterebilmiştir (MİT, 2017). Adı geçen terör örgütü burada "takiyye", "tedbir" ve "gizlilik" şeklinde çalışma yöntemi belirleyerek paralel devlet yapılanması kurmayı amaçlamıştır ve bunları yaparken 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirdikleri darbe girişimine kadar şiddete doğrudan başvurmamaya çalışmıştır. Haliyle bu noktada, devlet düzenini değiştirme amacına ulaşmak için demokrasinin araçlarını da kendi lehlerinde kullandığı ve şiddete son çare olarak başvurulduğu bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın diğer kısımlarında da yer verileceği gibi terörizmin temel unsurlarından bir tanesi de şiddet faktörüdür. Fakat FETÖ/PDY terör örgütünün şiddete son çare olarak başvurduğu görülmektedir. Bunun altında yatan temel sebepleri bir terör örgütünün şiddete doğrudan başvurması durumunda meşru bir yapı kazanamaması, toplumsal destek ve üye bulamaması, hedef devletin askeri ve kolluk güçlerini doğrudan karşısına alması, şiddete sürekli başvurmanın ekonomik açıdan maliyetli bir durum olması ve güç zehirlenmesi şeklinde sıralanabilir. Ayrıca demokratik bir devlette toplumsal hayatta örgütlenmenin anayasal bir hak olarak tanınmasından dolayı bahsi geçen terör örgütü bu durumu kendi amaçlarına ulaşmak için kullanmıştır. Bu sebeple FETÖ/PDY en az maliyetli yola başvurarak bir strateji ve örgütlenme modeli geliştirmiştir.

Yukarıda bahsedilenler ışığında oldukça farklı bir yapıya sahip olan FETÖ/PDY terör örgütünün terörizm çalışmalarında nasıl bir noktada durduğunu inceleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda terör örgütünün modern terörizmde yerini tespit edebilmek için literatüre ilişkin bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle, terör ve terörizm kavramlarına yer verilecektir. Ayrıca modern terörizmin tarihesine yer verilerek çalışmanın devamında terör örgütlerinin stratejilerine ve organizasyon modellerine göre nasıl sınıflandırıldıklarından bahsedilecektir. Son olarak paralel devlet yapılanması kavramı incelenerek sonuç kısmında FETÖ/PDY terör örgütünün literatürdeki yeri değerlendirilecektir.

2. TERÖR VE TERÖRİZM

Sıklıkla karıştırılmasına rağmen terör ve terörizm kavramları tüm boyutlarıyla farklı anlamlara sahiptir. Terör kavramı, etimolojik olarak Latince "*terrere*" kavramından gelir ve "korkutma, yıldırma, dehşete düşürme" anlamlarına sahiptir (Etimoloji Türkçe, 2012). Bu anlamlar, terör kavramının kapsamının oldukça geniş tutulmasına neden olmaktadır. Kavramın geniş bir açıdan ele alınmasının ardındaki sebep ise toplumsal boyutta korku yaratan tüm durumların tanımlanmasında terör kavramına başvurulabilmesinin mümkün olmasıdır. Örneğin; trafik terörü ve kapkaç terörü gibi durumların tanımlanmasında dahi terör kavramı kullanılabilir. Bu durumda konu açısından terör ile terörizmin arasındaki temel farka kısaca değinmek gerekir: Terör kavramı toplumda korku yaratmak için kullanılan şiddet eylemini tanımlarken; terörizm kavramı ise bu şiddetin daha stratejik ve siyasi yönünü vurgulamaktır (Kazan, 2017). Daha net bir ifadeyle terör stratejik eylemdir; terörizm ise stratejik söylemdir (Bal, 2006).

Terörün politik ve sistematik boyutunu karşılayan terörizm kavramına geçmeden önce terörizmin ne olduğunu da incelemek gerekir. Bu kapsamda Richard Jackson (2008), terörizme yönelik temelde dört yaklaşım ve uygulamanın olduğunu ifade etmiştir. Bunlar sırasıyla terörizme yönelik kavramsallaştırma yapılmadan olduğu gibi kabul etme; ideoloji veya hareket olarak görme; devlet-dışı aktörler tarafından sivillere yöneltilmiş politik şiddet türü olarak tanımlama ve politik amaçlara ulaşmak için strateji veya taktik olarak kullanma şekllindedirler.

Terörizmin ne olduğuna yönelik çeşitli yaklaşımların var olması bu kavrama farklı anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Örneğin Tilly (2004, ss. 9), terörü bir strateji olarak değerlendirmesine rağmen kimin tarafından kullanıldığının da önemini vurgulamıştır. Öte yandan Hoffman (1998), terörü “devlet-dışı varlıklar ve ulus-altı yapıların, politik ajandalarını uygulamaya sokabilmek için sistematik şiddete başvurmaları” olarak tanımlamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı ise “ulus-altı gruplar ya da gizli birimler tarafından hedef kitleyi etkilemek için, muharip olmayan kişileri hedef alan, özünde politik motivasyonun olduğu şiddet kullanımı” olarak tanımlamıştır (Jackson, 2008, ss. 25). Chomsky (1999) ise “teröristlerin politik amaçlarına ulaşmak için şiddete başvurmaları ya da böyle bir tehdidin bulunması” şeklinde ifade etmiştir.

Mallison ve Mallison (1973) ise “politik ve sosyal amaçlarına ulaşmak için şiddetin yoğun bir şekilde kullanılması ve şiddet kullanma tehdidinin yaratılması” şeklinde tanımlayarak terör örgütlerinin sosyal ve psikolojik yönlerine de vurgu yapmışlardır. Johnson (1981) ise terörizmi “her çeşit siyasi eyleme dönük bilinçli ve soğukkanlı bir şekilde şiddet kullanma” şeklinde tanımlayarak terörizmin stratejik doğasını ve rasyonalitesini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Alexander (1987) ise “organize bir grubun gerçek ya da gerçek dışı hedeflerine ulaşmak için şiddet aracılığıyla korku iklimi yaratması” olarak tanımlamasında da organize grup ifadesi üzerinden örgüt vurgusu yapmaktadır. Öte yandan Kupperman, terörizmi “klasik savaş yöntemi” olarak görmüştür (1980, ss. 39).

Terörizm literatürü incelendiğinde karşılaşılabilecek ilk durum, bu kavrama yönelik evrensel bir tanımın yoksunluğudur. Bu problemin temelinde terörizmin kompleks bir yapı olmasından ziyade bu kavramın operasyonelleştirilmesinde ortaya konan farklı yaklaşımların var olmasıdır. Farklı yaklaşımları ortaya çıkaran durum ise terörizm kavramının açıklanmasında sorulan sorularla doğrudan ilişkilidir. Stampnitzky’ye göre bu sorular düşmanın kim olduğu; şiddetin ne zaman meşru olduğu ve ‘politik’ kavramının ne olduğu şeklindedir. Bu sorulara farklı aktörler tarafından farklı cevaplar verilmesi sonucunda ortaya tanımsal bir fazlalık çıkmakta ve kavram, evrensel bir niteliğe bürünmemektedir (Stampnitzky, 2017). Bu sebeple terör ve terörizm kavramlarının ulusal boyutta anlamlarına bakmak yerinde olacaktır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti mevzuatlarında yer alan 12.04.1991 tarihli 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 1’inci maddesine göre;

“Terör; baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemlerdir”.

Bu kavramsallaştırma genel itibarıyla teröre ve terörün eylemsel boyutuna odaklanarak hangi eylemlerin terör suçu olabileceğini ifade etmektedir.

Terörle Mücadele Kanununun 3’üncü maddesinde yer alan suçlar (mutlak terör suçları) ile 4’üncü maddesinde yer alan suçların, aynı kanunun 1’inci maddesinde yer alan saikle yapılması terör suçu kapsamına girmektedir. Ayrıca 26.09.2004 tarihli 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 220’nci maddesinde yer alan hükümlere göre kanunda yer alan suçları işlemek amacıyla bir yapılanmanın “örgüt” sayılabilmesi için en az üç kişiden oluşması gerekmektedir. Bu kapsamda terör suçlarını işleyen bir yapılanmanın en az üç kişiden oluşması bu yapılanmayı terör örgütü haline getirebilmektedir.

Tüm bunlar sonucunda en az üç kişiden oluşan bir yapılanmanın 3713 sayılı Kanunun terör suçu olarak tanımladığı fiilleri -yine aynı kanunun 1’inci maddesinde yer alan saikle- gerçekleştirmesi durumunda terörden ve hatta terörizmden söz etmek mümkündür. Bu durum açıkçası terörizmin temelinde yer alan üç unsurunu (politik amaç, şiddet, örgütlü yapı) da kapsamayı sebebiyle tanımsal açıdan kullanışlı konumdadır.

3. MODERN TERÖRİZM SÜRECİ

Tarihsel süreçte çok eski yıllara kadar dayanan terör örgütlerini görmek mümkündür. Genel olarak bu örgütler bir dinin etkisi ile daha yerel düzeydeki amaçları için saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bu terör örgütlerinin bilinen en eski örneği MS. 66-72 yıllarında saldırılar gerçekleştiren Zealot örgütüdür. Yahudi Zealot terör örgütü bu dönemde Roma İmparatorluğuna karşı suikastlar düzenleyerek saldırılar gerçekleştirmişlerdir (Laqueur, 2002, s. 8). Tarihte karşılaşılan diğer bir dini terör örgütü ise Hindu grup olan ve kendi kutsal günlerinde terör eylemleri gerçekleştiren Thugs örgütüdür. Bu grup ise 7. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyıla kadar terör eylemleri gerçekleştirmiştir (Hoffman, 1998, ss. 80). Bu iki terör örgütüne ek olarak 11. yüzyılda “haşhaş” kullanan ve dini söylemlerle endoktrine edilen suikastçilerin üyesi oldukları Haşhaşi terör örgütü de modern dönem öncesi terör örgütleri için örnek teşkil eder. Şii mezhebine bağlı olarak kurulan bu terör örgütünün dikkat çekici özelliklerinden biri de hedef ülkenin önemli devlet adamlarına suikastlar düzenlemeleridir (TBB, 2006).

Yukarıda isimleri verilen üç terör örgütü de genel olarak din adına hareket etme ve suikastlar gerçekleştirme gibi özelliklere sahiptirler. Fakat her üç örnekte de terörizm bir stratejiden ziyade eylem olarak karşımıza çıkmıştır. Buradaki temel hususlar: Modern öncesi dönemde terörizm bir şiddet aracı olarak kullanılması, şiddetin dini buyruklara uyulmasında bir araç olarak görülmesi ve net politik amaçlara sahip olmamaları gibi durumlardır. Ayrıca bu dönemde “terörizm” kavramına yönelik bir anlayış da bulunmadığı için o dönemde yapılan saldırılar günümüz “terörizm” kavramı üzerinden değerlendirilmektedir. Kaldı ki “terörizm” kavramının Fransız Devrimi döneminde Maximilien Robespierre’in Fransız vatandaşlarına uyguladığı sert politikalarla “devlet tarafından uygulanan şiddeti” tanımlamak için kullanıldığını ve bu kapsamda geliştiğini de belirtmek gerekir (Hoffman, 1998).

İlerleyen süreçte terörizmin politik amaçlara ulaşılması için kullanılan bir strateji olarak görüldüğü örnekler modern terörizmin içeriğinin, rolünün ve fonksiyonunun dönüşümüne olanak vermiştir. Fakat buradaki temel değişimlerin terör örgütlerinin teknolojiye ulaşmalarında ve kullanmalarında, ideolojilerin gelişmesinde, hedef grupların ve saldırıların ölümcüllüğünün artmasında etkili olduğunu belirtmek gerekir (Demir, 2017). Haliyle bu açıdan incelendiğinde modern terörizm sürecine değinmek gerekmektedir. Bu noktada David Rapoport’un (2003) modern terörizm sürecini dört dalgaya ayırdığı çalışma literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

Rapoport’a göre modern terörizmin ilk dalgası 1880-1920 yılları arasını kapsayan “anarşist dalga”dır. Bu dönemde anarşinin bir ideoloji olarak benimsenmesi, hedef ülkenin devlet yapısını bozarak anarşist bir devrimin yapılmasının amaçlanması, bunun için ideoloji temelli propagandanın öncelenmesi, devlet görevlileri ile sembollere saldırıların gerçekleştirilmesi ve terörizme pejoratif bir anlam yüklenmemesi gibi durumlar bu dönem için dikkat çeken hususlardır. Rus Çarlığına yönelik saldırılar gerçekleştiren Narodnaya Volya terör örgütü bu dönem için temel örnek teşkil eder. Modern terörizmin ikinci dalgası ise 1920-1960 yıllarını kapsayan “sömürge karşıtı dalga”dır ve özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık ve self-determinasyon kavramlarının güçlenmesini modern terörizm için bir dönüm noktası yaratmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşından sonra bu terör tehdidine Avrupa’nın içerisinde de tanıklık edilmeye başlanmıştır. Ek olarak, ilgili dönemde kendi ulus-devletlerini kurma amacıyla terör saldırıları gerçekleştiren terör örgütlerinde anti-sömürgeci ve milliyetçi bir ideoloji benimsenmiştir. Öte yandan bu dönemde yapılan terör saldırılarında kullanılan araçlar ve terör örgütlerinde benzerliklerin ortaya çıkmaya başladığını belirtmek gerekir. Irgun, EOKA, Front de Liberation Nationale (FLN) gibi terör örgütleri de bu dönem için örnek olarak gösterilmektedir.

1960-1990 yılları ise modern terörizmin üçüncü dalgası olarak görülmektedir. “Yeni sol dalga” olarak adlandırılan bu dönemde uzun süreli halk savaşı stratejisi terör örgütleri benimsenmiş ve Marksist-Leninist çizgide ilerleyen terör örgütleri ile sıkça karşılaşmıştır. Ayrıca bu süre zarfında terörizm daha çok uluslararası gündemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Çoğu özünde etnik-ayrılıkçı olan terör örgütlerinin benzer söylem ve eylem pratiklerine sahip oldukları da önemli bir detaydır. Son olarak bu dönem için Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Euskadi Ta Askatasuna (ETA), ASALA, PKK, Sendero Luminoso ve FLN gibi terör örgütleri temel örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönem ise 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali ve İran İslam Devriminin yaşanmasıyla beraber başlayan “dinî dalga” dönemidir. Bu dönemde dinlerin bir ideoloji olarak örgütler tarafından benimsenmesi açısından dikkat çekicidir. Fakat bu benimseme bireysel ve grupsal düzlemlerde aşırıcılığa neden olduğu için terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen saldırılarda oldukça yıkıcı bir etki yaratmıştır. Bu saldırılar arasında en bilinen örnek ise 11 Eylül 2001 yılında El-Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırıdır. Bu dönemde hedef gözetmeksizin yapılan

saldırılarına ek olarak liberal-kapitalist sistemin ve küreselleşmenin sembollerine yönelik saldırılar da gerçekleştirilmiştir. El-Kaide, Boko Haram ve IŞİD gibi terör örgütleri bu dönemin en çok ön plana çıkan terör örgütleri olmuştur.

Raport'un dört dalgaya ayırdığı modern terörizm sürecine bakıldığında terör örgütlerinin genel olarak sahip oldukları ideolojilerde ve saldırı tekniklerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Her bir dönemde terör örgütlerinin amaçları ve kullandıkları stratejileri net bir şekilde belirgin olması ve bunların o dönemdeki terör örgütleri tarafından kullanılması, bu dönemlerin ortak özelliklerindedir. Bu kapsamda FETÖ/PDY terör örgütünün bu süreçte hangi dalgada yer aldığı soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu terör örgütü tarafından kullanılan strateji, örgütün sahip olduğu örgütlenme yapısı ve politik amacı göz önünde bulundurulduğunda modern terörizmin dört dalgasının ötesinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca FETÖ/PDY'nin diğer terör örgütlerinin aksine şiddete son çare olarak başvurması, modern terörizmin doğasında yer alan şiddet faktörüne yönelik bir değişimin olduğunu da göstermektedir. Fakat bu terör örgütü ile benzer vakaların olmaması bu dönemin bir "dalga" olarak tanımlanmasını ve kategorileştirmesini güçleştirmektedir.

4. TERÖRİZM STRATEJİLERİ

FETÖ/PDY terör örgütü tarafından kullanılan strateji diğer örgütlerin kullandıkları stratejilere kıyasla ciddi oranda farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temelinde ise çok boyutlu ve iç içe geçmiş yöntemlerin benimsenmesi yer almaktadır. Bu durumu daha iyi kavrayabilmek için terör örgütlerinin genel olarak kullandıkları stratejilere değinmek gerekir.

Kydd ve Walter'a (2006) göre, bir terör örgütünün stratejisini belirleyen temel unsur o örgütün sahip olduğu politik amaçtır. Yazarlar bu amaçları rejim değişikliği, toprak elde etme, politika değişikliği, sosyal kontrol ve statükonun devamını sağlama şeklinde sıralamışlardır. Terör örgütleri bu amaçlar doğrultusunda hem kaynak olarak gördüğü gruba hem de hedefe yönelik çift yönlü bir strateji mantığı uygularlar. Bu mantık kapsamında terör örgütleri kendi nüfuz alanlarına karşı korkutma, kendisini onlar adına en iyi temsilcileri olarak gösterme ve provokasyon seçeneklerini uygulayabilirken; düşman olarak tanımladığı hedefe karşı yıpratma ve bozma seçeneklerini öncelerler. Bu seçenekleri belirleyen temel unsur ise sahip olunan gücün, kararlılığın ve güvenilirliğin boyutlarıdır.

Wilkinson ise çalışmasında terör örgütlerinin başvurdukları yöntemlerden bahsetmiştir. Wilkinson'a göre terör örgütleri düşman gruba baskı yapma, karşı tarafın aşırı tepki vermesi için provoke etme, genel bir çatışma ortamı yaratma, şiddet kullanımını destekçilerine öykündürme, toplumda var olan derinleşmiş nefret ve intikam hissini açığa çıkarma, hedef hükümeti ve kurumları zayıflatma gibi yöntemlerle politik davranışı etkilemeye çalışırlar (Wilkinson, 2000, s. 19). Wilkinson'un ortaya koyduğu yönetsel çeşitlilikler temelde sürekli bir çatışma halinin ve şiddet boyutunun varlığını göstermektedir.

Öte yandan Harmon (2001), terörizmin stratejilerini beşe ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla toplumsal yapıyı bozmak ve kaos yaratmak, hükümeti itibarsızlaştırmak ve etkisiz hale getirmek, ekonomiye ve mülkiyete zarar vermek, devlet güvenlik güçlerine sızma suretiyle askeri kapasiteyi düşürerek zarar vermek ve sorunu uluslararası gündeme taşımaktır. Yazar çalışmasında bu stratejilerin pozitif yönlerini işaret ederek terör örgütlerinin bu stratejiler doğrultusunda çok sayıda aracın beraber kullanabildikleri ve değişen şartlara ayak uydurabildikleri takdirde sonuç üretebileceklerini ifade etmiştir.

FETÖ/PDY terör örgütünün kullandığı strateji anlayışının çeşitli olduğu ve alt düzeyde yöntem ve taktikle de birleştirilerek kapsamlı bir anlayış oluşturduğunu söylemek gerekir. Devletin kilit anayasal kurumlarına kendi elemanlarını sızdırarak amacına ulaşmayı hedefleyen bu örgüt, "takiyye", "tedbir" ve "gizlilik" şeklinde karma bir çalışma yöntemi belirleyerek; algı yönetimi, siyasi ve bürokratik düzene müdahale, sorunları uluslararasılaştırma, güç kullanma meşruiyetine sahip kurumları ele geçirerek yeni bir illegal silahlı yapı kurma gibi kapsamlı bir strateji oluşturmuştur. Ayrıca sahip olduğu maddi ve politik güç aracılığıyla değişen konjonktür karşısında farklı taktikleri ve politikaları eş zamanlı olarak uygulamıştır.

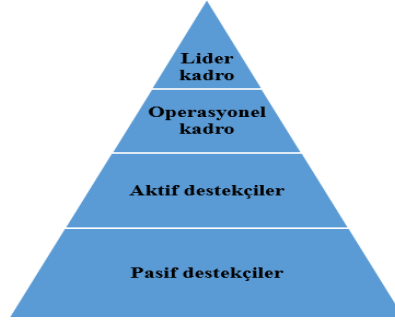
5. TERÖR ÖRGÜTLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Terörizme ve terör örgütlerine yönelik çok sayıda farklı sınıflandırma araçlarını bulmak mümkündür. Fakat bu çalışma doğrultusunda FETÖ/PDY ile bağlantılı olarak terör örgütlerinin organizasyonel yapıları ve kült yapısı gereği kült gruplar üzerine FETÖ/PDY'nin doğası incelenecektir.

5.1. Organizasyon Yapılarına Göre Terör Örgütleri

Terör örgütlerinin organizasyon yapılarını sınıflandırmadan önce her organizasyonda bulunabilen bağlılık düzeyleri (level of commitment) tablosuna göz atmak gerekir. Bu tabloda yer alan kademeler -hangi organizasyon yapısı belirlenirse belirlensin- çoğu terör örgütünde bulunur. Dört kademedan oluşan bu yapıların en üstünde lider/liderler bulunurken; devamında ise sırasıyla çekirdek kadro, aktif destekçiler ve pasif destekçiler gelmektedir. Bu tabloyu aşağıdaki gibi görselleştirmek mümkündür (Hamilton, 2007):

Görsel 1. Örgüte Bağlılık Düzeyi Hiyerarşisi

Kaynak: Hamilton, 2007, ss. 3-4

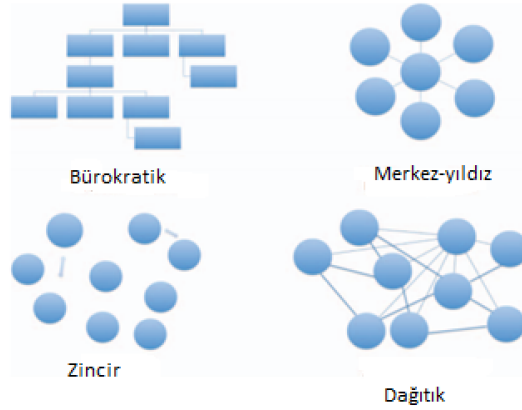
Alt kademedan yetişen veya direkt olarak örgütü kuran lider kademesi, örgütün politik amaçlarına ulaşmak için kullanacağı stratejiyi, politikaları ve yönlendirmeleri yapar. Çekirdek kadro ise istihbarat, finans sağlama, operasyonları yönetme, lojistik, iletişim, propaganda gibi görevlerden sorumludur. Ek olarak, bu kadro içerisinde orta seviyede bulunan çekirdek kadro üyeleri eğitimlik ve teknik işlerle ilgilenirken; alt seviyede bulunan çekirdek kadro üyeleri ise doğrudan saldırı gerçekleştirmede bulunabilmektedir. Aktif destekçiler; örgütün politikalarında, örgüte fon sağlamasında, istihbarat faaliyetlerinde, medikal ve transit desteklerinde vs. açık veya zımnî bir şekilde örgüte destek olan fakat örgütün saldırılarında çoğunlukla faal olmayan kişi veya gruplardır. Son kademe ise örgütle olan ilişkisinin farkında olmayan, örgütün şiddet içermeyen saldırılarına dolaylı katkısı olan ve örgüte sempati duyan kişi veya gruplardır (Hamilton, 2007, ss. 3-4).

Bu dörtlü yapının arasındaki ilişki türü aslında örgütün organizasyon yapısını şekillendirmektedir. Şekillenen organizasyon içerisinde pasif destekçileri görmek daha zordur. Bu sebeple lider, çekirdek kadro ve aktif destekçiler ile bunlara ek olarak hücre yapılanmaları terör örgütünün organizasyonel yapısını şekillendirdiğini söylemek gerekir.

Hücre yapılanmaları, genelde üç ile on kişiden oluşan ve örgütün taktiksel saldırılarının uygulanmasında görev alan, doğrudan istihbarat toplayabilen, kendilerini gizleyen ve dışarıya kapalı olan birimlerdir (Hamilton, 2007, s. 5). Bir terör örgütü içerisinde lider, çekirdek kadro, aktif destekçiler ile hücreler arasındaki ilişki ağını Joshua Kilberg (2012) hiyerarşik/bürokratik (bureaucratic) ve ağ (network) şeklinde ikiye ayırmıştır. Ayrıca ağ modelini de yine kendi içerisinde merkez/yıldız (hub/spoke), dağıtık (all-channel) ve zincir (market) şeklinde üçe ayırmıştır.

En üst kademe bir liderin bulunduğu hiyerarşik modelin içerisinde yer alan tüm birimlerin birbirinden bağımsız ve sınırları net bir şekilde belirlenmiş sorumlulukları ve fonksiyonları vardır. Bu modelde ayrıca raporlama, komuta-kontrol sistemi ve denetimler gibi örgüt-içi düzeni sağlayacak unsurlar da yer almaktadır. Bu sayede yapılanma içerisinde yukarıdan aşağıya doğru net bir otorite çizgisi bulunmaktadır (Kilberg, 2012, s. 813). Net bir merkezi komuta-kontrol mekanizmasına sahip olan bu modellemede yönetim, kontrol ve sorumluluk dikey şekilde sağlanır. Bu modelleme için Hizbullah, the Red Brigades, the Japanese Red Army, Red Army Faction (RAF) gibi terör örgütleri örnek olarak gösterilebilir (Hamilton, 2007, s. 6).

Görsel 2. Örgütlenme Modelleri

Kaynak: Hamilton, 2007, s. 6

Merkez/yıldız modellemesinde, birimler birbirlerine bir merkez aracılığıyla iletişime geçerek koordinasyon sağlarlar. Bu tür modellemede lider olmasına rağmen merkezi komuta bulunmamaktadır. Bu sayede hiyerarşik modellemeye kıyasla birimler daha otonomdur. 9/11 saldırıları öncesi El-Kaide bu modellemeye örnek teşkil eder. Dağıtık modellemede ise lider ya da çekirdek grup bulunmasına rağmen, tüm birimlerin birbirleriyle bağlantılı olması merkezi komutanın ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. Bunun yerine komuta kontrol mekanizması örgüt için çok yönlü olarak dağıtılmıştır. 9/11 saldırılarıyla beraber El-Kaide'nin dağıtık modellemeye geçmesi bu modellemeye örnek verilebilir. Son olarak, bir örgütten ziyade hareket modellemesine uyarlanabilen zincir modellemesinde ise yatay bir ilişki ağı mevcuttur ve lider, fonksiyonel farklılaşma ile merkezi komuta düzeni bulunmamaktadır. Oldukça merkez-dışı bir yapıya sahip olan bu modellemede birimlerin eylemlerinde bir tutarsızlık görülme riski de mevcuttur (Kilberg, 2012, s. 813). Tüm bu bilgiler ışığında Kilberg (2012, s. 819), organizasyon modellerinin sahip oldukları temel unsurlar Tablo 1'deki gibi görselleştirmiştir.

Tablo 1. Örgütlenme Modellerinin Temel Parametreleri

Yapısal Kodlama			
Örgütlenme Yapısı	Liderlik	Fonksiyonel Farklılaşma	Merkezi Komuta
Zincir	X	X	X
Dağıtık	✓	X	X
Merkez-Yıldız	✓	✓	X
Bürokratik	✓	✓	✓

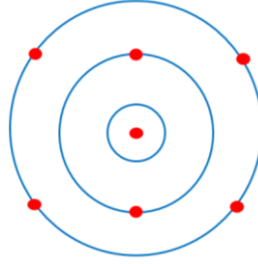
Kaynak: Kilberg, 2012, s. 819

Daha sonraki kısımlarda tekrar değinileceği gibi FETÖ/PDY terör örgütü, mevzuatımızda terör suçu olarak tanımlanan eylemleri örgütlü bir şekilde gerçekleştiren mesiyani bir yapıya ve iç içe geçmiş birden fazla organizasyon modeline sahip olması sebebiyle çoğu terör örgütünden farklılık arz etmektedir.

Örgütün sahip olduğu legal ve illegal yapılanmalarında yukarıdan aşağıya doğru sert bir hiyerarşik/bürokratik modelleme görmek mümkündür. Ayrıca yerel düzeyde en alt birim olan "Işık Evleri" ile kurduğu hücrel yapılanma net bir yatay ilişki ağını ortaya çıkarmaktadır. Bu yapı ile market ve dağıtık modellemeleri ile örtüşmektedir. Öte yandan FETÖ/PDY terör örgütü, merkez kademesinde gizliliği korumak ve gerektiğinde kendisini yenileyebilmek için halkasal modelleme gibi bir yapılanmayı da bünyesinde barındırmıştır. Özellikle örgüt içinde Hususiler adı verilen ve merkezinde mahrem kişilerin bulunduğu birimlerde halkasal modellemenin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Görsel 3'te de resmedilmeye çalışıldığı gibi, her bir halkadaki ve merkezindeki kişiler tamamen diğer birimlerden bağımsız ve gizli bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Bu yapılar içinde merkezde bulunan mahrem etrafında benzer hiyerarşide bulunan alt-birimler birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde bir ilişki ağı içerisinde yer almaktadırlar. Fakat gizliliğin sağlanması için ayrı hiyerarşilerde bulunan halkalar arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Bu sayede merkezden dışarıya doğru bir hiyerarşi oluşabilmekte ve gizlilik en yüksek düzeyde sağlanabilmektedir. Ayrıca merkezde veya merkeze yakın birimlerde herhangi bir deşifre olması durumunda bir alt halkadan örgüt üyesi takviye edilerek yapılanmada devamlılığının ve gizliliğinin

korunması sağlanabilmektedir. Bu yönüyle de Kilberg tarafından yapılan sınıflandırmalardan ayrı bir noktada bulunduğunu belirtmek gerekir. Nihayetinde tüm bunlar örgütün oldukça farklı ve çok boyutlu bir örgütlenme modeline sahip olduğunu göstermektedir (MİT, 2017).

Görsel 3: Halkasal Modelleme

Kaynak: Literatür bilgileri doğrultusunda oluşturulmuştur.

6. PARALEL DEVLET YAPILANMASI

Aşağıdan yukarı yöneltilen terörizm, devlet mekanizmasıyla kıyaslandığında birçok parametre açısından asimetric olarak dezavantajlı konumda bulunan gruplar tarafından kullanılan bir araç ve/veya stratejidir. Modern anlamda bir devlet; insan topluluğu, egemenlik, yönetim erkini elinde bulunduran hükümet ve toprak parçası gibi dört temel unsura sahipken terör örgütleri bunlardan hiçbirine sahip değildir. Bu noktada terör örgütleri devletler ile aralarındaki farkı kapatmak adına devletleri yıpratarak bu asimetriyi değiştirmeye çalışmaktadırlar (Marume vd., 2016). Bu yıpratma amacıyla başvurdukları terörizm, ilk etapta her ne kadar yasal bir otoriteyle mücadele edilmesi bakımından gayri-meşru bir yöntem gibi görünse de terör örgütleri de devletlerin yapılarına benzer bir organizasyonel/örgütsel döngü oluşturma çabası içindedirler. Sahip oldukları siyasi hedeflerle meydan okudukları otoritenin gücü karşısında mücadeleye yetkin olmayışları, bu örgütleri “örtülü” faaliyetler icra etmeleri konusunda zorlamakta ve bu faaliyetleri liderlerine daha da bağlı bir hale gelerek devam ettirmelerine yol açmaktadır (Karadağ ve Sıkı, 2021).

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen uluslararası konjonktür ve süregelen bir değişim atmosferinin ortaya çıkması, terör örgütlerinin de bu dönüşüm trendine ayak uydurması konusunda cesaretlendirmiştir. Devletleri silahlı mücadeleye zorlayarak kamu harcamalarını savunma alanına yönlendirmeleri ve devletleri hem sahada hem de saha gerisinde meşgul etmeleri, terör örgütleri için bir öncelik alanı teşkil etmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi siyasi hedeflerine şiddet veya şiddet kullanma tehdidiyle ulaşmak isteyen terör örgütleri için devlet benzeri yapılar oluşturmak da yine bu dönemde örgütler için cezbedici bir hal almıştır.

Honig ve Yahel (2017), terör örgütlerinin adeta bir “terörist-yarı devlet” (terrorist-semi state) gibi davranarak ve yukarıda listelenmiş dört unsuru bir araya getirerek kendilerine uzun vadede bir otorite ile bu dört unsura sahip olmalarından kaynaklı bir meşruiyet alanı oluşturma amaçlarını güttüklerini kaydetmişlerdir. Ancak bunun da ötesinde, sadece terör kelimesinin bile oluşturduğu olumsuz çağrışım, terör örgütlerini agresif olmayan stratejiler aracılığıyla hedeflerine ulaşmaya itebilmektedir (Tokdemir ve Akçınaroğlu, 2020). Bu kapsamdan bakıldığında, terörizmin ortaya çıkışının bir süreç olduğu ve sonuçtan ziyade sürecin özellikle terörizmle mücadele bağlamında karar alıcılara önemli veriler sağladığını söylemek mümkündür. Bu süreç içerisinde, literatürde de görüldüğü üzere, örgütlerin şiddetle başlayıp eylem ve hareket tiplerini değiştirerek şiddet dışı araçlar vasıtasıyla kendi amaçlarına ulaşmak için girişimlerde bulunmaya başladıkları görülmüştür. Ne var ki Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe teşebbüsü ile terör örgütü listesine alınan FETÖ/PDY terör örgütü, bu davranış tipinin dışına çıkarak, şiddetten agresif olmayan yöntemlerin uygulandığı davranış bütününe gidişi tersine çevirmiştir. Bir diğer ifadeyle, varlığını şiddet dışı ve kendi tabiriyle “hizmet” hareketleri üzerinden yürütürken, bürokrasi ve kamu otoritesi içerisinde üyeleriyle elde ettiği pozisyonlar ile adeta bir güç zehirlenmesi yaşamış ve eylemlerini bunun ötesine taşımıştır. Örgütün hareket tarzındaki bu tersine gidiş, daha yakından bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Terörizm çalışmaları literatürü açısından bakıldığında, FETÖ/PDY’nin örgütsel yapısı ve ortaya çıkış süreci yeni bir kavramsallaştırma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bu aşamada Honig ve Yahel’in terörist-yarı devlet kavramından daha ileri bir boyut olan paralel devlet yapılanmasının literatüre de katkı yapabileceği düşünülmektedir. Zira FETÖ/PDY terör örgütü ile benzer yapıda daha önceki zamanlarda

ortaya çıkan yapıların bulunması ve ilerleyen dönemlerde terör örgütlerinin benimseyebileceği bir alternatif olması sebebiyle, paralel devlet yapılanmasından terör örgütü yapılanmasına giden FETÖ/PDY'nin incelenmesi elzem hale gelmektedir.

Örgüt içerisinde kült ve mesiyani bir pozisyona sahip olan Fetullah Gülen'in etrafında toplanan FETÖ/PDY, örgüt üyelerini 1970'li yıllardan itibaren örgüt çatısı altında toplamaya başlamıştır (Demir, 2017). Söylem ve bir araya geliş itibarıyla uzun yıllar dini saiklere sahip bir cemaat/topluluk olarak görülse de bu kisve altında icra ettiği faaliyetler, sıradan bir cemaatin bir araya geliş nedenlerinin ötesine geçmiştir. Özellikle Fetullah Gülen'in kült karakteri etrafında toplanan örgüt mensupları, bu kişinin tamamen "hizmet etme" gayesi ile yola çıktığını ve bu doğrultuda "Anadolu'nun ücra köşelerinde maddi ve manevi imkânsızlıklar yaşayan çocukların elinden tutarak onların geleceklerine yön çizen kişi" olarak tanımlamışlar ve örgüt liderine bağlılık geliştirmişlerdir (İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, 2020, ss. 72) .

Fetullah Gülen'in çizdiği bu imaj ve örgütün dikkat çekmeden ilerleme arzusundan hareketle, FETÖ'nün ilk yıllarının eğitime dayalı plan ve projeler ekseninde geçtiği görülmektedir. İmkânı olmayan öğrencileri kendi kurduğu evlerde dersler vermek suretiyle sadece akademik olarak eğitmekle kalmayan örgüt, bu evlerde öğrencileri kendi düşünceleri ve amaçları doğrultusunda endoktrine etmeye başlamıştır. Özellikle yoksul durumda olan ancak yüksek kapasiteli öğrencilerin ayıklanarak örgütün mahrem yapılanma olarak gördüğü devlet kurumları için hazırlaması bu dönemlere rastlamaktadır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra, bu kurumlarda kendi yetiştirdiği öğrencilerinin esas kimliklerinin deşifre edilmemesi konusunda ekstra özen ve hassasiyet göstermiştir. Ancak yine aynı dönemlerde askeri liselerde bazı mensuplarının deşifre edilmesi, bu okullar bünyesinde soruşturma başlatılmasına da yol açmıştır. Dönem itibarıyla tehdidin boyutunun tam olarak algılanamaması ve öğrencilerin kazanılması gerektiği düşüncesi, yürütülen soruşturmanın çok da derinleştirilememesine sebebiyet vermiştir (Önsel, 2017). Yine de 1980'li yıllar, yetkililer tarafından örgütün bir tehlike unsuru olarak görülmesi nedeniyle, önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1990'lara gelindiğinde ise örgüt, eğitim faaliyetlerini yurt dışına taşımaya başlamış, Türkiye dışında yeni ağlar geliştirmiş ve kaynaklarını çeşitlendirmeye başlamıştır. Artan insan kaynağının yanında finansal olarak da varlığını güçlendirmeye başlayan örgüt, kendi propagandasını ve tanıtımını yapacağı medya mecralarına dâhil olmaya başlamıştır. Yayın organlarını aktif bir biçimde kullanan Fetullahçı Terör Örgütü, bu kanallar aracılığıyla da endoktrinasyon sürecini devam ettirmiştir. Ayrıca yurt dışında açtığı sözde Türk Okulları da bu eleman devşirme sürecinin bir parçası olmuştur. Bu aşamada kırılma noktası ise 1999 yılında Fetullah Gülen'in Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmesiyle başlamıştır. Güncel siyasi koşulların etkisiyle örgüt faaliyetlerini buradan yönetemeyecek hale gelen Gülen, örgütü ABD'den yönetmeye başlamıştır (İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, 2020, ss. 72-73). Fiilen olmasa da fiziken örgüt mensuplarından uzaklaşan FETÖ/PDY örgüt lideri, kült kişiliği aracılığıyla örgüt nazarında etki kaybetmekten ziyade militanlarınca daha da idealize edilmiş ve kendisine olan bağlılığı geliştirme fırsatı bulmuştur.

2000'li yıllara gelene kadar geçen otuz yıllık süreçte hazırlık dönemi terör örgütünü yatırımlarının hasadını alacağı bir döneme taşımıştır. Bu zaman diliminde bürokraside konsolide ettiği kadrolar ile FETÖ adeta bir güç zehirlenmesi yaşamıştır. Güç zehirlenmesinden kasıt, örgütün kendisini devlet otoritesiyle yarışır bir halde görmesinden ileri gelmektedir. Hatta bu yarış durumunda kendini dezavantajlı durumda gördüğünü ve bu yüzden girişeceği bütün eylemlerde galip çıkacağı düşüncesini 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminde kullandığı orantısız güç üzerinden okumak mümkündür. Örgütün bu tarz bir yanılasmaya düşmesinde 2006 yılından itibaren başlattıkları kumpas davalar ile önemli kurumlarda kendi görüşlerine mensup olmayan bürokratlardan boşalttıkları konumları kendi mensuplarıyla doldurmaları etkili olmuştur. Kumpas davalarla elde ettikleri gücü bir adım daha öteye taşımak isteyen örgüt, 2012 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan'ı ifadeye çağırması ve bunun bir yıl sonrasında 17 Aralık 2013 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde hükümete yönelik giriştikleri yargı darbesi girişimiyle kendi gücünü test etmek istemiştir. Fakat 15 Temmuz 2016 tarihinde de olduğu gibi, bu girişimlerinde de başarılı olamamışlardır.

Kısaca örgütün gelişim sürecini incelemek gerekirse, İçişleri Bakanlığının hibrit terörizmin bir yüzü olarak incelediği FETÖ/PDY'ye ilişkin sınıflandırması ele alınmalıdır. Ana mantığını Frank G. Hoffman'ın (2007) "hibrit savaş" kavramından alan "hibrit terörizm"de terör örgütleri konvansiyonel saldırı tekniklerinin dışında kalan diğer saldırı tekniklerine ve yöntemlerine başvurarak bir strateji geliştirmektedirler. Buradaki farklılıklar sadece kullanılan silahların değil aynı zamanda saldırıların askeri, ekonomik, bürokratik, hukuki, sosyal, eğitim gibi alanları içeren çok katmanlı değişimini de kapsamaktadır. Vaka olarak ele alınan

FETÖ/PDY terör örgütü de modern terörizm stratejilerinin dışında kalan bir strateji mantığı ve paralel devlet yapılanması yaklaşımı geliştirerek devlet-terör örgütü arasındaki asimetrik dengeyi kırmak adına düzenli ve düzensiz güç unsurları, politik amaçlarına ulaşmak için birleştirmiştir. Buradan hareketle hibrit terörizm üzerine yayımlanan raporda FETÖ/PDY'nin değişim aşaması temel olarak üç dönem üzerinden açıklanmıştır:

1. Fetullah Gülen'in 1963 yılında Erzurum'da Komünizmle Mücadele Derneği'nin kuruculuğu, 1964 yılında Edirne'de Kur'an kursu yöneticiliği ve 1966 yılında İzmir Kestanepazarı Camiinde vaiz olarak görev aldığı dönemlere tekabül eden 1960'lı yıllardan 12 Eylül 1980 darbesine kadar olan zaman dilimi örgütün "kuruluş, temellenme ve kadrolaşmaya başlama" aşamasıdır. Bu aşamada hedefleri bu denli büyük görünmeyen, ancak hizmet anlayışıyla hareket eden sıradan bir topluluk olarak ilerlemek temel hedef edinilmiştir. Çıkar elde etmeden sadece manevi saik ile insanların ihtiyaçlarının karşılanması, örgütün görünen yüzü olmuştur. Ne var ki özellikle eğitime odaklandığı faaliyetlerinin bu söylemdeki kadar masumane olmadığı, mahrem yapılanmasına girecek kişilerin bizzat örgütün farklı düzeylerinde görev yapan kişiler tarafından eğitilmesinden anlaşılabilir.

2. 12 Eylül 1980 darbesiyle Türkiye'de değişen tek şey siyaset olmamış, ülkedeki kaostan toplumsal hayat ve birçok yapı da nasibini almıştır. Örgüt darbe sürecini bir kırılma noktası gibi görmüş ve faaliyetlerine daha fazla gizlilik ve titizlik kazandırmıştır. 1980 darbesinden 28 Şubat 1997'deki post-modern darbeye kadar sürdüğü düşünülen örgütün ikinci fazı, mahrem yapılanmanın hız kesmeden devam ettirilmeye çalışıldığı bir zaman aralığı olarak değerlendirilebilir. Siyasi istikrarın olmayışı, Ankara'nın terör sorunuyla birlikte sınırlarında beliren devletlerde de kriz ve savaşların patlak vermesi, FETÖ/PDY terör örgütünün büyümesi için ideal bir ortam yaratmıştır. Kaldı ki böyle bir ortamda dönemin hükümetleri gerekli maddi kaynağı savunmaya ayırmasından dolayı eğitim gibi önemli bir sosyal alana yönelik yatırımlar yapamamış ve ilgili alan bu terör örgütü tarafından açılan eğitim kurumları ile ikame edilmiştir. Ayrıca bu krizlerden dolayı FETÖ/PDY ülkenin gündeminden düşmeye başlamıştır. Bu gibi durumlar altında terör örgütü, faaliyetlerini gerçekleştirmek için kendisine bir harekât alanı bulabilmiştir.

3. 1997'den 15 Temmuz 2016'ya dayanan periyot ise örgütün nihai hedeflerini gerçekleştirmeye en fazla yaklaştığını düşündüğü dönem olmuştur. Yıllardır yetiştirdiği (kendi ifadeleriyle) altın neslin geldiği konular ve elde ettiği güç, örgütün kadrolaşmasını en yüksek seviyeye çıkardığını zannettiği döneme tekabül etmiştir. FETÖ/PDY terör örgütünün etkisi altına aldığı yargı ve güvenlik bürokrasisiyle kamu otoritesiyle yarışması, örgütün çöküş sürecini hazırlamıştır. 2006'da başlatılan kumpas davalarının asıllarının olmadığı ortaya çıkması, Kozmik Oda'ya ilişkin Türk siyasetini şekillendirme çabalarının sonuçsuz kalması, 2012'de Hakan Fidan'ın ifadeye çağırılması ve Aralık 2013 girişimleriyle örgüt hakkında başlatılan soruşturmalar, 15 Temmuz 2016 darbe girişimiyle ülke geneline yansıtılmıştır. Böylelikle Fetullahçı Terör Örgütü, devletin ve toplumun kılcal damarlarından silinmeye çalışılmıştır (İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, 2020, ss. 73-74).

Görüldüğü üzere, bilhassa "mahrem yapılanma" olarak tanımladığı kritik kurumlara ilişkin on yıllar süren "sızma" stratejisi, Fetullahçı Terör Örgütünün paralel devlet yapılanması olarak adlandırılmasının ne derece haklı olduğunu kanıtlamaktadır. Kendini devletle mücadelede bulunabilecek kadar güçlü gören terör örgütleri üzerine FETÖ/PDY terör örgütüne benzer yapıda (Kürdistan Komünler Birliği [KCK], Carbonari vb.) yapılanmaları da görülmektedir. Bu örgütler farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda ve farklı motivasyonlarda varlıklarını devam ettirmişlerdir.

7. SONUÇ

Modern terör örgütlerinin şiddete başvurmalarında yaşanan değişimi FETÖ/PDY terör örgütü üzerinden inceleyen bu çalışmada öncelikle adı geçen yapının literatürde nasıl bir yerde durduğu incelenmiştir. Bunun için öncelikle terör ve terörizm kavramları ele alınmıştır. Bu iki kavram birbirleriyle benzerlik gösterse de terörizmin temel olarak bir strateji olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Bu strateji içerisinde politik bir amaca sahip olan terör örgütü bu amaca ulaşmak için sistematik şiddete başvurmaktadır. Fakat bu noktada şöyle bir durum ile karşılaşmaktadır. Şiddete sürekli başvuran bir terör örgütü karşısında nizami bir orduya ve kolluk kuvvetine karşı düzenli olarak saldırılar düzenleyecek kapasiteye sahip değildir. Her ne kadar bu durum karşısında gayri-nizami saldırı tekniklerine başvursalar da sahada ve meskûn mahal bölgelerde bir devletin ordusuyla mücadele edecek yetkinlikte ve kapasitede değillerdir. Ayrıca uzun süreli halk savaşı stratejisini uygulayan terör örgütleri bunu uzun yıllara yayabilecek finansman ve eleman eksikliğine de sahip olmaktadır. Öte yandan terör örgütü adı altında faaliyet

göstermek yine bir terör örgütünün meşruluğu için sorun teşkil etmektedir. Ek olarak adı geçen terör örgütünün ekonomik ve politik alanlarda zamanla yüksek bir kapasiteye erişmesi sonucunda yaşadığı güç zehirlenmesinden ve büyümeyi kontrol edememesinden dolayı meşru otoriteyle yarışa girmesi de örgütün maliyetini artırmaktadır. Bu noktada terör örgütlerinin şiddete yoğun bir şekilde değil de son çare olarak başvurmalarına dair bir yaklaşım sergileyebilmektedirler. Kaldı ki 15 Temmuz 2016 tarihli başarısız darbe girişimiyle beraber FETÖ/PDY terör örgütünün şiddete son çare olarak başvurduğu görülmektedir.

Çalışmanın devamında modern terörizm sürecine de yer verilerek adı geçen terör örgütünün nasıl bir sınıfta yer aldığı da incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında benzer stratejilere, ideolojilere ve örgütsel yapılara sahip çok sayıda terör örgütünün olduğu örnekler bir dönem olarak tanımlanmıştır. Fakat FETÖ/PDY terör örgütünün gerek sistematik şiddete yoğun bir şekilde başvurmamaya çalışmaları gerek politik amacına ulaşmak için kurduğu paralel devlet yapılanması gerekse bünyesinde barındırdığı kült örgüt karakteri sebebiyle tarihteki diğer terör örgütlerinden ayrı bir noktada yer almaktadır. Bu sebeple modern terörizm dalgalarında bu terör örgütü için bir kategori bulmak oldukça güçtür ve bu durum terörizm literatüründe var olan bir eksikliğe işaret etmektedir.

Terör örgütlerinin sınıflandırılmasını zorlaştıran diğer bir unsur ise kullandıkları strateji ve örgütsel yapılanmadır. Terörizmin stratejileri incelendiğinde FETÖ/PDY terör örgütünün kullandığı strateji anlayışının çok çeşitli olduğu ve alt düzeyde yöntem ve taktik ile de birleştirilerek kapsamlı bir anlayış oluşturduğu görülmektedir. Özellikle medya, finans, eğitim, sosyal hayat gibi yapılarda kendisine alan yaratabilen bu örgüt algı yönetimi, siyaset ile bürokratik düzene müdahale, sorunları uluslararasılaştırma, güç kullanma meşruiyetine sahip kurumları ele geçirerek yeni bir illegal silahlı yapı kurma gibi kapsamlı bir anlayışı “takiyye”, “tedbir” ve “gizlilik” esasları içeren bir çalışma yöntemi belirleyerek politik amacına ulaşmaya çalışmıştır. Öte yandan örgüt bunun için devletin kendi anayasal-bürokratik hiyerarşisine karşıt kendi örgüt üyeleri arasında kідeme ve sadakate dayalı bir hiyerarşi zinciri kurarak paralel devlet yapılanması oluşturmuştur. Bu yapılanma üzerinden örgütlenen FETÖ/PDY terör örgütü ayrıca özel sektörde (ekonomi, finans, eğitim, medya, spor vb.) ve sosyal hayatta (dernekler, vakıflar, cemiyetler vb.) da derin bir örgütlenmeye gitmiştir. Ayrıca bu örgütsel yapısını uluslararası düzeyde sağlamaya çalıştığı da görülmektedir. Bu yapı içerisinde örgütün sahip olduğu kült mesihanik yapısıyla yukarıdan aşağıya doğru sert bir hiyerarşik/ bürokratik modelleme; yerel düzlemde hücreli yapılanma ile net bir yatay ilişki ağı ve halkasal modelleme ile gizliliğin ve devamlılığın sağlandığı girift bir örgüt modeli kurduğu görülmektedir. Tüm bunlar örgütün oldukça kapsamlı bir örgütlenme modeli kurduğunu ve diğerlerinden ciddi manada ayrıldığını göstermektedir.

Tüm bunlar ışığında FETÖ/PDY terör örgütünün literatürde oldukça farklı bir noktada yer aldığı görülmektedir. Bu durum ayrıca literatürde yer alan kavramsal ve sınıfsal bir boşluğa da işaret etmektedir. Bu farklılıkların ve eksikliklerin temelinde örgütün demokrasinin araçlarını kullanarak bir terör örgütü adı altına girmemeye çalışması, şiddete son çare olarak başvurması, gizli politik amaçlarını takiyye ve tedbirle saklaması, mesihanik yapıya sahip olması, derin ve geniş çaplı bir örgütlenme kurması, ayrıca hayatın çoğu alanında kendisine yaşam alanı açabilmesi yatmaktadır. Bu durumlar terör örgütünün oldukça ayrıksı ve bir o kadar da tehlikeli olduğuna işaret eder. Bundan dolayı FETÖ/PDY terör örgütü modern terörizm dışında ayrı bir noktada konumlandırılması gerekliliği ihtiyacı bu çalışmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alexander, Y. (1987). Terrorism: threats and trends. *The Journal of Conflict Terrorism*, 10(3), 213-215.
- Bal, İ. (2006). *Terörizm*. USAK Yayınları.
- Chomsky, N. (1999). *Terör ne? Terörist kim?* (D. Körpe, Çev.) Om Yayınevi.
- Demir, C. K. (2017). *Sebeplerinden mücadele yöntemlerine etnik ayrılıkçı terörizm: ETA, PIRA, PKK*. Nobel Yayıncılık.
- Demir, H. (2017). *Gülen örgütü: Ezoterik bir kültür cemaatinin radikalleşmesi*. Anadolu Ay Yayınları.
- EtimolojiTürkçe. (2012). *Etimoloji türkçe*. Erişim tarihi: 06.10.2020, <https://www.etimolojiturkce.com/arama/terre>
- Hamilton, L. (2007). Terrorist organizational models. U. A. Command (Eds.) içinde, *A military guide to terrorism in the twenty-first century* (ss. 1-14). Leavenworth-TRADOC.
- Harmon, C. C. (2001). Five strategies of terrorism. *Small Wars and Insurgencies*, 12(3), 39-66.
- Hoffman, B. (1998). *Inside terrorism*. Columbia University Press.
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies Arlington. http://www.projectwhitehorse.com/pdfs/HybridWar_0108.pdf
- Honig, O. ve Yahel, I. (2017). A fifth wave of terrorism? The emergence of terrorist semi-states. *Terrorism and Political Violence*, 31(6), 1210-1228. <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1330201>
- İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı. (2020). *Hibrit tehdit hibrit terörizm: PKK, DEAŞ, FETÖ*. T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı.
- Jackson, R. (2008). An argument for terrorism. *Perspectives on Terrorism*, 2(2), 25-32.
- Johnson, P. (1981). *International terrorism: Challenge and responses*. Routledge.
- Karadağ, H. ve Sıkı, İ. (2021). Divergent nature of terrorism: a comparative analysis on PKK and ISIS/ISIL . *The Academic Elegance*, 8(15), 341-360.
- Kazan, H. (2017). Terör-medya ilişkisi ve medyada terör haberciliği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12(24), 109-147.
- Kilberg, J. (2012). A basic model explaining terrorist group organizational structure. *Studies in Conflict and Terrorism*, 35(11), 810-830. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2012.720240>
- Kupperman, R. (1980). *Terrorism: threat, reality, response*. Hoover Institution Publication.
- Kydd, A. H. ve Walter, B. F. (2006). The strategies of terrorism. *International Security*, 31(1), 49-80.
- Laqueur, W. (2002). *A history of terrorism* (3. Baskı). Transaction Publisher.
- Mallison, W. ve Mallison, S. V. (1973). The concept of public purpose error in international law: Doctrines and sanctions to reduce the destruction of human and material values. *Harvard Law Journal*, 18(1), 12-28.
- Marume, S., Jubenkanda, R., Namusi, C. ve Madziyire, N. (2016). An analysis of essential elements of the state. *International Journal of Engineering Science Invention*, 5(3), 24-28.
- MİT. (22 Mayıs 2017). Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının 22.05.2017 tarihli 10.100.06.000.105.2/50-97549206 sayılı yazısı. *TBMM Araştırma Komisyonu Cevabı Yazısı*. MİT Müsteşarlığı.

- Önsel, M. (2017). *Ağacın kurdu*. Galeati Yayıncılık.
- Rapoport, D. (2003). The four waves of rebel terror and september 11. C. Kegley içinde, *The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Controls* (ss. 36-52). Pearson.
- Stampnitzky, L. (2017). Can terrorism be defined? R. B. Michael Stohl (Eds.) içinde, *Constructions of Terrorism: An interdisciplinary approach to research and policy* (ss. 11-20). University of California Press.
- TBB. (2006). *Türkiye ve terörizm: Rapor*. Türkiye Barolar Birliği.
- Tilly, C. (2004). Terror, terrorism, terrorists. *Sociological Theory*, 22(1), 5-13.
- Tokdemir, E. ve Akçınaroğlu, S. (2020). *Battle for allegiance: Governments, terrorist groups, and constituencies in conflict*. University of Michigan Press.
- Wilkinson, P. (2000). The strategic implications of terrorism. M. L. Sondhi (Eds.) içinde, *Terrorism and Political Violence: A sourcebook* (ss. 19-49). Har-Anand Publications.

TEDARİKÇİ SEÇİMİ PROBLEMİNİN AHP TEMELLİ MAIRCA YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜMÜ

SOLUTION OF THE SUPPLIER SELECTION PROBLEM WITH THE AHP-BASED MAIRCA METHOD

Nazife ŞAHİN MACİT¹

Öz

Herhangi bir organizasyonun başarısı için önemli rol oynayan tedarikçilerin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve onlarla sözleşme yapılması süreci organizasyonların finansal kaynaklarını muazzam miktarda kullanmasına sebep olmaktadır. Satın alma riskini azaltmak, alıcı için toplam değeri maksimize etmek ve alıcılar ile tedarikçiler arasında uzun vadeli ilişkiler geliştirmek açısından firmaların tedarik zincirine gereken önemi vermesi gerekmektedir. Tedarikçi seçimi probleminde kontrol edilemeyen ve öngörülemeyen kriterlerin çeşitli olması değerlendirme ve karar verme sürecini etkilediğinden dolayı bu tarz problemler çok karmaşıktır ve çözümü için farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Gümüşhane ilinin Kelkit ilçesinde faaliyet gösteren bir süpermarket için süt ve süt ürünlerinin tedarikini sağlayan en iyi tedarikçinin seçimi amaçlanmıştır. İlk olarak gerekli literatür taraması yapılmış, sonra işletmenin satın alma müdürü ile görüşülüp problemin çözümünde kullanılacak olan kriterler ilgili literatürden seçilmiş, süt ve süt ürünleri ile alakalı 5 tedarikçi kalemi değerlendirilmek için belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması AHP yöntemi ile yapılmış ve en önemli kriterlerin ürün kalitesi, kalite sorununu çözümü, ambalajlı teslim ile hatasız ürün miktarı olduğu ortaya çıkmıştır. Sonrasında 5 tedarikçi alternatifi MAIRCA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda en iyi alternatif tedarikçinin A2 olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarikçi Seçimi, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), MAIRCA.

Abstract

The process of identifying, evaluating and contracting with suppliers, which plays an important role in the success of any organization, causes organizations to consume enormous amounts of financial resources. In order to reduce purchasing risk, maximize the total value for the buyer, and develop long-term relationships between buyers and suppliers, companies need to give due importance to the supply chain. Since the variety of uncontrollable and unpredictable criteria in the supplier selection problem affects the evaluation and decision-making process, such problems are very complex and different approaches are used for their solution. In this study, it is aimed to choose the best supplier that provides milk and dairy products for a supermarket operating in Kelkit district of Gümüşhane province. First, the necessary literature was searched, then the purchasing manager of the enterprise was interviewed and the criteria to be used in solving the problem were selected from the relevant literature, and 5 supplier items related to milk and dairy products were determined to be evaluated. The weighting of the criteria was made with the AHP method and it was revealed that the most important criteria were product quality, solving the quality problem, packaged delivery and the amount of defect-free product. Afterwards, 5 supplier alternatives were evaluated with the MAIRCA method. As a result of the evaluation, it was determined that the best alternative supplier was A2.

Keywords: Supplier Selection, Analytical Hierarchy Process (AHP), MAIRCA.

1. Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, nazfe.sahin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7996-4704>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
28.10.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
14.01.2023

DOI
10.20875/makusobed.1195851

Bu makaleye atf yapmak için:

Şahin Macit, N. (2023). Tedarikçi seçimi probleminin AHP temelli MAIRCA yöntemi ile çözümü. *MAKU SOBED*, (37), 42-63. <https://doi.org/makusobed.1195851>

EXTENDED SUMMARY

Literature review

In the literature, there are many studies on the supplier selection problem and multi-criteria decision making methods (Umadevi et al., 2012; Polat and Eray, 2015; Çöl and Hasgöl, 2013; Hruska et al., 2014; Saidbek, 2017; Kumar and Roy, 2011; Wang et al., 2020; Chi and Trinh, 2016; Jain et al., 2018; Supçiller and Deligöz, 2018; Khairuddin, 2016; Ecer and Küçük, 2008; Fei, 2020; Alsuwehri, 2011; Sariçam and Yılmaz, 2021; Rahmi and Firman, 2019; Anggani et al., 2017; De Felice et al., 2015; Sumanto et al., 2020; Phumchusri and Tangsiriwattana, 2019; Gigovic et al., 2016; Pamucar et al., 2017; Pamucar et al., 2018; Badi and Ballem, 2018; Ayçin and Orçun, 2019; Ulutaş, 2019; Tursun and Özkoç, 2019; Şekerci ve Yazıcıoğlu, 2019; Kayapınar Kaya, 2020; Ayçin, 2020; Bakır et al., 2020; Ayçin and Güçlü, 2020; Saraloğlu Güler and Can, 2020; Bozanic et al., 2020; Onat ve Kaçtıoğlu, 2020; Aksoy, 2021; Fidan, 2021; Karaaslan et al., 2022; Nguyen et al., 2022; Erdaş and Ecer, 2022; Ekin, 2022; Soni et al., 2022; Kayahan Karakul and Akpınar, 2022, Gültepe and Yılmaz, 2022; Chattopadhyay vd., 2020; Badi ve Pamucar, 2020; Gül and Ak, 2020; Yazdani et al., 2020; Boral et al., 2020; Mestanza and Bakhat, 2021; Pamucar et al., 2022; Yazdi et al., 2022; Karakış, 2022; Altıntaş, 2021; Madenoğlu, 2020; Ecer, 2021; Ecer, 2022; Çilek, 2022; Günay and Ecer, 2022). It is seen from the literature review that there are many studies looking for a solution to the problem by considering the AHP method, while the studies that deal with the supplier selection problem with the MAIRCA method are almost non-existent. On the other hand, it has been revealed in the national (Erdaş and Ecer, 2022) and international (Boral et al., 2020; Mestanza and Bakhat, 2021) literature review that there are very few studies in which the AHP method and MAIRCA methods are used in an integrated manner. Erdaş and Ecer (2022) considered the AHP and MAIRCA methods in an integrated manner in measuring the performance of virtual shopping platforms during the epidemic period. Boral et al. (2020) carried out a study on risk assessment and included Fuzzy AHP and Fuzzy MAIRCA methods in their work. Mestanza and Bakhat (2021) evaluated the over-tourism problem in Malaga with Fuzzy AHP and Fuzzy MAIRCA methods. In addition, in studies dealing with the problem of supplier selection in the retail sector in the national literature, AHP (Şekerci and Yazıcıoğlu, 2019; Tursun and Özkoç, 2019), BWM and Fuzzy TODIM (Karakış, 2022), Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS (Onat and Kaçtıoğlu, 2020) used. It is thought that the study carried out in order to eliminate the existing deficiencies in these respects will contribute to the literature.

Methodology

The application was carried out on a supermarket operating in Kelkit district of Gümüşhane province. During the meeting with the supermarket purchasing manager, 10 of the criteria used in previous studies on the supplier selection problem were determined from Table 2 and 5 supplier items that supply milk and dairy products were evaluated with these criteria. The criteria are divided into two classes as main and sub-criteria. The main criteria were determined as Price (F), Quality (K), Delivery (T) and Profile (P), while sub-criteria were considered as a total of 9 criteria depending on the main criteria. Quality sub-criteria; defect-free product quantity (K1), quality problem resolution (K2), product quality (K3), delivery sub-criteria; on-time delivery (T1), right quantity delivery (T2), packaged delivery (T3), profile sub-criteria; financial structure (P1), image (P2), ability and capacity (P3). Evaluations were made in MS Excel program and supplier selection was made. After weighting the criteria with the AHP method, the evaluation of each alternative according to the criteria was carried out with the MAIRCA method.

Findings and discussion

In this study, the evaluation of 5 supplier items from which milk and dairy products are supplied in a supermarket operating in Kelkit district of Gümüşhane province and the selection of the most suitable supplier were made by AHP and MAIRCA methods. First of all, criteria to be used in the study with the purchasing manager of the supermarket, 4 main and 9 sub-criteria, and 5 alternative suppliers were determined, and the weight of each criterion was determined by comparing the criteria in the AHP method. The initial decision matrix in the MAIRCA method was created by evaluating the existing 5 alternatives (A1, A2, ..., A5) related to milk and dairy products according to a total of 10 criteria, including 1 main and 9 sub-criteria, together with the purchasing manager. As a result of the weighting of the criteria with the AHP method, it has been revealed that the most important criterion among the main criteria is quality. Then, the main criteria according to the degree of importance are listed as price, delivery and profile. While the most important sub-criteria was product quality (K3) in quality sub-criteria, packaged delivery (T3) was the most important sub-criteria in delivery sub-criteria, the most important sub-criteria in profile sub-criteria was talent and capacity (P3). According to the results obtained with the MAIRCA method, it was revealed that the best supplier alternative was A2 and the order of the decision alternatives was obtained as A2, A1, A3, A4 and A5.

Results and recommendations

As a result, the framework of AHP and MAIRCA methods for identifying and evaluating suppliers in strategic supplier selection has been successfully established and successfully applied in solving the problem. In addition, it has been revealed as a result of the examinations that this method, which is integrated with AHP, is more applicable than other complex methods in terms of both ease of use and consistent results. Since each decision maker will make an evaluation based on the policies of the institution they work for, the order of importance of the criteria may vary from

decision maker to decision maker. The proposed method can also be used in problems such as the product development process, production planning decisions, order production and site selection. The results of the investigations contribute to the literature, to those responsible for purchasing, in determining the relative priorities of the suppliers, and also in eliminating the shortcomings of the suppliers themselves. It is hoped that the study will contribute to the literature, especially since there are almost no studies dealing with the supplier selection problem with the MAIRCA method, and the studies in which AHP and MAIRCA are handled in an integrated manner are used in different problems other than supplier selection, such as risk assessment, performance measurement and evaluation of the tourism problem. In the following publications, the degree of importance of the criteria considered in the evaluation can be determined by weighting methods such as ENTROPI, SWARA, DEMATEL and CRITIC instead of AHP. Instead of the MAIRCA method used for ranking the alternatives, the rankings of the alternatives can be created with the MARCOS and GRA methods and compared with the findings of the MAIRCA method. In addition, the results obtained by using different weighting methods such as ENTROPI, SWARA, DEMATEL and CRITIC methods and alternative evaluation methods such as COPRAS, WASPAS, MAIRCA, GRA, MABAC and MARCOS in different fields, on different data sets, can be given in an integrated manner.

1. GİRİŞ

Günümüz ortamında değişen müşteri tercihleri, kamu alımları düzenlemeleri ve daha fazla karar vericiye sahip yeni organizasyon biçimleri şirketler için satın alma işlevini daha karmaşık ve önemli hale getirmektedir. Satın alma fonksiyonunun etkin bir şekilde yerine getirilmesi ve tedarikçilerle güçlü ve güvenilir ortaklıklar kurulması şirketin pazarda daha rekabetçi olmasını sağlayacağından tedarikçi seçimi problemi son derece önem verilmesi gereken problemler arasında yer almaktadır. Mümkün olan en iyi tedarikçileri seçmek için niteliksel ve niceliksel faktörlerin dikkate alınmasını içeren seçim süreci, ticari rekabet gücünü ve sürdürülebilirliği artırmaktadır. Uzun süreli tedarikçi ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen çağdaş stratejiler, maliyet azaltma, kalite yönetimi uygulamaları, miktar, kapasite, finansal güç, teslimat, araştırma ve geliştirme yetenekleri, teknoloji ve yenilik seviyeleri, tutum, performans, iletişim ve ortak tasarım yetenekleri gibi çeşitli faktörleri dikkate almaktadır. Bir işletmenin isteklerinin daimi olarak istenilen miktarda, uygun fiyat ve kalite açısından kendisine en uygun tedarikçilerini seçmesi son derece önemlidir. Alımın bir kereye mahsus ya da sürekli olması, tedarikçi ile kurulması düşünülen stratejik ilişkiden, mesafeli ilişki şekillerine kadar uzanan bir sınıflandırmaya tabi tutulan tedarikçiler, bir şirketin kendi devamlılığını sağlaması kadar müşterilerini de tatmin etme yeteneğine sahip olduğundan, tedarikçi seçimi, satın alma yönetiminin stratejik unsurlarından biridir. Stratejik önemi ve karmaşıklığı göz önüne alındığında, tedarikçi seçimi zor olabilmekte, çok sayıda somut ve soyut kriter, tek veya çoklu kaynak kullanımına ilişkin kararlar, birçok sektöre özgü modeller, konum faktörünü ve sürdürülebilirlik konularını içermektedir. Bu nedenle, potansiyel bir tedarikçinin seçilmesinde nitel ve nicel faktörler arasında bir denge kurulması çok önemlidir. Çok sayıda kriterin dikkate alınmasıyla tedarikçilerin değerlendirilmesi ve en uygun olanın belirlenmesi problemi karmaşık yapısı gereğince tipik bir çok kriterli karar verme problemidir (Manucharyan, 2021, s. 330; Güneri vd., 2011, s. 14907; Moline ve Coves, 2014, s. 472; Ecer ve Küçük, 2008, s. 357; Schramm vd., 2020, s. 2). Bu tarz karmaşık problemlerin çözümünde doğru karara varabilmek için çok kriterli optimizasyon yöntemleri kullanılır.

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışma alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. ÇKKV yöntemleri, günümüzün modern üretim ortamında ortaya çıkan bu karmaşık seçim problemleriyle başa çıkmak için önceki araştırmacılar tarafından kullanılmış ve önerilmiştir. Uygulanan yöntemler araştırmacılar tarafından genişletilmektedir. Her seçim problemi temel olarak dört ana bileşenden oluşur; alternatifler, nitelik/kriter, her bir özelliğin göreceli önemi (ağırlık) ve alternatiflerin farklı özelliklere göre performans ölçümleri. İstenilen yapıya sahip bu tür seçim problemleri ÇKKV teknikleri kullanılarak çözülmeye oldukça uygundur. Bu nedenle, herhangi bir ÇKKV yaklaşımının temel amacı, çeşitli gelişikili kriterlerin varlığında bir dizi uygulanabilir alternatif arasından en iyi seçeneği seçmektir. Literatürde birçok ÇKKV yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; TOPSIS, VIKOR, ELECTRE ve PROMETHEE, SAW, MULTIMOORA, MOOSRA, ARAS, MAUT yöntemleridir. Tüm yöntemlerin ortak özelliği, alternatifleri veya seçenekleri listeleme olanağı sunmasıdır. Karar verme süreçlerinde en çok kullanılan yöntemlerden biri de Saaty (1980) tarafından geliştirilen Analitik Hiyerarşi Prosesidir. Analitik Hiyerarşi sürecinin (AHP) güvenilirliklerinden biri, nitel ve nicel parametreler arasında eşzamanlı ve entegre analizler yapabilmesidir. AHP'nin amacı, daha etkili kararlar almak için düşünceleri ve kararları düzenlemeye yardımcı olmaktır. Genel olarak bir destek aracı olan AHP, imalat sistemi, yerleşim tasarımı ve tedarikçi seçimi gibi birçok farklı alanda yaygın olarak uygulanmaktadır (Alsuwehri, 2011, s. 7; Sumanto vd., 2020, s. 40). Karar alternatifleri kriterlere göre değerlendirilirken ideal derecelendirmelere yakınlıklarını dikkate alarak hesaplayan MAIRCA yöntemi de ÇKKV yöntemlerindedir. ÇKKV ile ilgili ulusal literatürde MAIRCA yöntemini kullanan çalışmalar sınırlı sayıdadır. ELECTRE yöntemi gibi diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırıldığında, MAIRCA nispeten basit ve daha az hesaplama süresi gerektiren yeni bir yöntemdir (Aksoy, 2021, ss. 2-3; Ayçin, 2020, s. 190)). Personel seçimi (Ayçin, 2020; Yazgan ve Agamyradova, 2021), tedarikçi seçimi (Badi ve Ballem, 2018; Ecer, 2021; Madenoğlu, 2020), yer seçimi (Gigovic vd., 2016; Pamucar vd., 2018; Delice vd., 2019), materyal seçimi (Saraloğlu Güler ve Can, 2020), performans değerlendirme (Ayçin ve Orçun, 2019; Bakır vd., 2020; Aksoy, 2021; Ayçin ve Güçlü, 2020), tormalama işlemi (Trung ve Thinh, 2021) gibi çok sayıda karar alternatifi ve kriterleri barındıran problem türlerinde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, bir süpermarket üzerinde süt ve süt ürünlerine yönelik 5 alternatif tedarikçi arasından en uygun tedarikçi AHP temelli MAIRCA yaklaşımı kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bir hiyerarşi sürecine sahip olan AHP yöntemi, kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılacaktır. Kriterlere ait ağırlıklar tespit edildikten sonra MAIRCA yöntemi ile tedarikçi alternatifleri değerlendirilecektir. MAIRCA yöntemi daha az hesaplama süresi gerektiren nispeten basit ve yeni bir yöntem olduğu için tercih

edilmiştir. AHP ve MAIRCA yöntemlerinin şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle farklı alanlarda uygulanması, iki yöntemi bütünleşik olarak ele alan çalışmanın ve MAIRCA yöntemini kullanan çalışmaların ulusal literatürde sınırlı sayıda olması açısından literatürdeki boşluğun doldurulması öngörülmüştür. Ayrıca (süpermarket) perakende sektöründe MAIRCA yöntemi ile tedarikçi seçimi problemini ele alan çalışmanın olmaması da mevcut çalışmanın ulusal literatüre katkı sağlayacağı umudunu doğurmaktadır.

Çalışmada kullanılan yöntemler ve tedarikçi seçimine ilişkin gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra, analize konu olan materyallere ilişkin bilgiler verilerek, analizde yöntem olarak kullanılacak olan AHP ve MAIRCA metodlarına dair uygulama aşamaları açıklanmıştır. Yöntemlerin uygulanmasına ilişkin verilere yer verilerek bulgular elde edilmiş ve analiz işlemi tamamlanmıştır. Son olarak yapılan uygulamanın sonuçları değerlendirilmiş ve konu ile ilgili yapılacak sonraki çalışmalara önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sistemik literatür taraması 2008-2022 yıllarını kapsayan tarihlerde Google ve Google Akademik'te yayımlanmış olan çalışmalar gözden geçirilerek yapılmıştır. Arama kriteri olarak tedarikçi seçimi, MAIRCA yöntemi ile tedarikçi seçimi, AHP yöntemi ile tedarikçi seçimi, AHP temelli MAIRCA yöntemi ile tedarikçi seçimi, supplier selection, supplier selection with the AHP method, supplier selection with the MAIRCA method, supplier selection with the AHP based MAIRCA method olmak üzere Türkçe/İngilizce kelime ve cümleler kullanılarak pdf türündeki yayınlar aranmıştır. Aramalar sonucunda ortaya çıkan çalışmaların yazarları, yayın yılı, kullanılan yöntemler ve uygulama alanına ilişkin bilgiler Tablo 1'de, tedarikçi seçimini ele alan çalışmalarda hangi kriterlerin kullanıldığına dair bilgiler ise Tablo 2'de ifade edilmiştir. Perakende sektöründe tedarikçi seçimi problemini ele alan çalışmalar ise kullanılan yöntem ve kriterler açısından şu şekilde özetlenebilir. Şekerci ve Yazıcıoğlu (2019), İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi)'nin bir iştiraki olan Hamidiye Kaynak Suları Anonim Şirketi'nde PET şişe su üretiminin en temel hammaddesi olan PET şişe preformunun tedarikçi seçimini kalite, teslimat, kapasite, maliyet, teknik, konum, tecrübe, esneklik, hizmet, tedarik, profil, denetim, anlaşmalar, finansal, yeşil ve yenilikçilik kriterleri bazında AHP yöntemini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Tursun ve Özkoç (2019), çalışmalarında perakende sektöründe hizmet veren işletmelerin taze gıda ürünleri için çalışacakları tedarikçilerde öncelikli olabilecek kriterleri AHP yöntemi ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Maliyet, promosyon desteği, vade, raf fiyatı, alış fiyatı, servis, paketleme yapabilme, garantiler, iade kabul etme, ürün çeşitliliği, kalite, dağıtım ağı hijyeni, kalite sistemi, üretim yeri hijyeni, ürün raf ömrü, kalite sertifikaları, sevkiyat, üretimden teslimata kadar geçen süre, araçtan depoya teslimat hızı, minimum sipariş miktarı, soğuk zincir ağı, zamanında teslimat, firma profili, üretim kapasitesi, üretim yerinin mağazaya mesafesi, geçmiş deneyimi, referanslar olmak üzere toplamda 27 kriteri çalışmaya dâhil etmişlerdir. Onat ve Kaçtıoğlu (2020), depolama alanında faaliyet gösteren bir perakende firmasında Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS yöntemleri ve kalite, paketleme, güvenilirlik, hatalı ürün iadesi, teslimat, doğru miktarda teslimat, stok durumu, esneklik, zamanında teslimat, fiyat, ödeme kolaylığı, ürün fiyatı, indirim oranı, satış performansı, tedarikçi payı, mağaza m² kârı, tedarikçiden elde edilen ciro, hizmet, iletişim ulaşım hızı, şikayetlere geri dönüş ile tedarikçi seçimi işlemini gerçekleştirmişlerdir. Karakış (2022), yerel bir perakende gıda firmasında tedarikçi seçimini kolaylaştırmak için BWM ve Bulanık TODIM yöntemlerini bütünleşik olarak kullanmıştır. Ürün kalitesi, ürün tedarik maliyetleri, ürün temini ve iadesindeki hız ve esneklik, servis desteği, tedarikçi firma ile ilişkiler olmak üzere toplamda 5 kriteri çalışmaya dâhil etmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yıl	Yöntem(ler)	Uygulama Alanı
Ecer ve Küçük	2008	AHP	Bir Mağazalar Zincirinde Tedarikçi Seçimi
Kumar ve Roy	2011	AHP	Bir Enerji İletim Sektörü İçin Tedarikçi Seçimi
Alsuehri	2011	AHP	ABC Şirketi İçin Tedarikçi Seçimi
Umadevi vd.	2012	DEA-AHP	Bir Organizasyonda Tedarikçi Seçimi
Çöl ve Hasgül	2013	AHP ve Bulanık Promethee	Tıbbi Cihaz Üreten Bir Şirkette Tedarikçi Seçimi
Hruska vd.	2014	AHP	Bir Çek İmalat Şirketinde Tedarikçi Seçimi.
Polat ve Eray	2015	AHP-Kanıtsal Akıl Yürütme	Suudi Arabistan'daki Bir Şehirlerarası Demiryolu Projesi İçin Ray Tedarikçisi Seçimi
De Felice vd.	2015	AHP	İran ve İsveç Şirketlerinde Tedarikçi Seçimi

<i>(Tablo 1'in devamı)</i>			
Yazar(lar)	Yıl	Yöntem(ler)	Uygulama Alanı
Khairuddin	2016	AHP	Ürdün'deki Kimyasal Üretim Şirketlerinde Tedarikçi Seçimi
Chi ve Trinh	2016	AHP, TOPSIS ve Hedef Programlama	Vietnam'daki Casumina Kauçuk Şirketinde Tedarikçi Seçimi
Saidbek	2017	AHP	Bir Otel İşletmeciliğinde Tedarikçi Seçimi
Anggani vd.	2017	AHP	Süt Ürünleri Endüstrisinde Tedarikçi Seçimi
Jain vd.	2018	AHP, TOPSIS	Hint Otomotiv Endüstrisinde Tedarikçi Seçimi
Supçiller ve Deligöz	2018	AHP, TOPSIS, VIKOR, MOORA, ELECTRE II, M-TOPSIS	Denizli'de Kumaş Üretimi Yapan Orta Ölçekli Bir Tekstil Firması İçin Tedarikçi Seçimi (İplik Tedarikçisi)
Rahmi ve Firman	2019	AHP, PROMETHEE	Bölge Devlet Hastanesi Padang'da (RSUD Padang) Tedarikçi Seçimi
Phumchusri ve Tangsiriwattana	2019	Tamsayı Programlama Modeli ve AHP	Bir Araba Koltuğu Üreticisi İçin Tedarikçi Seçimi
Wang vd.	2020	AHP, SKOR ve DEA	Vietnam'daki Petrol Üretim Projelerinde Tedarikçi Değerlendirmesi ve Seçimi
Fei	2020	D-ANP	Tedarikçi Seçimi
Sumanto vd.	2020	AHP ve Bulanık TOPSIS	TOTAL E&P Indonesia Şirketine Tedarikçi Seçimi
Madenoglu	2020	Dengeli Puan Kart- AHP-MARCOS	Orta Ölçekli Üretim İşletmesi İçin Tedarikçi Seçimi
Sarıçam ve Yılmaz	2021	AHP, VZA ve TOPSIS	Hazır Giyim Perakende Sektörü İçin Tedarikçi Seçimi ve Performans Değerlendirmesi
Karaaslan vd.	2022	AHP-MARCOS	Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Bölgesel Değerlendirmesi
Ekin	2022	AHP	Tedarikçi Performansının Değerlendirilmesi
Soni vd.	2022	AHP-WASPAS	Sürdürülebilir Polimerik Kompozit Malzeme Seçimi
Kayahan Karakul ve Akpınar	2022	AHP-TOPSIS	Perakende Sektöründe COVID-19 Salgını Döneminde Personel Seçimi
Gültepe ve Yılmaz	2022	AHP-Matematik Programlama Modeli	Lojistik ve Dağıtım Ağının Etki Seviyelerinin Belirlenmesi ve Tedarikçi Seçimi Optimizasyonu
Chattopadhyay vd.	2020	D-MARCOS	Demir-Çelik Sanayisi İçin Tedarikçi Seçimi
Badi ve Pamucar	2020	Gri Teori-MARCOS	Çelik Üretim Şirketi İçin Tedarikçi Seçimi
Gigovic vd.	2016	GIS-MAIRCA	Mühimmat Depoları İçin Yer Seçimi
Pamucar vd.	2017	DEMATEL-ANP-MAIRCA	Devlet İdaresi Kamu İhale Prosedüründe Teklifçi Seçimi
Pamucar vd.	2018	DEMATEL-MAIRCA	Tuna Nehri Kıyısında Çok Modlu Bir Lojistik Merkezin Geliştirilmesi İçin Bir Yer Seçimi
Badi ve Ballem	2018	ROUGH BWM-MAIRCA	Libya'da İlaç Tedariği Üzerine Bir Çalışma
Ulutaş	2019	SWARA-MAIRCA	Bir Tekstil Fabrikası Öğlen Yemekleri İçin Catering Firması Seçimi
Ayçin ve Orçun	2019	ENTROPİ-MAIRCA	Mevduat Bankalarının Performans Analizi
Ayçin	2020	CRITIC ve MAIRCA	Lojistik Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir Firmanın Bilgi Sistemleri Departmanı İçin Personel Seçimi
Bozanic vd.	2020	LBWA – IR-MAIRCA	Yapısal Elemanlar
Saraloğlu Güler ve Can	2020	CRITIC-MAIRCA	Mikroşerit Anten İçin Malzeme Seçimi
Kayapınar Kaya	2020	MAIRCA-WASPAS-MABAC	COVID-19 Salgını Öncesi ve Sırasında Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Düzeylerinin Sıralanması
Ayçin ve Güçlü	2020	ENTROPİ-MAIRCA	BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi
Bakır vd.	2020	PIPRECIA-MAIRCA	Gelişmekte Olan Pazarlarda Havayollarının Operasyonel Performansının Analizi
Gül ve Ak	2020	Fuzzy BWM-Fuzzy MAIRCA	Mesleki Risklerin İnsan Sağlığı ve Çevre Açısından Değerlendirilmesi
Yazdani vd.	2020	DEMATEL-BWM-EDAS	Bir İspanyol Hastanesinde Tedarikçi Seçimi
Boral vd.	2020	Bulanık AHP-Bulanık MAIRCA	Risk Değerlendirme
Fidan	2021	CRITIC ve MAIRCA	Bir İmalatçı-İhracatçı İşletmede Pazar Seçimi

<i>(Tablo 1'in devamı)</i>			
Yazar(lar)	Yıl	Yöntem(ler)	Uygulama Alanı
Ecer	2021	FUCOM ve MAIRCA	İstanbul'daki Bir Otomotiv Yedek Parça Şirketinde Tedarikçi Seçimi
Altıntaş	2021	MAIRCA-MARCOS	Akdeniz Ülkelerinin Destinasyon Rekabetçilik Performanslarının Analizi
Mestanza ve Bakhat	2021	Bulanık AHP-Bulanık MAIRCA	Malaga'da Aşırı Turizm Sorununun Değerlendirilmesi
Aksoy	2021	MAIRCA	Türkiye'nin Birleşme ve Satın alma Faaliyetleri Üzerine Bir Performans Analizi
Ecer	2022	IF-MAIRCA	Koronavirüs Aşısı Seçimi
Nguyen vd.	2022	MARCOS, TOPSIS ve MAIRCA	Toz Karışımı Elektrik Deşarj İşleme Süreci
Günay ve Ecer	2022	CRITIC-MAIRCA	Finansal Performans Değerlendirme
Erdaş ve Ecer	2022	AHP-MAIRCA	Sanal Alışveriş Platformlarının Salgın Dönemindeki Performanslarının Ölçülmesi
Çilek	2022	MEREC-MAIRCA	BİST Sigorta Endeksinde Hisse Senedi Getirisi ve Finansal Başarım İlişkisi
Yazdı vd.	2022	COPRAS, Delphi method, SWARA, Z-Numbers	Petrol ve Gaz Endüstrisinde Tedarikçi Seçimi
Pamucar vd.	2022	FUCOM-MAIRCA	Sırp Demiryolları Altyapısı Proje Değerlendirmesi ve Önceliklendirmesi

Tablo 2. Tedarikçi Seçimi Problemini Ele Alan Çalışmalarda Kullanılan Kriterler

Yazarlar/ Yıl	Kriterler
Ecer ve Küçük (2008)	Maliyet, Kalite, Teslimat, Profil, Ürün Fiyatı, Taşıma Maliyeti, Hatasız Ürün Miktarı, Kalite Sorununu Çözümleme, Ürün Kalitesi, Zamanında Teslim, Doğru Miktarda Teslim, Ambalajlı Teslim, Finansal Yapı, İmaj, Yetenek ve Kapasite
Kumar ve Roy (2011)	Kalite, Gecikme Süreleri, Birim Maliyet, Hizmet(ler)
Alsuehri (2011)	Maliyet, Kalite, Teslimat, Yönetim ve Organizasyon, Finansal, Doğrudan Maliyet, Dolaylı Maliyet, Ürün Kalitesi, Üretim Kalitesi, Süreye Uyum, Miktar ile Uygunluk, Cevaplanabilirlik, Disiplin, Çevre, Teknik Yetenek, Tesis ve Kapasite, Performans Geçmişi, Üretim Finansal, Ürün Finansal, Net fiyat, Teslimat maliyeti, Sipariş maliyeti, Sermaye yatırımı, müşteri reddedici, Garanti, ISO 9000, paket, Müşteri odaklı, Üst yönetim komitesi, Yüzde geç teslimat, Teslimat süresi, Konum, acil teslimat, miktar sorunu, Dürüstlük, Usule ilişkin iltifat, ISO 14000 sertifikalı, Atık Yönetimi, Ürün yelpazesi, teknik problem çözme, altyapı, makine, Düzen, Ürün çeşitliliği, Ürün hattı, Finans istikrarı, Sermaye ve bankacılık geçmişi, Kâr/satış trendleri, İndirim, ödeme faizi, Devir
Umadevi vd. (2012)	Maliyet, İlişki, Çeviklik, Riskten Kaçınma, Kalite
Çöl ve Hasgöl (2013)	Maliyet, Kalite, Teslimat, Teknik Destek, Esneklik
Hruska vd. (2014)	Fiyat, Kalite, Ödeme Şartları, Teslimat Süresi, Tedarikçi Tarafından Stok Tutma İstekliliği, Tedarikçinin Mali Durumu, Tedarikçi Geliştirme Beklentisi, Servis, Ulaşım, Tedarikçi Denetimi
Polat ve Eray (2015)	Ürün Kalitesi, Teslim Süresi, Tedarikçi ile İlişki, Ürünün Birim Fiyatı, Ödeme Koşullarında Esneklik, Tedarikçi ile İletişim, Üretim Kapasitesi, Tedarikçinin Teknik Yeterliliği
De Felice vd. (2015)	Tedarikçinin Performansı, Teknik Yetenek, Finansal Durum, Tedarikçi Kalite Sistemi, Coğrafi Konum, İtibar, Fiyat ve Maliyet
Chi ve Trinh (2016)	Kalite, Teslimat, Zamanında Teslim, Doğru Miktarda Teslim, Profil, Belgelendirme ISO 9000, Uzun Süreli İlişki, Sektördeki İtibar ve Konum, Hizmet, Esnek, Satış Sonrası Servis, Uzaklık, Fiyat Kalite, Ürün Güvenilirliği, Ürün Dayanıklılığı, Akreditasyon, Reddetme Yüzdesi, Maliyet, Fiyat, Miktar İndirimi, Ödeme Kolaylıkları, Hizmetler, Teslimat, Hızlı Teslimat, Zamanında Teslimat, Miktar Uygunluğu, Geliştirme Hızı, Esneklik, Miktar Ayarı, Zaman Ayarı, Ürün Spesifikasyonu, Teknolojik Müdahale
Saidbek (2017)	Kalite, Ürün Sertifikası, Güvenilirlik, Maliyet, Düşük Fiyat, Adet İndirimleri, Nakliye Maliyeti, Teslimat, Zamanında ve İstikrarlı Teslimat, İyi Paketleme, Sipariş Karşılama Teslim Süresi, Servis, İletişim Kolaylığı, Üretim Kabiliyeti, Garanti, Esneklik, Karma Esneklik, Teslimat-Esneklik, Hizmet-Esneklik, Alıcı ve Tedarikçi İlişkileri, İtibar, Dürüstlük, Ortaklık
Anggani vd. (2017)	Kalite, Teslimat, Miktar, Fiyatlandırma, Garanti, Tedarikçi Kalitesi, Tedarikçi Esnekliği, Önleyici Eylem, Sürekli Kalite İyileştirme, Tedarikçi Sertifikası, Zamanında Teslimat, Tedarikçi Teslimatının Esnekliği, Düşük Kaliteli Ürün için Tedarikçi Yanıtı, Tedarikçi Teslimat Garantisi, Maliyetin Rekabetçiliği, Malzeme Fiyatlarının Piyasaya Uygunluğu, İndirimli Fiyat, Tedarikçi Tarafından Teslimatta Nakliye Maliyeti
Jain vd. (2018)	Ürün Kalitesi, Fiyat/Maliyet, İlişki Kalitesi, Üretim Kabiliyeti, Garanti, Zamanında Teslimat, Çevresel Performans, Marka Adı

<i>(Tablo 2'nin devamı)</i>	
Yazarlar/ Yıl	Kriterler
Supçiller ve Deligöz (2018)	Kalite, Ürünün Kalitesi, Hatasız Ürün Miktarı, Fiyat, Ürünün Fiyatı, Ödeme Vadesi, Taşıma Maliyeti, Teslimat, Teslim Zamanı, Teslim Şekli, Tedarik Performansı, Esneklik, Sipariş Miktarına Uygun Teslimat, Yönetim, Finansal Pozisyon, İletişim Kabiliyeti, Garanti ve Şikayet Politikası, Üretim Yetenekleri ve Kapasitesi
Badi ve Ballem (2018)	Fiyat ve Maliyetler, Kalite, Tedarikçi Profili, Teslimat, Esneklik
Rahmi ve Firman (2019)	Kalite, Fiyat, Ödeme Esnekliği, Sipariş Karşılama, Zaman
Phumchusri ve Tangsiriwattana (2019)	Maliyet, Kalite, Hizmet, Risk, Teslimat
Fei (2020)	Maliyet, Kalite, Hizmet Performansı, Tedarikçi Profili, Risk Faktörü
Wang vd. (2020)	Güvenilirlik, Yetenek, Çeviklik, Etkin Varlık Yönetimi, Maliyetler
Sumanto vd. (2020)	Kalite, Fiyat/Maliyet, Standardizasyon, Hizmet, Esneklik, Zamanında Teslimat
Chattopadhyay vd. (2020)	Ürün Kalitesi, Teslimat Uyumluluğu, Fiyat, Teknolojik Yetenek, Üretim Kapasitesi, Finansal Güç, Elektronik İşlem Yeteneği
Badi ve Pamucar (2020)	Kalite, Doğrudan Maliyet, Teslim Süresi, Lojistik Hizmet
Madenoğlu (2020)	Finansal, Fiyat İstikrarı, Ürün Başına Taşıma Maliyeti, Finansal ve Genel Güvenilirliği, Tedarikçi Maliyet Azaltıcı Faaliyetleri, Müşteri, Müşteri Memnuniyeti, Tepki Süresi, Firma İtibarı, Müşteri Sayısı Artışı, İç İş Süreçleri, Kalite, Üretim Sisteminin Esnekliği, Teslimat Süresi, Kapasite, Yenilik ve Öğrenme, Yeniliğe Açıklık ve Adaptasyon, Çalışan Memnuniyeti, Rekabet Gücü, Bilgi Paylaşımı
Yazdani vd. (2020)	Fiyat, Tedarikçinin Envanter Kapasitesi, Parti Hacmi, Esneklik, Kiraladıkları Teknoloji, Niteliksel Bir Ölçek
Ecer (2021)	Ekonomik, Esneklik, Ürün Kalitesi, Tedarikçinin Kapasitesi, Ürünün Fiyatı, Taşıma Maliyeti, Sosyal, Paydaşların Hakları, Bilgilendirme, İş Sağlığı ve İşçi Güvenliği, Çevre, Çevre Yönetim Sistemi, Yeşil Üretim, Yeşil Paketleme, Atık Yönetimi
Sarıçam ve Yılmaz (2021)	Tedarikçilerin Yönetmelik Özellikleri, Yönetim ve Organizasyon, Güncel Teknoloji ve Ekipman Kullanımı, Kalite Sistemi ve Belgelendirme, Coğrafi Konum, Ürün Performansı, Ürün Fiyatı, Sorunsuz Üretim, Ürün Kalitesi, Servis Performansı, Takip Edilebilirlik, Teslimat Süresi, Teknik Yetenek, Doğruluk ve Güvenilirlik
Ekin (2022)	Kalite, Teslimat, Performans, Garanti ve Şikayet Politikaları, Üretim Tesis ve Kapasite, Fiyat, Teknik Yeterlilik, Finans, Prosedürlere Uyum, İletişim, Sanayi Durumu, İsteklilik, Yönetim ve Organizasyon, İşletim Maliyeti, Tamir Hizmeti, Tedarikçi Davranışı, Etki, Ambalajlama Kabiliyeti, Çalışanların Kayıtlarının Tutulması, Coğrafi Konum, Geçmiş İşlerin Durum Bilgisi, Eğitim
Gültepe ve Yılmaz (2022)	Kalite, Hız, İletişim, İşletmenin Müşteri ile Olan İlişkileri, Tedarikçi, Lojistik, Dağıtım Kanalı/Ağı, Maliyet, Teknoloji, İşletme Konumu, İşletmenin Tecrübesi, Performans
Yazdi vd. (2022)	Olumlu imaj, Yeni ürünler, Bilgi alışverişi, Taahhüt, Yenilik, Kalite, Maliyet, İtibar, Esneklik, Ar-Ge, Teknik yeterlilik, Teknik uzmanlar, Uyumluluk, İlişki, Teknoloji

AHP yöntemini ele alarak probleme çözüm arayan çok sayıda çalışmanın literatürde olduğu, MAIRCA yöntemi ile tedarikçi seçim problemini ele alan çalışmaların ise yok denecek kadar az olduğu yapılan literatür taramasından görülmektedir. Diğer taraftan AHP yöntemi ile MAIRCA yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmanın çok az olduğu ulusal (Erdaş ve Ecer, 2022) ve uluslararası (Boral vd., 2020; Mestanza ve Bakhat, 2021) literatür taramasında ortaya çıkmıştır. Erdaş ve Ecer (2022) sanal alışveriş platformlarının salgın dönemindeki performanslarının ölçülmesinde AHP ve MAIRCA yöntemlerini bütünleşik olarak ele almışlardır. Boral vd. (2020) risk değerlendirme üzerine bir çalışma gerçekleştirmişler ve yöntem olarak Bulanık AHP ve Bulanık MAIRCA yöntemlerini çalışmalarına dâhil etmişlerdir. Mestanza ve Bakhat (2021), Malaga'da aşırı turizm sorununu Bulanık AHP ve Bulanık MAIRCA yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Ayrıca ulusal literatürde perakende sektöründe tedarikçi seçimi problemini ele alan çalışmalarda yöntem olarak AHP (Şekerci ve Yazıcıoğlu, 2019; Tursun ve Özkoç, 2019), BMW ve Bulanık TODIM (Karakış, 2022), Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS (Onat ve Kaçtıoğlu, 2020) yöntemleri kullanılmıştır. Bu açılarından var olan eksiklikleri giderme adına yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Uygulama, Gümüşhane ilinin Kelkit ilçesinde faaliyet gösteren bir süpermarket üzerinde gerçekleştirilmiştir. Süpermarketin satın alma müdürü ile yapılan görüşmede tedarikçi seçim problemi ile ilgili önceki çalışmalarda kullanılan kriterlerden 10 tanesi Tablo 2'den tespit edilmiş ve bu kriterler bazında süt ve süt ürünlerini tedarik eden 5 tedarikçi kalemi değerlendirilmiştir. AHP yöntemi ile kriterlerin ağırlıklandırılması yapıldıktan sonra her bir alternatifin kriterlere göre değerlendirilmesi ise MAIRCA yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması ve alternatiflerin kriterlere göre değerlendirilip sıralandırılması işlemi MS Excel programında yapılmıştır.

3.1. Veri

İlk olarak süpermarketin satın alma müdürü ile birlikte çalışmada kullanılacak olan 4'ü ana ve 9'u alt kriter olmak üzere kriterler ve alternatif 5 tedarikçi tespit edilmiş, AHP yönteminde kriterlerin ikili karşılaştırılması yapılarak her bir kriterin ağırlığı tespit edilmiştir. Süt ve süt ürünleri ile alakalı olan mevcut 5 alternatif (A1, A2, ... ,A5) tedarikçi 1'i ana ve 9'u alt kriter olmak üzere toplamda 10 kritere göre değerlendirilerek MAIRCA yöntemindeki başlangıç karar matrisinin oluşturulması yine satın alma müdürü ile birlikte yapılmıştır. Bahsi geçen kriterlere ilişkin bilgiler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. Ana ve Alt Kriterler

Kriterler				
Ana Kriterler	Fiyat (F)	Kalite (K)	Teslimat (T)	Profil (P)
Alt Kriterler	-	Hatasız Ürün Miktarı (K1)	Zamanında Teslim (T1)	Finansal Yapı (P1)
	-	Kalite Sorununu Çözümleme (K2)	Doğru Miktarda Teslim (T2)	İmaj (P2)
	-	Ürün Kalitesi (K3)	Ambalajlı Teslim (T3)	Yetenek ve Kapasite (P3)

3.2. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

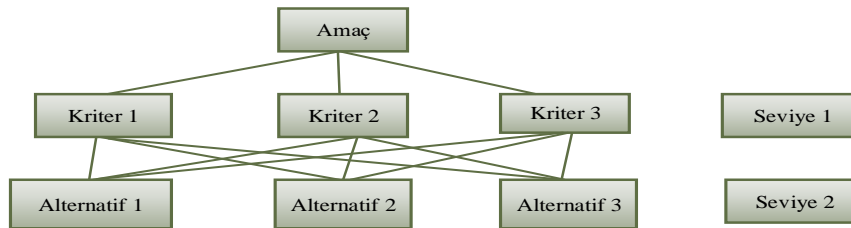
AHP, karmaşık problemlerin amaç (hedef), kriterler (alt kriterler) ve alternatifler olan belirli unsurların hiyerarşik bir yapısına ayrılması ihtiyacına dayanan çoklu kriter tekniğidir. Saaty (1980) tarafından geliştirilen bu proses, kolayca sıralı bilgiye veya ikili karşılaştırma verilerine dönüştürülebilen nitel veriler için kullanılan yaygın yöntemlerden biridir. Bu yöntemde hiyerarşi sürecinin kullanılması ile karmaşık problemler çok daha anlaşılır hale gelir. AHP, bir karar verme problemini, seviyeler arasında tek yönlü hiyerarşik ilişkilerle bir hiyerarşi oluşturacak şekilde birkaç seviyeye böler. AHP kullanılarak hiyerarşiler veya geri bildirim ağları oluşturulabilir; daha sonra en iyi alternatifi seçmek için yapı boyunca sentezlenen oran ölçeklerini türetmek için bir kontrol elemanına göre eleman çiftleri üzerinde yargılama veya performans ölçümleri yapılabilir.

Hiyerarşinin en üst seviyesi, karar probleminin birincil hedefidir. Daha alt seviyeleri, hedefe katkıda bulunan somut ve / veya soyut kriterler ve alt kriterlerdir. En alttaki seviye ise, kriterlerin değerlendirilmesi için alternatiflerden oluşur. AHP yönteminin uygulaması aşağıdaki gibi dört basit adımda açıklanabilir (De Felice vd., 2015, s. 6; Pachemska vd., 2014, ss. 374-376; Chi ve Trinh, 2016, s. 2):

Adım 1: Karar hiyerarşisinin oluşturulması.

Karar verilmesi gereken problemin bir hiyerarşik yapısı oluşturulur. Amaç (hedef) hiyerarşinin en üstünde yer alır, kriterler ve alt kriterler alt seviyelere konur ve alternatifler modelin alt kısmındadır. Bu yapı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. AHP'de Hiyerarşi Örneği

Adım 2: İkili karşılaştırma matrisinin oluşturulması

Hiyerarşinin her seviyesinde, elemanların ikili karşılaştırmaları yapılır. Kriterler kendi içlerinde birbirleriyle karşılaştırılırken, alternatifler de kriterlere göre kendi aralarında karşılaştırılır. Karşılaştırmalarda Saaty göreceli önem düzeyi ölçeği kullanılır. Ölçek, yoğunluğu sözlü olarak tanımlayan ve 1 ile 9 aralığında karşılık gelen sayısal değerlerle birlikte 5 seviye ve 4 alt seviye içerir. Bahsedilen ölçek Tablo 4'te ve ikili karşılaştırma matrisi Eşitlik (1)'de ifade edilmiştir.

Tablo 4. Karşılaştırma Ölçeği

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit Önemli	İki faaliyetin de eşit tercih edilmesi
3	Orta Derecede Önemli	Bir faaliyetin diğerine göre biraz daha fazla tercih edilmesi
5	Kuvvetli Derecede Önemli	Bir faaliyetin diğerine göre güçlü bir şekilde tercih edilmesi
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli	Bir faaliyetin diğerine göre çok güçlü bir şekilde tercih edilmesi
9	Son Derece Önemli	Bir faaliyetin diğerine en yüksek derecede tercih edilmesi
2, 4, 6, 8	Ara Değerler	

$$A_{n \times n} = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_n \end{matrix} \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{12} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{1n} & 1/a_{2n} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 3: Normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması

Eşitlik (2) yardımıyla normalleştirilmiş karar matrisi oluşturulur.

$$c_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{j=1}^n a_{ij}}, \quad i = 1,2,3, \dots, n, j = 1,2,3, \dots, n \quad (2)$$

Adım 4: Ağırlıklı, normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması

Dördüncü aşamada ise oluşturulan normalleştirilmiş karar matrisinin kriter önem ağırlıkları Eşitlik (3) ile hesaplanır.

$$w_i = \sum_{j=1}^n c_{ij} / n \quad (3)$$

Adım 5: Öz vektör ve satır matrisinin hesaplanması

Öz vektör ve satır matrisi Eşitlik (4) ve Eşitlik (5) yardımlarıyla aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$E = N. \text{ satır değeri} / \sum N. \text{ satır değeri} \quad (4)$$

$$\text{Satır Matrisi} = \sum_{j=1}^n a_{ij} * e_{j1} \quad (5)$$

Adım 6: Maksimum öz değerlerin (λ_{max}) hesaplanması

$$\lambda_{max} = \text{Satır Matrisi} / E \quad (6)$$

Adım 7: Tutarlılık endeksi ve tutarlılık oranının hesaplanması

Tutarlılık Endeksi

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1) \quad (7)$$

Tutarlılık Oranı

$$CR = CI / RI \quad (8)$$

Burada RI , rastgele tutarlılık endeksidir. Rastgele tutarlılık endeks değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Tutarlılık oranı $CR < 0,10$ ise karşılaştırma matrisi tutarlı kabul edilir (Ecer ve Küçük, 2008, s. 359; Kubde ve Bansod, 2012, s. 6).

Tablo 5. Rastgele Tutarlılık Endeks Değerleri

<i>N</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

3.3. MAIRCA Yöntemi

Temel MAIRCA yöntemi, ideal ve ampirik derecelendirmeler arasındaki boşluğu tanımlamaya dayanır. Her bir kriter için boşluk değerleri hesaplanır, sonra gözlemlenen her alternatif için toplam boşluk değerleri oluşturulur. Alternatiflerin sıralanması sürecin sonunda olur ve en düşük boşluk değerine sahip olan alternatif en iyi alternatif olarak seçilir. MAIRCA yöntemi 6 adımdan oluşur ve aşağıdaki gibidir (Pamucar vd., 2018, ss. 1646-1649):

Adım 1: Başlangıç Karar Verme Matrisinin (X) Oluşturulması

Gözlemlenen her alternatif için belirlenen kriter değerlerinden oluşan başlangıç karar matrisi (X) Eşitlik 9'daki gibi oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}, \quad i = 1,2, \dots, n; j = 1,2, \dots, m \quad (9)$$

Buradaki kriterler nicel (ölçülebilir) veya nitel (tanımlayıcı) olabilir. Matristeki (9) nicel kriter değerleri, kriterleri sunan gerçek göstergelerin nicelleştirilmesiyle elde edilir. Niteliksel kriter değerleri, karar vericinin tercihlerine göre veya çok sayıda uzman olması durumunda uzmanların görüşlerinin bir araya getirilmesiyle belirlenir.

Adım 2: Alternatiflerin Seçimi İçin Öncelik Değerlerinin (P_{Ai}) Hesaplanması

m toplam alternatif sayısı olmak üzere i . alternatifin öncelik değeri P_{Ai} aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$P_{Ai} = \frac{1}{m}; \sum_{i=1}^m P_{Ai} = 1, \quad i = 1,2, \dots, m \quad (10)$$

Alternatifleri seçerken, karar verici her alternatife eşit uzaklıktadır. Bu durumda, bireysel alternatiflerin seçimi için bütün öncelik değerleri Eşitlik 11'deki gibi eşittir.

$$P_{A1} = P_{A2} = \dots = P_{Am} \quad (11)$$

Adım 3: Teorik Derecelendirme Matrisinin (T_p) Elemanlarının Hesaplanması

Teorik derecelendirme matrisinin elemanları (t_{pij}), alternatiflerin öncelik değerleri (P_{Ai}) ile kriterlerin ağırlıklarının (w_i) çarpılması ile aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$T_p = \begin{bmatrix} t_{p11} & t_{p12} & \dots & t_{p1n} \\ t_{p21} & t_{p22} & \dots & t_{p2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ t_{pm1} & t_{pm2} & \dots & t_{pmn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{A1} \cdot w_1 & P_{A1} \cdot w_2 & \dots & P_{A1} \cdot w_n \\ P_{A2} \cdot w_1 & P_{A2} \cdot w_2 & \dots & P_{A2} \cdot w_n \\ \vdots & \vdots & \dots & \dots \\ P_{Am} \cdot w_1 & P_{Am} \cdot w_2 & \dots & P_{Am} \cdot w_n \end{bmatrix} \quad (12)$$

Adım 4: Reel (Gerçek) Derecelendirme Matrisinin (T_r) Oluşturulması

$$T_r = \begin{bmatrix} t_{r11} & t_{r12} & \dots & t_{r1n} \\ t_{r21} & t_{r22} & \dots & t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ t_{rm1} & t_{rm2} & \dots & t_{rmn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Burada n toplam kriterlerin sayısını, m ise toplam alternatif sayısını ifade eder. Reel derecelendirme matrisinin (T_r) elemanları teorik derecelendirme matrisinin (T_p) elemanları ile başlangıç karar matrisinin (X) elemanlarının çarpılması ile elde edilir. Matrisin elemanları fayda (maksimizasyon) yönlü ve maliyet (minimizasyon) yönlü kriterlere göre sırasıyla Eşitlik 14 ve Eşitlik 15'e göre hesaplanır.

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \right) \quad (14)$$

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_i^+}{x_i^- - x_i^+} \right) \quad (15)$$

Burada x_{ij} , x_i^+ ve x_i^- başlangıç karar matrisinin elemanlarıdır. x_i^+ ve x_i^- alternatifler tarafından gözlemlenen kriterlerin maksimum ve minimum değerlerine karşılık gelir ve aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$x_i^+ = \max(x_1, x_2, \dots, x_m) \quad (16)$$

$$x_i^- = \min(x_1, x_2, \dots, x_m) \quad (17)$$

Adım 5: Toplam Boşluk Matrisinin (G) Hesaplanması

G matrisinin elemanları, teorik derecelendirme matrisi (T_p) ile gerçek derecelendirme matrisinin (T_r) farkı alınarak Eşitlik (18) ile hesaplanarak elde edilen toplam boşluk matrisi Eşitlik 19'da ifade edilir.

$$g_{ij} = t_{pij} - t_{rij}, \quad g_{ij} \in [0, \infty) \quad (18)$$

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \dots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \dots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \dots & g_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} t_{p11} - t_{r11} & t_{p12} - t_{r12} & \dots & t_{p1n} - t_{r1n} \\ t_{p21} - t_{r21} & t_{p22} - t_{r22} & \dots & t_{p2n} - t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ t_{pm1} - t_{rm1} & t_{pm2} - t_{rm2} & \dots & t_{pmn} - t_{rmn} \end{bmatrix} \quad (19)$$

Eğer C_i kriteri için A_i alternatifinin teorik derecesi ile gerçek derecesi eşit ($t_{pij} = t_{rij}$) ve sıfırdan farklı ise bu alternatifin boşluk değeri ($g_{ij} = 0$) sıfır olur. Böyle bir durumda C_i kriterli A_i alternatifi en iyi (ideal) alternatif (A_i^+) olacaktır. Eğer C_i kriteri için A_i alternatifinin teorik derecesi ile gerçek derecesi sıfıra eşit ($t_{pij} = t_{rij} = g_{ij} = 0$) C_i kriterli A_i alternatifi en kötü alternatif (A_i^-) olacaktır.

Adım 6: Alternatiflere Göre Kriter Fonksiyonlarının (Q_i) Nihai Değerlerinin Hesaplanması

Her bir alternatif için kriter fonksiyonlarının değerleri (g_{ij}) boşluklarının toplanması ile Eşitlik 20'deki gibi elde edilir.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (20)$$

Burada n , toplam kriter sayısını ifade ederken; m ise toplam alternatif sayısına karşılık gelir.

4. BULGULAR

Tablo 4'te ifade edilen karşılaştırma ölçeğinden yararlanarak ana ve alt kriterlerin ikili karşılaştırılması yapılmış ve kriterlere ilişkin puan matrisleri oluşturulmuştur. Bahsi geçen kriterlerin puan matrisleri sırasıyla Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 6. Ana Kriterlerin Puan Matrisi

	Fiyat (F)	Kalite (K)	Teslimat (T)	Profil (P)
Fiyat (F)	1	1/3	2	5
Kalite (K)	3	1	3	6
Teslimat (T)	1/2	1/3	1	2
Profil (P)	1/5	1/6	1/2	1

Tablo 7. Kalite Alt Kriterlerinin Puan Matrisi

	Hatasız Ürün Miktarı (K1)	Kalite Sorunu Çözümleme (K2)	Ürün Kalitesi (K3)
Hatasız Ürün Miktarı (K1)	1	1	1/5
Kalite Sorununu Çözümleme (K2)	1	1	1/3
Ürün Kalitesi (K3)	5	3	1

Tablo 8. Teslimat Alt Kriterlerinin Puan Matrisi

	Zamanında Teslim (T1)	Doğru Miktarda Teslim (T2)	Ambalajlı Teslim (T3)
Zamanında Teslim (T1)	1	1	1/5
Doğru Miktarda Teslim (T2)	1	1	3
Ambalajlı Teslim (T3)	5	3	1

Tablo 9. Profil Alt Kriterlerinin Puan Matrisi

	Finansal Yapı (P1)	İmaj (P2)	Yetenek ve Kapasite (P3)
Finansal Yapı (P1)	1	2	1/2
İmaj (P2)	1/2	1	1/3
Yetenek ve Kapasite (P3)	2	3	1

Tedarikçi değerlendirme kriterlerinin Saaty görelî önem düzeyi ölçeğine göre karşılaştırılması yapıldıktan sonra AHP yönteminin adımları uygulanarak kriterlerin normalleştirilmesi, tutarlılık oranları ve ana ve alt kriterlerin ağırlık değerleri Ek-1'deki tablolar yardımıyla hesaplanmış ve kriterlerin ağırlıklarına ilişkin bilgiler Tablo 10'da belirtilmiştir. Sonuçlara göre ana kriterler arasından en önemli kriterin kalite (0,518) olduğu ortaya çıkmıştır. Geriye kalan ana kriterlerin önem sıralaması fiyat (0,265), teslimat (0,146) ve profil (0,071) olarak tespit edilmiştir. Her bir ana kriterin ağırlıklarının belirlenmesi sonrasında ana kriterlerden kalite, teslimat ve profil kriterlerine ait alt kriterlere ilişkin kriter ağırlıkları hesaplanmış, alt kriter ağırlıkları ile ana kriter ağırlıkları çarpılarak faktör ağırlıkları bulunmuştur. Faktör ağırlıklarına göre; kalite alt kriterlerin önem sıralaması ürün kalitesi (0,340), kalite sorununu çözümleme (0,097), hatasız ürün miktarı (0,082) şeklinde olurken; teslimat alt kriterlerin önem sıralaması ise ambalajlı teslim (0,096), doğru miktarda teslim (0,027) ve zamanında teslim (0,023) olarak belirlenmiştir. Son olarak profil alt kriterlerinden en önemli alt kriterin yetenek ve kapasite (0,038) olduğu, diğer kriterlerin önem sıralamasının ise finansal yapı (0,021) ve imaj (0,012) şeklinde olduğu yapılan hesaplamalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ana ve alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılık oranlarının tümünün 0,10 dan küçük çıkması değerlendirmelerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Ana ve Alt Kriterlerin Ağırlıkları

Ana Kriterler	Ağırlık	Alt Kriterler	Alt Kriter Ağırlıkları	Faktör Ağırlıkları
Fiyat (F)	0,265			
Kalite (K)	0,518	Hatasız Ürün Miktarı (K1)	0,158	$0,518 \times 0,158 = 0,082$
		Kalite Sorununu Çözümleme (K2)	0,187	$0,518 \times 0,187 = 0,097$
		Ürün Kalitesi (K3)	0,656	$0,518 \times 0,656 = 0,340$
Teslimat (T)	0,146	Zamanında Teslim (T1)	0,158	$0,146 \times 0,158 = 0,023$
		Doğru Miktarda Teslim (T2)	0,187	$0,146 \times 0,187 = 0,027$
		Ambalajlı Teslim (T3)	0,656	$0,146 \times 0,656 = 0,096$
Profil (P)	0,071	Finansal Yapı (P1)	0,297	$0,071 \times 0,297 = 0,021$
		İmaj (P2)	0,164	$0,071 \times 0,164 = 0,012$
		Yetenek ve Kapasite (P3)	0,539	$0,071 \times 0,539 = 0,038$

AHP yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları hesaplandıktan sonra kriterler bazında alternatif tedarikçilerin sıralanması ve en iyi tedarikçinin seçimi ise MAIRCA yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Başlangıç karar matrisi 1-5 ölçeği ile (1: Çok kötü, 5: Çok iyi) satın alma müdürü tarafından alternatif tedarikçilerin kriterlere göre değerlendirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Alternatiflerin öncelikleri değerleri P_{ai} 'ler ise Eşitlik (10) yardımıyla hesaplanarak başlangıç karar matrisi ile birlikte Tablo 11'de ifade edilmiştir.

Tablo 11. Başlangıç Karar Matrisi

Kriter Yönü	min	max	max	max	max	max	max	max	max	max	P_{at}
Adaylar/Kriterler	F	K1	K2	K3	T1	T2	T3	P1	P2	P3	
A1	2	5	4	5	5	5	5	4	5	5	0,2
A2	1	5	5	5	5	5	5	5	5	5	0,2
A3	3	5	4	4	5	5	5	4	4	4	0,2
A4	4	4	3	3	5	5	5	3	2	2	0,2
A5	5	3	2	1	5	5	5	2	1	2	0,2

Teorik derecelendirme matrisi Eşitlik (12) yardımıyla hesaplanmış ve Tablo 12'de ifade edilmiştir.

Tablo 12. Teorik Derecelendirme Matrisinin Oluşturulması

w_i	0,265	0,082	0,097	0,340	0,023	0,027	0,096	0,021	0,012	0,038
Adaylar/Kriterler	F	K1	K2	K3	T1	T2	T3	P1	P2	P3
A1	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,005	0,019	0,004	0,002	0,008
A2	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008
A3	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008
A4	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008
A5	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008

Fayda yönlü kriterler için Eşitlik (14), maliyet yönlü kriterler için Eşitlik (15) kullanılarak gerçek derecelendirme matrisi oluşturulmuş ve Tablo 13'te belirtilmiştir.

Tablo 13. Gerçek Derecelendirme Matrisi

Adaylar/Kriterler	F	K1	K2	K3	T1	T2	T3	P1	P2	P3
A1	0,040	0,016	0,013	0,068	0,005	0,005	0,019	0,003	0,002	0,008
A2	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008
A3	0,027	0,016	0,013	0,051	0,005	0,037	0,098	0,003	0,002	0,005
A4	0,013	0,008	0,006	0,034	0,002	0,012	0,033	0,001	0,001	0,000
A5	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Gerçek derecelendirme matrisi oluşturulduktan sonraki aşamada ise toplam boşluk matrisi Eşitlik (18) ve Eşitlik (19) aracılığı ile hesaplanmış ve oluşturulan bu matris Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Toplam Boşluk Matrisi

Adaylar/Kriterler	F	K1	K2	K3	T1	T2	T3	P1	P2	P3
A1	0,013	0,000	0,006	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000
A2	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A3	0,027	0,000	0,006	0,017	0,000	0,000	0,033	0,001	0,001	0,003
A4	0,040	0,008	0,013	0,034	0,002	0,025	0,098	0,003	0,002	0,008
A5	0,053	0,016	0,019	0,068	0,005	0,037	0,131	0,004	0,002	0,008

Eşitlik (20) ile karar alternatiflerinin kriter fonksiyon değerleri hesaplanmış ve bu değerlerin küçükten büyüğe doğru sıralanması ile tedarikçi alternatiflerinin sırası tespit edilmiştir. Tüm bunlara ilişkin bilgiler Tablo 15'te ifade edilmiştir.

Tablo 15. Alternatiflerin Kriter Fonksiyon Değerleri ve Sıralaması

	Q_i	Sıralama
A1	0,021	2
A2	0,000	1
A3	0,087	3
A4	0,233	4
A5	0,344	5

A2 alternatifinin en iyi tedarikçi alternatifi olduğu Tablo 15'ten görülmektedir. Diğer geri kalan alternatiflerin önem sıralaması ise A1, A3, A4 ve A5 şeklindedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Gümüşhane ilinin Kelkit ilçesinde faaliyetlerini yürütmekte olan bir süpermarkette süt ve süt ürünlerinin tedarikinin sağlandığı 5 tedarikçi kaleminin fiyat, kalite, teslimat ve profil olmak üzere 4 ana kriter ve bu kriterlere ait hatasız ürün miktarı, kalite sorununu çözümü, ürün kalitesi, zamanında teslim, doğru miktarda teslim, ambalajlı teslim, finansal yapı, imaj, yetenek ve kapasite alt kriterler bazında değerlendirilmesi ve en uygun tedarikçinin seçimi AHP ve MAIRCA yöntemleri ile yapılmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında AHP yönteminden faydalanılmış ve değerlendirmeler sonucunda ana kriterler arasından en önemli kriterin kalite olduğu ortaya çıkmıştır. Sonrasında önem düzeyine göre ana kriterler fiyat, teslimat ve profil olarak sıralanmıştır. Çalışmada ana kriterlere ait olan alt kriterlerinde ikili karşılaştırılması yapılmıştır. Kalite alt kriterlerinde kriterler ürün kalitesi, kalite sorununu çözümü ve hatasız ürün miktarı olarak sıralanmıştır. Teslimat alt kriterlerinde ambalajlı teslim kriteri, doğru miktarda teslim ve zamanında teslim alt kriterlerine göre daha önemli olduğu görülmektedir. Profil alt kriterlerinde en önemli kriterin yetenek ve kapasite olduğu diğer geri kalan iki alt kriterin önem sırası ise finansal yapı, imaj olduğu tespit edilmiştir. Kriterlere göre alternatiflerin değerlendirilmesi ise MAIRCA yöntemi ile yapılmıştır. MAIRCA yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre en iyi tedarikçi alternatifinin A2 olduğu ortaya çıkmıştır. Karar alternatiflere ilişkin sıralama ise A2, A1, A3, A4 ve A5 olarak elde edilmiştir.

Mağazalar zinciri üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, maliyet, kalite, teslimat ve profil olmak üzere 4 ana kriter ve bu ana kriterlere ilişkin alt kriterler ise ürün fiyatı, taşıma, hatasız ürün miktarı, kalite sorununu çözümü, ürün kalitesi, zamanında teslim, doğru miktarda teslim, ambalajlı teslim, finansal yapı, tedarikçinin imajı ile yetenek ve kapasite olmak üzere toplam 11 alt kriter ele alınmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılması ve alternatiflerin kriterlere göre değerlendirilip en iyi tedarikçinin seçimi AHP ile yapılmış ve kriterler arasından en önemli kriterin bu çalışmada olduğu gibi kalite olduğu yapılan analizler sonucunda anlaşılmıştır (Ecer ve Küçük, 2008). Polat ve Eray'ın (2015) Suudi Arabistan'daki bir şehirlerarası demiryolu projesi için gerçekleştirmiş oldukları bir çalışmada ise en iyi tedarikçi seçimi AHP-ER bütünlük bir yaklaşımla ele alınmış, ürünün kalitesi, tedarikçi ile ilişki, ürünün birim fiyatı, ödeme koşullarındaki esneklik, tedarikçi ile iletişim, üretim kapasitesi ve tedarikçinin teknik yeterliliği olmak üzere 8 kriter bazında alternatif tedarikçiler değerlendirilmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması AHP yöntemi ile yapılmış ve en önemli kriterin ürün fiyatı olduğu tespit edilmiştir. Karakış (2022), yerel bir perakende gıda firmasında tedarikçi seçimini kolaylaştırmak için BWM ve Bulanık TODIM yöntemlerini bütünlük olarak kullanmıştır. BWM yöntemi ile ürün kalitesi, ürün tedarik maliyetleri, ürün temini ve iadesindeki hız ve esneklik, servis desteği, tedarikçi firma ile ilişkiler olmak üzere 5 kriterin ağırlıklandırılmasının yapılması sonucunda en önemli kriterlerin maliyet ve kalite olduğu ortaya çıkmıştır. Her karar verici kendi çalıştığı kurumun politikalarını baz alarak değerlendirme yapacağından dolayı kriterlerin önem sıralaması karar vericiden karar vericiye değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte karar kriterlerinin belirlenmesinde işletmelerin büyüklük, satış hacmi, faaliyet gösterdiği yer gibi farklı özellikleri nedeniyle değerlendirme kriterleri ve kriter ağırlıkları değişmektedir.

Sonuç olarak, stratejik tedarikçi seçiminde tedarikçileri belirlemek ve değerlendirmek için AHP ve MAIRCA yöntemlerinin çerçevesi başarılı bir şekilde oluşturulmuş ve problemin çözümünde başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu yöntem, ürün geliştirme süreci, üretim planlama kararları, sipariş üretimi ve yer seçimi gibi problemlerde de kullanılabilir. Yapılan incelemeler sonucunda ortaya çıkan sonuçlar, literatüre, satın almadan sorumlu olan kişilere tedarikçilerin göreceli önceliklerin belirlenmede ve ayrıca tedarikçilerin kendilerindeki eksiklikleri gidermede katkı sağlar. Özellikle MAIRCA yöntemi ile tedarikçi seçim

problemini ele alan çalışmanın yok denecek kadar az olması, AHP ile MAIRCA'nın bütünleşik olarak ele alındığı çalışmaların ise risk değerlendirme, performans ölçümü ve turizm sorununun değerlendirilmesi gibi tedarikçi seçimi probleminde farklı problemlerde kullanılmasından dolayı sonraki yapılacak çalışmalara referans olması açısından çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Takip eden yayınlarda değerlendirmede dikkate alınan kriterlere ait önem dereceleri AHP yerine ENTROPI, SWARA, DEMATEL ve CRITIC gibi ağırlıklandırma yöntemleri ile belirlenebilir. Alternatiflerin sıralanması için kullanılan MAIRCA yönteminin yerine MARCOS ve GİA yöntemleri ile alternatiflerin sıralamaları oluşturulabilir ve MAIRCA yöntemi bulguları ile karşılaştırılabilir. Ayrıca farklı alanlarda, farklı veri setleri üzerinde ENTROPI, SWARA, DEMATEL, CRITIC, IDOCRIW ve MEBEC yöntemleri gibi farklı ağırlıklandırma yöntemleri ve COPRAS, WASPAS, MAIRCA, GİA, MABAC ve MARCOS gibi alternatif değerlendirme yöntemleri entegre bir biçimde kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde verilebilir.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazarı tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, E. (2021). An Analysis on Turkey's merger and acquisition activities: MAIRCA method. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(1), 1-11.
- Alsuehri, Y. N. (2011). *Supplier evaluation and selection by using the analytic hierarchy process approach*. Field Project Report to the Engineering Management Program and the Faculty of the Graduate School of the University of Kansas. <https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/8749/Alsuehri,%20Yaser%20N.%20EMGT%20Field%20Project.pdf;sequence=1>
- Altıntaş, F. F. (2021). Akdeniz ülkelerinin destinasyon rekabetçilik performanslarının analizi: MAIRCA ve MARCOS yöntemleri ile bir uygulama. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1833-1856.
- Anggani, P. C., Baihaqi, I. ve Anggrahini, D. (2017). Supplier selection using analytical hierarchy process at PT. Indolakto. *Jurnal Sains dan Seni ITS*, 6(1), 27-31. <https://dx.doi.org/10.12962/j23373520.v6i1.21479>
- Ayçin, E. (2020). *Çok kriterli karar verme: Bilgisayar uygulamaları çözümler*. (2. Bs.). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. LTD. ŞTİ.
- Ayçin, E. (2020). Personel seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *İşletme*, 1(1), 1-12.
- Ayçin, E. ve Güçlü, P. (2020). Bıst ticaret endeksinde yer alan işletmelerin finansal performanslarının ENTROPI ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.
- Ayçin, E. ve Orçun, Ç. (2019). Mevduat bankalarının performanslarının ENTROPI ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 175-194. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.657002>
- Badi, I. ve Ballem, M. (2018). Supplier selection using rough BWM-MAIRCA model: A case study in pharmaceutical supplying in LIBYA. *Decision Making Applications in Management and Engineering*, 1(2), 2560-6018. <http://dx.doi.org/10.31181/dmame1802016b>
- Badi, I. ve Pamucar, D. (2020). Supplier selection for steelmaking company by using combined GREY-MARCOS methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2), 37-47. <https://doi.org/10.31181/dmame2003037b>
- Bakır, M., Akan, Ş., Kıracı, K., Karabasevic, D., Stanujkic, D. ve Popovic, G. (2020). Multiple-criteria approach of the operational performance evaluation in the airline industry: evidence from the emerging markets. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 23(2), 149-172.
- Boral, S., Howard, I., Chaturverdi, S. K., Mckee, K. ve Naikan, V. N. A. (2020). An integrated approach for fuzzy failure modes and effects analysis using fuzzy AHP and fuzzy MAIRCA. *Engineering Failure Analysis*, 108(104195), 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.engfailanal.2019.104195>
- Bozanic, D., Randelovic, A., Radovanovic, M. ve Tesic, D. (2020). A hybrid LBWA - IR-MAIRCA multi-criteria decision-making model for determination of constructive elements of weapons. *Facta Universitatis Series Mechanical Engineering*, 18(3), 399-418.
- Chattopadhyay, R., Chakraborty, S. ve Chakraborty, S. (2020). An integrated D-MARCOS method for supplier selection in an iron and steel industry. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2), 49-69. <https://doi.org/10.31181/dmame2003049c>
- Chi, H. T. X. ve Trinh, D. H. N. (2016). Supplier selection by using AHP-TOPSIS and goal programming: A case study in Casumina Rubber Company – Vietnam. *MATEC Web of Conferences*, 68, 06002. <https://doi.org/10.1051/mateconf/20166806002>

- Çilek, A. (2022). Entegre MEREK-MAIRCA teknikleri ile BİST sigorta endeksinde hisse senedi getirisi ve finansal başarımlar ilişkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(4), 2567-2589. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.10.1843>
- Çöl, G. ve Hasgöl, S. (2013). An integrated approach to supplier selection using AHP and FUZZY PROMETHEE. *TOJSAT: The Online Journal of Science and Technology*, 3(3), 1-7.
- Delice, E. K., Adar, T., Emeç, Ş. ve Akkaya, G. (2019). A comprehensive analysis of location selection problem for underground waste containers using integrated MC-HFLTS&MAIRCA and MABAC methods. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 15-33. <https://doi.org/10.31590/ejosat.594713>
- De Felice, F., Deldoost, M. H., Faizollahi, M. ve Petrillo, A. (2015). Performance measurement model for the supplier selection based on AHP. *International Journal of Engineering Business Management*, 7(17). <http://dx.doi.org/10.5772/61702>
- Ecer, F. (2021). Sürdürülebilir tedarikçi seçimi: FUCOM subjektif ağırlıklandırma yöntemi temelli MAIRCA yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-48.
- Ecer, F. (2022). An extended MAIRCA method using intuitionistic fuzzy sets for coronavirus vaccine selection in the age of COVID-19. *Neural Computing and Applications*, 34, 5603–5623.
- Ecer, F. ve Küçük, O. (2008). Tedarikçi seçiminde analitik hiyerarşi yöntemi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 355-369.
- Ekin, E. (2022). Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) yöntemi ile tedarikçi performansının değerlendirilmesine ilişkin bir uygulama. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 56-75. <https://doi.org/10.55769/gauniibf.937342>
- Erdaş, Y. ve Ecer, F. (2022). Covid-19 salgınında sanal alışveriş platformlarının performanslarının ölçülmesi: AHP-MAIRCA modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 619-641. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.949281>
- Fei, L. (2020). D-ANP: A multiple criteria decision making method for supplier selection. *Applied Intelligence*, 50, 2537–2554.
- Fidan, H. (2021). Critic ve mairca çok kriterli karar verme yöntemleri ile uluslararası hedef pazar seçimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Gigovic, L., Pamucar, D., Bajic, Z. ve Milicevic, M. (2016). The combination of expert judgment and gis-mairca analysis for the selection of sites for ammunition depots. *Sustainability*, 8(4), 372. <http://dx.doi.org/10.3390/su8040372>
- Gül, M. ve Ak, M. F. (2020). Assessment of occupational risks from human health and environmental perspectives: A new integrated approach and its application using fuzzy BWM and fuzzy MAIRCA. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 34, 1231–1262. <https://doi.org/10.1007/s00477-020-01816-x>
- Gültepe, M. ve Yılmaz, E. (2022). Tedarik zinciri yönetiminde lojistik ve dağıtım ağının etki seviyelerinin belirlenmesi ve tedarikçi seçimi optimizasyonu için AHP ve matematik programlama modelini içeren yeni bir yaklaşım. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 34(2), 262-270. <https://doi.org/10.7240/jeps.1019863>
- Günay, F. ve Ecer, F. (2022). A comparative analysis of the real sector in Turkey from the economic and financial perspectives with the CRITIC-MAIRCA method. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186-219. <https://doi.org/10.30784/epfad.1065471>
- Güneri, A. F., Ertay, T. ve Yücel, A. (2011). An approach based on ANFIS input selection and modeling for supplier selection problem. *Expert Systems with Applications*, 38(12), 14907-14917. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.05.056>
- Hruska, R., Prusa, P. ve Babic, D. (2014). The use of AHP method for selection of supplier. *Transport*, 29(2), 195–203.

- Jain, V., Sangaiyah, A. K., Sakhuja, S., Thoduka, N. ve Aggarwal, R. (2018). Supplier selection using fuzzy AHP and TOPSIS: A case study in the Indian automotive industry. *Neural Computing and Applications*, 29, 555–564.
- Karaaslan A., Adar, T. ve Delice, E. K. (2022). Regional evaluation of renewable energy sources in Turkey bynew integrated AHP-MARCOS methodology: A real application. *International Journal of Sustainable Energy*, 41(2), 103-125. <https://doi.org/10.1080/14786451.2021.1897126>
- Karakış, E. (2022). BWM ve Bulanık TODIM yöntemleri ile perakende sektöründe tedarikçi seçiminin gerçekleştirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 34, 37-60.
- Kayahan Karakul, A. ve Akpınar, H. (2022). COVID-19 salgın dönemi şartlarında işletmeler için AHP temelli TOPSIS yöntemi ile personel seçimi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(1), 73-89.
- Kayapınar Kaya, S. (2020). Evaluation of the effect of COVID-19 on Countries' sustainable development level: A comparative MCDM framework. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(3), 101-122. <https://doi.org/10.31181/oresta20303101k>
- Khairuddin, M. A. (2016). Building and applying a proposed model for suppliers' selection using multi-criteria approach: The Analytic Hierarchy Process (AHP). *International Journal of Statistics and Systems*, 11(1), 47-65.
- Kubde, R. A. ve Bansod, S. V. (2012). The analytic hierarchy process based supplier selection approach for collaborative planning forecasting and replenishment systems. *International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT)*, 1(7).
- Kumar, J. ve Roy, N. (2011). Analytic Hierarchy Process (AHP) for a power transmission industry to vendor selection decisions. *International Journal of Computer Applications (0975 – 8887)*, 12(11), 26-30.
- Madenoğlu, F. S. (2020). Dengeli Puan Kart- AHP-MARCOS yöntemlerine dayalı tedarikçi seçimi. *Journal of Economics Business and Organization Research*, 2(2), 99-120.
- Manucharyan, H. (2021). Multi-criteria decision making for supplier selection: A literature critique. *Independent Journal of Management & Production (IJM&P)*, 12(1). <https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i1.1265>
- Mestanza, J. G. ve Bakhat, R. (2021). A fuzzy AHP-MAIRCA model for overtourism assessment: The case of Malaga Province. *Sustainability*, 13(11), 6394. <https://doi.org/10.3390/su13116394>
- Moline, J. I. ve Coves, A. M. (2014). Supplier evaluation and selection: a review of the literature since 2007. C. Hernandez, A. Lopez-Paredes ve J. M. Perez Rios (Eds.) içinde, *Managing Complexity: Challenges for Industrial Engineering and Operations Management*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04705-8_25
- Nguyen, H. Q., Nguyen, V. T., Phan, D. P., Tran, Q. H. ve Vu, N. P. (2022). Multi-criteria decision making in the PMEDM process by using MARCOS, TOPSIS, and MAIRCA methods. *Applied Sciences*, 12, 3720.
- Onat, A. ve Kaçtıoğlu, S. (2020). Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS yöntemi ile tedarikçi seçimi: perakende sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19(37), 65-79.
- Pachemska, T. A., Lapevski, M. ve Timovski, R. (21-22 Eylül 2014). *Analytical hierarchical process (AHP) method application in the process of selection and evaluation* [Bildiri sunumu]. International Scientific Conference, Gabrovo.
- Pamucar, D., Mihajlovic, M., Obradovic, R. ve Atanaskovic, P. (2017). Novel approach to group multi-criteria decision making based on interval rough numbers: Hybrid DEMATEL-ANP-MAIRCA model. *Expert Systems with Applications*, 88, 58-80. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2017.06.037>
- Pamucar, D. S., Tarle, S. P. ve Parezanovic, T. (2018). New hybrid multi-criteria decision-making DEMATEL-MAIRCA model: Sustainable selection of a location for the development of multimodal logistics centre. *Economic Research*, 31(1), 1641-1665.

- Pamucar, D., Macura, D., Tavana, M., Bozanic, D. ve Knezevic, N. (2022). An integrated rough group multicriteria decision-making model for the ex-ante prioritization of infrastructure projects: The Serbian Railways case. *Socio-Economic Planning Sciences*, 79, 101098. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101098>
- Phumchusri, N. ve Tangsiriwattana, S. (2019). Optimal supplier selection model with multiple criteria: A case study in the automotive parts industry. *Engineering Journal*, 23(1), 191-203. <http://dx.doi.org/10.4186/ej.2019.23.1.191>
- Polat, G. ve Eray, E. (2015). An integrated approach using AHP-ER to supplier selection in railway projects. *Procedia Engineering*, 123, 415-422. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.10.068>
- Rahmi, S. R. ve Firman, F. (2019). Analysis of supplier selection by using the AHP and PROMETHEE methods in Regional Public Hospital Padang (RSUD Padang). *Proceedings of the Third Padang International Conference On Economics Education, Economics, Business and Management, Accounting and Entrepreneurship (PICEEBA)*, 97. <https://dx.doi.org/10.2991/piceeba-19.2019.87>
- Saaty, T.L. (1980). *Analytic hierarchy process*. McGraw-Hill, New York.
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Saidbek, S. (2017). *Supplier selection in service industry using analytical hierarchy process*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eastern Mediterranean University.
- Saraloğlu Güler, E. ve Can, G. F. (2020). Material selection for microstrip antenna using CRITIC-MIACRA integration as a practical approach. *Eskişehir Technical University Journal Of Science And Technology A-Applied Sciences and Engineering*, 21(1), 1-20. <https://doi.org/10.18038/estubtda.531047>
- Sarıçam, C. ve Yılmaz, S. M. (2021). An integrated framework for supplier selection and performance evaluation for apparel retail industry. *Textile Research Journal*, 92(17-18), 2947-2965. <https://doi.org/10.1177/0040517521992353>
- Schramm, V. B., Cabral, L. P. B. ve Schramm, F. (2020). Approaches for supporting sustainable supplier selection: A literature review. *Journal of Cleaner Production*, 273, 123089. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123089>
- Soni, A., Chakraborty, S., Das, P. K. ve Saha, A. K. (2022). Materials selection of reinforced sustainable composites by recycling waste plastics and agro-waste: An integrated multi-criteria decision making approach. *Construction and Building Materials*, 348, 128608. <https://doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2022.128608>
- Sumanto, Indriani, K., Marita, L. S. ve Christian, A. (2020). Supplier selection very small aperture terminal using AHP-TOPSIS framework. *Journal of Intelligent Computing and Health Informatics*, 1(2), 39-45. <https://doi.org/10.26714/jichi.v1i2.6290>
- Supçiller, A. A. ve Deligöz, K. (2018). Tedarikçi seçimi probleminin çok kriterli karar verme yöntemleriyle uzlaşık çözümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 355-368. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.352742>
- Şekerci, A. Z. ve Yazıcıoğlu, O. (2019). AHP yöntemi ile tedarikçi seçimim: Gıda sektöründe bir uygulama. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 23-41.
- Trung, D.D. ve Thinh, H. X. (2021). A multi-criteria decision-making in turning process using the MAIRCA, EAMR, MARCOS and TOPSIS methods: A comparative study. *Advances in Production Engineering & Management*, 16(4), 443-456. <https://doi.org/10.14743/apem2021.4.412>
- Tursun, S. S. ve Özkoç, H. H. (2019). Taze gıda ürünlerinde tedarikçi seçim kararı üzerine karma bir araştırma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 75-94. <http://dx.doi.org/10.31006/gipad.632710>

- Ulutaş, A. (2019). SWARA ve MAIRCA yöntemleri ile catering firması seçimi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1467-1479.
- UmaDevi, K., Elango, C. ve Rajesh, R. (2012). Vendor selection using AHP. *Procedia Engineering*, 38, 1946-1949. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2012.06.237>
- Wang, C. N., Tsai, H. T., Ho, T. P., Nguyen, V. T. ve Huang, Y. F. (2020). Multi-Criteria Decision Making (MCDM) model for supplier evaluation and selection for oil production projects in Vietnam. *Processes*, 8, 134.
- Yazdani, M., Torkayesh, A. E. ve Chatterjee, P. (2020). An integrated decision-making model for supplier evaluation in public healthcare system: The case study of a Spanish hospital. *Journal of Enterprise Information Management*, 33(5), 965-989. <https://doi.org/10.1108/JEIM-09-2019-0294>
- Yazdi, A. K., Wanke, P. F., Hanne, T., Abdi, F. ve Sarfaraz, A.H. (2022). Supplier selection in the oil & gas industry: A comprehensive approach for multi-criteria decision analysis. *Socio-Economic Planning Sciences*, 79, 101142. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101142>
- Yazgan, A. E. ve Agamyradova, H. (2021). SWARA ve MAIRCA yöntemleri ile bankacılık sektöründe personel seçimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 281-290. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.999847>

EKLER

EK-1	Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırılması								
	F	K	T	P					
F	1,000	0,333	2,000	5,000					
K	3,000	1,000	3,000	6,000					
T	0,500	0,333	1,000	2,000					
P	0,200	0,167	0,500	1,000					
Toplam	4,700	1,833	6,500	14,000					
	F	K	T	P	Toplam	Göreceli Öncelik	Tutarlılık V.		
F	0,213	0,182	0,308	0,357	1,059	0,265	4,087	λ_{max}	4,087
K	0,638	0,546	0,462	0,429	2,074	0,518	4,194	CI	0,029
T	0,106	0,182	0,154	0,143	0,585	0,146	4,051	RI	0,890
P	0,043	0,091	0,077	0,071	0,282	0,071	4,016	CR	0,033
Toplam	1,000	1,000	1,000	1,000			16,349		
Kalite Alt Kriterlerinin Karşılaştırılması									
	K1	K2	K3						
K1	1,000	1,000	0,200						
K2	1,000	1,000	0,333						
K3	5,000	3,000	1,000						
Toplam	7,000	5,000	1,533						
	K1	K2	K3	Toplam	Göreceli Öncelik	Tutarlılık V.	λ_{max}		
K1	0,143	0,200	0,130	0,473	0,158	3,014	CI	0,014	
K2	0,143	0,200	0,217	0,560	0,187	3,014	RI	0,580	
K3	0,714	0,600	0,652	1,967	0,656	3,058	CR	0,025	
Toplam	1,000	1,000	1,000			9,086			
Teslimat Alt Kriterlerinin Karşılaştırılması									
	T1	T2	T3						
T1	1,000	1,000	0,200						
T2	1,000	1,000	0,333						
T3	5,000	3,000	1,000						
Toplam	7,000	5,000	1,533						
	T1	T2	T3	Toplam	Göreceli Öncelik	Tutarlılık V.	λ_{max}		
T1	0,143	0,200	0,130	0,473	0,158	3,014	CI	0,014	
T2	0,143	0,200	0,217	0,560	0,187	3,014	RI	0,580	
T3	0,714	0,600	0,652	1,967	0,656	3,058	CR	0,025	
Toplam	1,000	1,000	1,000			9,086			
Profil Alt Kriterlerinin Karşılaştırılması									
	P1	P2	P3						
P1	1,000	2,000	0,500						
P2	0,500	1,000	0,333						
P3	2,000	3,000	1,000						
Toplam	3,500	6,000	1,833						
	P1	P2	P3	Toplam	Göreceli Öncelik	Tutarlılık V.	λ_{max}		
P1	0,286	0,333	0,273	0,892	0,297	3,008	CI	0,004	
P2	0,143	0,167	0,182	0,491	0,164	3,004	RI	0,580	
P3	0,571	0,500	0,546	1,617	0,539	3,014	CR	0,008	
Toplam	1,000	1,000	1,000			9,027			

UNICEF ÇOCUK REFAHI SAĞLIK GÖSTERGELERİNE GÖRE OECD ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF OECD COUNTRIES BY UNICEF CHILD WELFARE HEALTH INDICATORS

Mehmet GÜNEY¹, Mustafa KAYA²

1. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, guney.akademik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0962-5643>
2. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, mustafa_519@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2005-5370>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
24.11.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
26.01.2023

DOI
10.20875/makusobed.1209799

Öz

Bu çalışmanın amacı OECD üye ülkelerinin UNICEF çocuk refahı sağlık göstergelerine göre karşılaştırılmasıdır. 38 üye ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. İncelenen ülkelere ait UNICEF Çocuk Refahı Belgesi'nde yer alan göstergeler karşılaştırma değişkenleri olarak kullanılmıştır. Ülkelere ait değişkenlerin ulaşılabilen son yıl verileri kullanılarak MOORA-Oran Yöntemi ile analiz edilmiştir. Tüm değişkenlerin çocuk refahında önem arz etmesi kabul edilmekle birlikte bu çalışmada sıralamanın belirlenmesinde emzirme oranları etkili olmuştur. Çekya, Şili, Slovakya ve Macaristan ilk altı ay sadece anne sütüyle beslenme oranlarında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerden ilk altı ay sadece anne sütüyle emzirme oranı en düşük olan %43,6 iken bu oranı en yakın takip eden Litvanya'nın ilk altı ay anne sütüyle emzirme oranı %39,8'dir. UNICEF Çocuk Refahı sağlık göstergeleri çerçevesinde OECD ülkelerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada beklenenin aksine OECD ülkeleri üzerinde gerçekleştirilen genel sağlık durumu araştırmaları sıralamalarından farklı bir sıralama elde edilmiştir. Bahsedilen çalışmalarda gelir seviyesi yüksek olan ülkeler ilk sıralarda yer alırken bu çalışmada Çekya, Slovakya ve Macaristan ilk sıralarda yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşılama, Çocuk Refahı, Emzirme, Ölüm Oranı, Sağlık Göstergeleri.

Abstract

The aim of this study is to compare OECD member countries according to UNICEF child welfare health indicators. 38 member countries were included in the study. Indicators in the UNICEF Child Welfare Document of the countries examined were used as comparison variables. The variables of the countries were analyzed with the MOORA-Ratio Method using the last year data available. Although it is accepted that all variables are important in child welfare, breastfeeding rates were effective in determining the ranking in this study. Czechia, Chile, Slovakia and Hungary are in the first place in terms of exclusive breastfeeding in the first six months. Among these countries, the lowest rate of exclusive breastfeeding in the first six months is 43.6%, while the rate of breastfeeding in the first six months of Lithuania is 39.8%. In this study, in which OECD countries were compared within the framework of UNICEF Child Welfare health indicators, a different ranking was obtained from the general health status surveys conducted on OECD countries, contrary to expectations. In the mentioned studies, while the countries with high-income rank in the first place, in this study, Czechia, Slovakia, and Hungary took the first place.

Keywords: Vaccination, Child Welfare, Breastfeeding, Mortality Rate, Health Indicators.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Güney, M. ve Kaya, M. (2023). UNICEF çocuk refahı sağlık göstergelerine göre OECD ülkelerinin karşılaştırılması. *MAKU SOBED*, (37), 64-74. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1209799>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The biggest investment in the future is the investment in children. The realization of this has led to the examination of the issue by many parties. The subject, which is examined with different concepts, is examined most comprehensively under the title of child welfare. From this point of view, it is aimed in this study to compare OECD member countries according to UNICEF child welfare health indicators.

Research Questions

What are child welfare indicators? What are the country's child welfare indicators? What indicators influence countries' child welfare rankings? Which countries are the most successful and unsuccessful in terms of child welfare indicators?

Literature Review

The concept of well-being is used as a state of well-being in the international literature. Well-being of children is defined as their ability to take an active role in regulating their own lives through physical, emotional and mental development. The policies implemented affect the welfare of children who cannot invest in themselves like adults. For this reason, it is important to monitor and develop the effects of the policies implemented on child welfare. There are many indicators used to express this well-being. While there are studies in which these indicators are used alone, there are also studies in which they are examined overlappingly. Among the institutions that deal with overlapping, OECD examines child welfare under the headings of health, education and participation. In this study, which compared child welfare according to health indicators, education and participation dimensions were not discussed. It has been seen that the number of countries or the number of variables discussed in the studies in the literature is low and it is thought that this study will contribute to the literature.

Methodology

In this study, it was aimed to compare OECD member countries according to UNICEF child welfare health indicators. 38 OECD countries were included in the research. OECD child welfare health indicators constitute the comparison criteria used in the research. Attention has been paid to the fact that the data on the Countries Examined and the Variables Considered are the most recent data. The data of the study were obtained from the OECD and WHO database. Academic publications and country reports were used for non-coexisting data on variables (for example: breastfeeding). The comparison of the variables of the examined countries was carried out in the Microsoft Office Excel program with the MOORA-Ratio method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making Methods.

Results and Conclusion

According to the results obtained in the study, it was seen that, contrary to the literature, developed countries were not in the first place. According to the indicators used in this study, Czechia, Slovakia and Hungary were found to be in the first place. It has been determined that the most important factor affecting this situation is the rate of executive breastfeeding (feeding only with breast milk in the first 6 months). In line with the literature, discontinuation of executive breastfeeding at the end of the first 4 months reduces the rates after 6 months in developed countries. When the nutrition rate is fixed in order to reveal the importance of other indicators, Denmark and Norway are in the first place in the child welfare ratio. The fact that child welfare has a multidimensional structure including economic, political, social and psychological factors shows that multi-criteria evaluations give a healthier result.

1. GİRİŞ

Günümüzde çocuğun yüksek yararı düşünülerek bütüncül bir şekilde ele alınan refah kavramı uluslararası literatürde iyi olma hali olarak kullanılmaktadır. Çocukların iyi olma hali ise fiziksel, duygusal, zihinsel gelişim aracılığıyla kendi hayatlarını düzenlemede aktif rol alabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Beşpınar ve Aybars, 2013). Çocuğun iyilik halinin ülke politikalarında ön planda olması Dünya Sağlık Örgütü'nün çocuk sağlığı noktasındaki öncelikleri arasında yer almaktadır. Bunun için de ölüm oranlarının azaltılması ve hastalıkların önlenmesinin yanı sıra çocukların gelişiminin desteklenmesinin önemi vurgulanmaktadır (WHO, 2014). Diğer OECD ülkelerinde de olduğu gibi ülkemizde çocuğun iyi olma hali gelir, sağlık, eğitim ve sosyal katılım olmak üzere dört boyutta incelenmektedir (UNICEF, 2013). Bu çalışma bundan sonraki bölümlerde sadece sağlık boyutuna odaklanacaktır. Sağlık boyutuna ilişkin farklı göstergeler mevcut olsa da UNICEF raporlarında yer alan OECD kriterlerinden bebek ölüm oranı, düşük doğum ağırlığı oranı, emzirme oranı, aşılama oranı, fiziksel aktivite oranı ve intihar oranı incelenecektir (OECD, 2009). Toplumların genel sağlık düzeylerini belirlemede en önemli göstergelerden biri olarak kabul edilen bebek ölüm oranının sağlık alanındaki gelişmeler ve ekonomik kalkınmalar sonucunda düşmesi beklenmektedir. Ancak sağlık harcamalarının yüksek olduğu bazı ülkelerde Japonya, İzlanda gibi bazı ülkelere göre beklenen yaşam süresinin kısa olması sağlık harcamalarının tek başına bir ön koşul olmadığını göstermektedir (Çevik, 2013). Bu durum temel ihtiyaçların sağlanması düzeyinde ekonomik gelişmelerden sonra daha çok sosyoekonomik göstergelerin ve toplumsal faktörlerin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Belli bir gelir düzeyinden sonra sağlık harcamalarının etkisi giderek azaldıkça gelir dağılımı, eğitim düzeyi gibi faktörlerin etkisi artmaktadır (Filmer ve Pritchett, 1997). Türkiye'ye ait veriler incelendiğinde ise, bebek ölüm oranının AB ve OECD ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. Yenidoğan ve önleyici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve ücretsiz sağlanmasının bu verilerde iyileşmeyi sağlayacağı önerilmektedir (Sayılı vd., 2017). Sağlık temellerinden biri olan ruh sağlığı alanında incelenen intihar göstergesi yoksunluk, eğitim ve depresyonla ilişkili olarak görülmektedir. Bebek ölüm oranı ve düşük doğum ağırlığının aksine intihar oranlarında Türkiye birçok gelişmiş ülkeye nazaran daha düşük bir orana sahiptir. Bunun sebebi olarak temelde kültürel ve inanç faktörleri ön plana çıksa da sebeplerden biri olarak ruh sağlığı alanındaki düşük veri girdisi gösterilmektedir (Çakmak ve Konca, 2019; OECD, 2018). Özellikle genç nüfus için göz ardı edilen bir sağlık kriteri olarak fiziksel aktivite akademik başarı başta olmak üzere çocukların gelişimini bütüncül bir şekilde desteklemesi ve obezitenin önüne geçmesinden dolayı önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır (Taras, 2005). OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye Sağlık ve Beslenme araştırmaları sonucunda ülkemizde çocuk ve gençler arasında ortalama %71,9 oranında fiziksel aktivite yapılmadığı görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2014). Diğer faktörlerden farklı olarak emzirme oranlarına ilişkin çalışmalarda DSÖ'nün ilk 6 ay sadece anne sütü politikası benimsense de özellikle yüksek gelirli ülkelerde farklı yaklaşımlar uygulanmaktadır. En sık görülen görüşlerin başında ek gıdaya geçiş için 4-6 ay arasının uygun olduğu, 17. haftadan sonra ve 27. haftadan önce başlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. AB ülkeleri arasında yaygın olan farklı tavsiyeler nedeniyle DSÖ ile uyumsuz farklı istatistikler oluşmaktadır (Bosi vd., 2016). Gelişmiş ülkelerde konulan ulusal hedefler olmasına rağmen emzirme oranı hedeflerin en gerisinde kalınan sağlık göstergesi olarak görülmektedir. Birçok ülkede yenidoğanda her on çocuktan dokuzu sadece anne sütü ile beslenirken altıncı ayda sadece dördte biri anne sütüne devam etmektedir. Bu sebeple özellikle gelişmiş ülkelerde emzirme oranlarına yönelik daha güçlü yöntemlere ve daha kalıcı yaptırımlara ihtiyaç bulunmaktadır (Vaz vd., 2021). Temel sağlık hizmetleri çerçevesinde gittikçe önemi artan koruyucu sağlık hizmetlerinin içinde ise aşılama daha fazla ön plana çıkmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri denildiğinde araştırmalarda ilk sırada aşılamanın çıkması da yaygınlığının ve öneminin bir göstergesidir (İlhan vd., 2006). Tüm bu kriterler göz önünde bulundurulduğunda çocuk refahı için belirlenen sağlık göstergelerinin her birinin ayrı öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada sağlık kriterleri tek başına değerlendirildiğinde ülkelerin ve ülkemizin durumunu ortaya koymak adına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üye ülkelerinin UNICEF çocuk refahı sağlık göstergelerine göre karşılaştırılması amaçlanmıştır. OECD'ye üye olan 38 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada incelenen ülkelere ait UNICEF Çocuk Refahı Belgesinde yer alan OECD Göstergeleri "Bebek ölüm oranı, düşük doğum ağırlığı oranı, emzirme oranı (ilk 6 ay sadece anne sütü), aşılama oranı (difteri, tetanoz, boğmaca-kızamık), fiziksel aktivite (okul dışında fiziksel aktivite yapmama, okul dışında yoğun fiziksel aktivite oranı), 15-24 yaş arası intihar oranı değişkenleri kullanılmıştır (UNICEF,

2013). Değişkenler ağırlıklandırılmamış ve her birinin çocuk refahı oluşturmada eşit etkide olduğu varsayılmıştır. Araştırmada kullanılan alternatifler (ülkeler) i ve kriterler (UNICEF Çocuk Refahı Sağlık Göstergeleri) j karakterleri ile ifade edilmiştir. İfade edilen Avustralya (i1), Avusturya (i2), Belçika (i3), Kanada (i4), Şili (i5), Kolombiya (i6), Kosta Rika (i7), Çekya (i8), Danimarka (i9), Estonya (i10), Finlandiya (i11), Fransa (i12), Almanya (i13), Yunanistan (i14), Macaristan (i15), İzlanda (i16), İrlanda (i17), İsrail (i18), İtalya (i19), Japonya (i20), Güney Kore (i21), Letonya (i22), Litvanya (i23), Lüksemburg (i24), Meksika (i25), Hollanda (i26), Yeni Zelanda (i27), Norveç (i28), Polonya (i29), Portekiz (i30), Slovakya (i31), Slovenya (i32), İspanya (i33), İsveç (i34), İsviçre (i35), Türkiye (i36), Birleşik Krallık (i37), Amerika Birleşik Devletleri (i38), bebek ölüm oranı (j1), düşük doğum ağırlığı oranı (j2), 15-24 yaş arası intihar oranı (j3), okul dışında fiziksel aktivite yapmama (j4), okul dışında yoğun fiziksel aktivite oranı (j5), emzirme oranı (j6), aşılama oranı (difteri, tetanoz, boğmaca-kızamık) (j7), aşılama oranı (kızamık) (j8) şeklindedir. Ülkelere ilişkin veriler OECD ve Dünya Sağlık Örgütü veri tabanından elde edilmiştir. Emzirme oranı değişkeni verileri toplu halde sunulmadığı için farklı kaynaklardan derlenmiştir. Ülkelerin emzirme oranı verilerine ilişkin kaynaklar Tablo 1’de belirtilmiş ve kaynakçada kaynak sonuna sıra numarası eklenerek verilmiştir.

İncelenen ülkelere ait değişkenlerin ulaşılabilen son yıl verileri kullanılarak MOORA-Oran Yöntemi ile analiz edilmiştir. “Ayrık alternatiflerle çok amaçlı optimizasyon için önerilen yeni bir yöntem” olarak açıklanan MOORA (Multi-objective Optimization By Ratio Analysis) yöntemi 2006 yılında William Karel M. Brauers ve Edmundas Kazimieras Zavadskas’ın “The MOORA Method And Its Application To Privatization In Transition Economy” isimli çalışmada tanıtılmıştır. Tüm amaçları dikkate alması ve alternatifler ile amaçlar arasındaki tüm etkileşimleri aynı anda göz önünde bulundurabilmesi bu analizi güçlü ve tercih edilir kılmıştır. MOORA yöntemi literatürde MOORA-Oran Yöntemi, MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı, MOORA-Önem Katsayısı, MOORA Tam Çarpım Formu, MULTİ-MOORA Yaklaşımı gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır (Önay, 2015). Bu çalışmada MOORA-Oran Yöntemi kullanılmıştır.

İlk olarak araştırmada ele alınan alternatiflere ilişkin kriterlerin değerlerinin yer aldığı karşılaştırma matrisi oluşturulur. Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin karşılaştırılabilir benzer hale (0 ile 1 arasındaki değerler) dönüştürülmesi için öncelikle normalizasyon işlemi yapılmalıdır. $i=1,2,\dots,m$ alternatif sayısı, $j=1,2,\dots,n$ kriter olmak üzere normalizasyon işlemi eşitlik 1’deki formülle gerçekleştirilir.

$$X_{ij}^* = \frac{1}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x^2_{ij}}} \quad (1)$$

Normalizasyon işlemi sonucunda elde edilen X_{ij} , i alternatifinin j kriterine göre normalleştirilmiş değeridir ve 0-1 arasında değer alır. Normalizasyon işlemi sonrası kriterler minimum veya maksimum olmalarına göre belirlenir. Bahsi geçen minimum ve maksimum kavramları kullanılan değişkenleri nitelendirmektedir. Burada amaç değişkenlere ilişkin değerlerin maksimum veya minimum olmasıdır. Örneğin 0-6 ay emzirme oranının yüksek olması istenen bir durumdur. Bu sebeple bu değişkene ilişkin sütundaki değerler analize dahil edilirken maksimum olması istenir. Yani 0-6 ay emzirme oranı en yüksek olan en iyi olan şekilde değerlendirmeye alınır. Sonrasında maksimum veya minimum olması istenen değerler toplanır ve toplanan maksimum kriterlerin değerinden minimum kriterlerin değeri çıkarılır. Bu işlem eşitlik 2’de verilen formülle gerçekleştirilir.

$$Y_i^* = \sum_{j=1}^g x^*_{ij} - \sum_{j=g+1}^n x^*_{ij} \quad (2)$$

Formülde yer alan Y_i^* , i alternatifinin tüm kriterlere göre normalleştirilmiş değeridir. Elde edilen değerlerin sıralanmasıyla işlem sonlandırılır ve elde edilen sıralama karşılaştırılan alternatiflerin başarı sıralamalarını gösterir.

3. BULGULAR

Moora Oran Yöntemi için hazırlanan değişkenlere ilişkin karar matrisi Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. MOORA yöntemi için karar matrisi

Alternatifler	Kriterler							
	Min	Min	Min	Min	Maks	Maks	Maks	Maks
	<i>j1</i>	<i>j2</i>	<i>j3</i>	<i>j4</i>	<i>j5</i>	<i>j6</i>	<i>j7</i>	<i>j8</i>
<i>İ1</i>	3,3	6,5	11,80	6,5	52,5	29,1 ¹	95	95
<i>İ2</i>	2,9	6,4	7,77	6,1	42,7	32,6 ²	82	95
<i>İ3</i>	3,6	6,7	6,83	7,2	45,1	11,8 ²	98	96
<i>İ4</i>	4,5	6,5	11,06	4,8	58,7	25,9 ³	91	90
<i>İ5</i>	7	6,3	7,43	8	41,2	57 ⁴	95	93
<i>İ6</i>	16,8	10	5,68	12,6	39,5	36,1 ⁴	92	93
<i>İ7</i>	7,9	7,5	11,01	10,1	37,2	32,5 ⁴	94	94
<i>İ8</i>	2,7	7,4	8,09	3,3	56,5	73,3 ⁵	96	96
<i>İ9</i>	3,8	4,9	3,97	4	62,7	11 ⁶	97	95
<i>İ10</i>	2,3	4,2	14,64	5,4	55,7	23 ⁷	92	87
<i>İ11</i>	2	4,2	16,05	3,8	54,4	9 ⁷	99	96
<i>İ12</i>	3,8	7,6	4,11	8,8	37	1,5 ⁸	96	90
<i>İ13</i>	3,3	6,6	5,99	3,1	54,5	21,4 ⁹	95	97
<i>İ14</i>	3,5	9,3	2,10	7,9	50,8	24,5 ¹⁰	99	97
<i>İ15</i>	3,5	8,3	6,94	4,7	58,2	43,9 ²	99	99
<i>İ16</i>	2,7	3,8	17,32	5	70	13 ²	91	93
<i>İ17</i>	3	5,7	7,55	5	56,9	15 ¹¹	95	92
<i>İ18</i>	3,1	7,7	3,22	11,8	49,9	20 ¹²	98	98
<i>İ19</i>	2,7	7,4	2,68	6,76	52,3	5,5 ¹³	95	93
<i>İ20</i>	1,9	9,4	12,44	18	46,8	37,4 ¹⁴	99	97
<i>İ21</i>	2,8	6,2	14,28	13,8	36	2,3 ¹⁵	98	98
<i>İ22</i>	4,1	4,4	10,01	3,9	57,6	16,4 ²	96	98
<i>İ23</i>	3	4,9	13,19	4,7	55,7	39,8 ¹⁶	92	92
<i>İ24</i>	3,2	6,3	5,25	7,1	51,1	6 ²	99	99
<i>İ25</i>	12,1	6	7,08	6,2	47,8	30,1 ⁴	88	97
<i>İ26</i>	3,6	5,9	6,37	3,1	53,3	18 ²	93	93
<i>İ27</i>	4,3	6	12,53	6,7	52,3	34,3	93	92
<i>İ28</i>	2,3	4,6	7,74	4,1	62,3	7 ²	96	96
<i>İ29</i>	4	5,7	8,54	3,5	63,8	3,7 ²	95	93
<i>İ30</i>	2,7	8,9	2,93	9,5	44,8	34 ²	99	99
<i>İ31</i>	4,5	7,5	5,67	4,2	55,6	49,3 ²	97	96
<i>İ32</i>	2,1	6,6	7,67	3,6	58,5	0,6 ¹⁷	93	93
<i>İ33</i>	2,7	7,8	2,71	9,5	45,7	28,5 ²	93	97
<i>İ34</i>	2,4	4,5	10,98	5,3	60,2	14 ²	97	97
<i>İ35</i>	3,5	6,4	6,55	3,6	54,2	14 ²	97	95
<i>İ36</i>	9,2	8,1	2,86	11,5	38,2	30,1 ⁴	96	96
<i>İ37</i>	3,9	6,9	4,94	7,4	41,7	1 ¹⁸	94	92
<i>İ38</i>	5,8	8,3	14,40	6,6	61,8	34,7 ⁴	94	92

Kaynak: ¹ Australian Bureau of Statistics (2022), ² Bosi, vd., (2016), ³ Government of Canada (2022), ⁴ The World Bank (2022), ⁵ Vignerová, vd., (2015), ^{6,7} Vaz, vd., (2021), ⁸ Salanave, vd., (2014), ⁹ Kohlhuber, vd., (2008), ¹⁰ Tavoulari, vd., (2016), ¹¹ Health Service Executive (2022), ¹² State of Israel Ministry of Israel (2022) ¹³ Lauria, vd., (2016), ¹⁴ Jakaitė, vd., (2021), ¹⁵ Yeo ve Kim (2022), ¹⁶ Jakaitė, vd. (2021), ¹⁷ Republica Slovenija Ministrstvo Za Zdravje (2022), ¹⁸ National Health Service (2022).

Ülkelere ait ilgili kriterlere ilişkin ham veriler matrise yerleştirilmiş bebek ölüm oranı (j1) en düşük olan ülkelerin Japonya (i20) ve Finlandiya (i11) olduğu görülmüştür. Düşük doğum ağırlığı (j2) oranlarında ise en düşük orana sahip olan ülkeler Estonya (i10) ve Finlandiya (i11)'dir. Aşılama oranı birçok gelişmiş ülkede %99'larda yer alırken ilk 6 ay sadece emzirme oranında (i6) ilk sırada Çekya (j8) bulunmaktadır. Normalizasyon işlemi yapabilmek için hesaplanan her bir alternatifin karelerine, karelerinin toplamlarına, toplamlarının kareköklerine ve elde edilen referans değerlerine ilişkin veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere ait normalizasyon öncesi değerler ve referans değerleri

Alternatifler	Kriterler							
	Min	Min	Min	Min	Maks	Maks	Maks	Maks
	<i>j1</i>	<i>j2</i>	<i>j3</i>	<i>j4</i>	<i>j5</i>	<i>j6</i>	<i>j7</i>	<i>j8</i>
<i>i1</i>	10,89	42,25	139,24	42,25	2756,25	846,81	9025,00	9025,00
<i>i2</i>	8,41	40,96	60,37	37,21	1823,29	1062,76	6724,00	9025,00
<i>i3</i>	12,96	44,89	46,65	51,84	2034,01	139,24	9604,00	9216,00
<i>i4</i>	20,25	42,25	122,32	23,04	3445,69	670,81	8281,00	8100,00
<i>i5</i>	49,00	39,69	55,20	64,00	1697,44	3249,00	9025,00	8649,00
<i>i6</i>	282,24	100,00	32,26	158,76	1560,25	1303,21	8464,00	8649,00
<i>i7</i>	62,41	56,25	121,22	102,01	1383,84	1056,25	8836,00	8836,00
<i>i8</i>	7,29	54,76	65,45	10,89	3192,25	5372,89	9216,00	9216,00
<i>i9</i>	14,44	24,01	15,76	16,00	3931,29	121,00	9409,00	9025,00
<i>i10</i>	5,29	17,64	214,33	29,16	3102,49	529,00	8464,00	7569,00
<i>i11</i>	4,00	17,64	257,60	14,44	2959,36	81,00	9801,00	9216,00
<i>i12</i>	14,44	57,76	16,89	77,44	1369,00	2,25	9216,00	8100,00
<i>i13</i>	10,89	43,56	35,88	9,61	2970,25	457,96	9025,00	9409,00
<i>i14</i>	12,25	86,49	4,41	62,41	2580,64	600,25	9801,00	9409,00
<i>i15</i>	12,25	68,89	48,16	22,09	3387,24	1927,21	9801,00	9801,00
<i>i16</i>	7,29	14,44	299,98	25,00	4900,00	169,00	8281,00	8649,00
<i>i17</i>	9,00	32,49	57,00	25,00	3237,61	225,00	9025,00	8464,00
<i>i18</i>	9,61	59,29	10,37	139,24	2490,01	400,00	9604,00	9604,00
<i>i19</i>	7,29	54,76	7,18	45,70	2735,29	30,25	9025,00	8649,00
<i>i20</i>	3,61	88,36	154,75	324,00	2190,24	1398,76	9801,00	9409,00
<i>i21</i>	7,84	38,44	203,92	190,44	1296,00	5,29	9604,00	9604,00
<i>i22</i>	16,81	19,36	100,20	15,21	3317,76	268,96	9216,00	9604,00
<i>i23</i>	9,00	24,01	173,98	22,09	3102,49	1584,04	8464,00	8464,00
<i>i24</i>	10,24	39,69	27,56	50,41	2611,21	36,00	9801,00	9801,00
<i>i25</i>	146,41	36,00	50,13	38,44	2284,84	906,01	7744,00	9409,00
<i>i26</i>	12,96	34,81	40,58	9,61	2840,89	324,00	8649,00	8649,00
<i>i27</i>	18,49	36,00	157,00	44,89	2735,29	1176,49	8649,00	8464,00
<i>i28</i>	5,29	21,16	59,91	16,81	3881,29	49,00	9216,00	9216,00
<i>i29</i>	16,00	32,49	72,93	12,25	4070,44	13,69	9025,00	8649,00
<i>i30</i>	7,29	79,21	8,58	90,25	2007,04	1156,00	9801,00	9801,00
<i>i31</i>	20,25	56,25	32,15	17,64	3091,36	2430,49	9409,00	9216,00
<i>i32</i>	4,41	43,56	58,83	12,96	3422,25	0,36	8649,00	8649,00
<i>i33</i>	7,29	60,84	7,34	90,25	2088,49	812,25	8649,00	9409,00
<i>i34</i>	5,76	20,25	120,56	28,09	3624,04	196,00	9409,00	9409,00
<i>i35</i>	12,25	40,96	42,90	12,96	2937,64	196,00	9409,00	9025,00
<i>i36</i>	84,64	65,61	8,18	132,25	1459,24	906,01	9216,00	9216,00
<i>i37</i>	15,21	47,61	24,40	54,76	1738,89	1,00	8836,00	8464,00
<i>i38</i>	33,64	68,89	207,36	43,56	3819,24	1204,09	8836,00	8464,00

(Tablo 2'nin devamı)

Alternatifler	Kriterler							
	Min	Min	Min	Min	Maks	Maks	Maks	Maks
	<i>j1</i>	<i>j2</i>	<i>j3</i>	<i>j4</i>	<i>j5</i>	<i>j6</i>	<i>j7</i>	<i>j8</i>
Toplam	997,59	1751,52	3161,56	2162,96	104074,84	30908,33	343010,00	341533,00
Toplam Karekök	31,58	41,85	56,23	46,51	322,61	175,81	585,67	584,41
Referans	3,61	14,44	4,41	9,61	4900,00	5372,89	9801,00	9801,00

Normalizasyon işlemine hazırlık için ilk tablodaki ham verilerin tamamının kareleri alınmış ve kareler toplamı ile kareler toplamının karekök değerleri elde edilmiştir. Normalizasyon işlemi için ham olarak elde edilen her değer kareler toplamının kareköküne bölünmüştür.

Tablo 2.'deki veriler kullanılarak yapılan normalizasyon işlemine ait veriler Tablo 3.'de verilmiştir.

Tablo 3. Normalizasyon işlemi sonrası değerler

Alternatifler	Kriterler							
	Min	Min	Min	Min	Maks	Maks	Maks	Maks
	<i>j1</i>	<i>j2</i>	<i>j3</i>	<i>j4</i>	<i>j5</i>	<i>j6</i>	<i>j7</i>	<i>j8</i>
<i>İ1</i>	0,104	0,155	0,210	0,140	0,163	0,166	0,162	0,163
<i>İ2</i>	0,092	0,153	0,138	0,131	0,132	0,185	0,140	0,163
<i>İ3</i>	0,114	0,160	0,121	0,155	0,140	0,067	0,167	0,164
<i>İ4</i>	0,142	0,155	0,197	0,103	0,182	0,147	0,155	0,154
<i>İ5</i>	0,222	0,151	0,132	0,172	0,128	0,324	0,162	0,159
<i>İ6</i>	0,532	0,239	0,101	0,271	0,122	0,205	0,157	0,159
<i>İ7</i>	0,250	0,179	0,196	0,217	0,115	0,185	0,160	0,161
<i>İ8</i>	0,085	0,177	0,144	0,071	0,175	0,417	0,164	0,164
<i>İ9</i>	0,120	0,117	0,071	0,086	0,194	0,063	0,166	0,163
<i>İ10</i>	0,073	0,100	0,260	0,116	0,173	0,131	0,157	0,149
<i>İ11</i>	0,063	0,100	0,285	0,082	0,169	0,051	0,169	0,164
<i>İ12</i>	0,120	0,182	0,073	0,189	0,115	0,009	0,164	0,154
<i>İ13</i>	0,104	0,158	0,107	0,067	0,169	0,122	0,162	0,166
<i>İ14</i>	0,111	0,222	0,037	0,170	0,157	0,139	0,169	0,166
<i>İ15</i>	0,111	0,198	0,123	0,101	0,180	0,250	0,169	0,169
<i>İ16</i>	0,085	0,091	0,308	0,108	0,217	0,074	0,155	0,159
<i>İ17</i>	0,095	0,136	0,134	0,108	0,176	0,085	0,162	0,157
<i>İ18</i>	0,098	0,184	0,057	0,254	0,155	0,114	0,167	0,168
<i>İ19</i>	0,085	0,177	0,048	0,145	0,162	0,031	0,162	0,159
<i>İ20</i>	0,060	0,225	0,221	0,387	0,145	0,213	0,169	0,166
<i>İ21</i>	0,089	0,148	0,254	0,297	0,112	0,013	0,167	0,168
<i>İ22</i>	0,130	0,105	0,178	0,084	0,179	0,093	0,164	0,168
<i>İ23</i>	0,095	0,117	0,235	0,101	0,173	0,226	0,157	0,157
<i>İ24</i>	0,101	0,151	0,093	0,153	0,158	0,034	0,169	0,169
<i>İ25</i>	0,383	0,143	0,126	0,133	0,148	0,171	0,150	0,166
<i>İ26</i>	0,114	0,141	0,113	0,067	0,165	0,102	0,159	0,159
<i>İ27</i>	0,136	0,143	0,223	0,144	0,162	0,195	0,159	0,157
<i>İ28</i>	0,073	0,110	0,138	0,088	0,193	0,040	0,164	0,164
<i>İ29</i>	0,127	0,136	0,152	0,075	0,198	0,021	0,162	0,159
<i>İ30</i>	0,085	0,213	0,052	0,204	0,139	0,193	0,169	0,169
<i>İ31</i>	0,142	0,179	0,101	0,090	0,172	0,280	0,166	0,164
<i>İ32</i>	0,066	0,158	0,136	0,077	0,181	0,003	0,159	0,159
<i>İ33</i>	0,085	0,186	0,048	0,204	0,142	0,162	0,159	0,166

(Tablo 3'ün devamı)

Alternatifler	Kriterler							
	Min	Min	Min	Min	Maks	Maks	Maks	Maks
	<i>j1</i>	<i>j2</i>	<i>j3</i>	<i>j4</i>	<i>j5</i>	<i>j6</i>	<i>j7</i>	<i>j8</i>
<i>İ34</i>	0,076	0,108	0,195	0,114	0,187	0,080	0,166	0,166
<i>İ35</i>	0,111	0,153	0,116	0,077	0,168	0,080	0,166	0,163
<i>İ36</i>	0,291	0,194	0,051	0,247	0,118	0,171	0,164	0,164
<i>İ37</i>	0,123	0,165	0,088	0,159	0,129	0,006	0,160	0,157
<i>İ38</i>	0,184	0,198	0,256	0,142	0,192	0,197	0,160	0,157

Normalizasyon işlemi sonrası bütün kriter değerleri her ülke için standart hale getirilmiştir. Her veriye aynı işlem uygulandığında ilk tabloda yer alan ham veri sıralamaları ile benzer bir sıralama oluştuğu görülmektedir. Normalizasyon sonrası bütün kriterlerin ortak etkisi ile ülkelerin sıralamaları belirlenmiştir. Tablo 3'teki veriler ve eşitlik 2'de yer alan formül yardımıyla MOORA-Oran değerleri hesaplanmış ve sıralama Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Y_i değeri ve alternatiflerin sıralaması.

Alternatifler	Y_i	Sıralama	Alternatifler	Y_i	Sıralama
<i>İ1</i>	0,0436	22	<i>İ20</i>	-0,2002	35
<i>İ2</i>	0,1063	13	<i>İ21</i>	-0,3278	37
<i>İ3</i>	-0,0118	29	<i>İ22</i>	0,1066	12
<i>İ4</i>	0,0410	23	<i>İ23</i>	0,1658	6
<i>İ5</i>	0,0970	16	<i>İ24</i>	0,0331	24
<i>İ6</i>	-0,4988	38	<i>İ25</i>	-0,1501	33
<i>İ7</i>	-0,2208	36	<i>İ26</i>	0,1506	8
<i>İ8</i>	0,4431	1	<i>İ27</i>	0,0270	25
<i>İ9</i>	0,1911	4	<i>İ28</i>	0,1526	7
<i>İ10</i>	0,0598	19	<i>İ29</i>	0,0502	21
<i>İ11</i>	0,0223	26	<i>İ30</i>	0,1162	10
<i>İ12</i>	-0,1231	32	<i>İ31</i>	0,2698	2
<i>İ13</i>	0,1835	5	<i>İ32</i>	0,0647	18
<i>İ14</i>	0,0916	17	<i>İ33</i>	0,1042	15
<i>İ15</i>	0,2349	3	<i>İ34</i>	0,1051	14
<i>İ16</i>	0,0136	27	<i>İ35</i>	0,1182	9
<i>İ17</i>	0,1084	11	<i>İ36</i>	-0,1652	34
<i>İ18</i>	0,0103	28	<i>İ37</i>	-0,0824	31
<i>İ19</i>	0,0594	20	<i>İ38</i>	-0,0731	30

Tablo 4 incelendiğinde Çekya (*İ8*), Slovakya (*İ31*), Maceristan (*İ15*)'ın ilk üç sırayı aldığı, Kolombiya (*İ6*), Güney Kore (*İ21*), Kosta Rika (*İ7*)'nin ise son üç sırayı aldığı görülmektedir. Ülkemiz (*İ36*) ise bu sıralamada 34. sırada yer almaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çocuk refahı, ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren ve ülke karşılaştırılmalarında sıkça kullanılan bir göstergedir. Sağlık, eğitim ve katılım başlıkları altında incelenen çocuk refahı, sağlık ve eğitim hizmetlerine yapılan yatırımlar, ülkenin genel ekonomik durumu ve bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminden etkilenmektedir. Çocuk refahı sağlık göstergelerine göre OECD ülkelerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada bebek ölüm oranı, düşük doğum ağırlığı oranı, 15-24 yaş arası intihar oranı, okul dışında fiziksel aktivite yapmama, okul dışında yoğun fiziksel aktivite oranı, emzirme oranı, aşılama oranı (difteri, tetanoz, boğmaca-kızamık) ve aşılama oranı (kızamık) değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenler özelinde ve kalitatif yöntem kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada genel çocuk refahını etkileyen eğitim hizmetlerine

yapılan yatırımlar ve ülkenin genel ekonomik durumu göz ardı edilmeye çalışılmıştır ve sadece çocuk refahı sağlık göstergeleri göz önünde bulundurulmuştur.

Çocuk refahı göstergelerinin kriter olarak dahil edildiği analiz sonucunda sırasıyla Çekya, Slovakya, ve Macaristan ilk sırada yer alırken; Kosta Rika, Güney Kore ve Kolombiya son sırada yer almıştır. Tüm değişkenlerin çocuk refahında önem arz etmesi kabul edilmekle birlikte bu çalışmada sıralamanın ilk sıralarının belirlenmesinde emzirme oranları etkili olmuştur. Çekya, Slovakya ve Macaristan ilk altı ay sadece anne sütüyle beslenme oranlarında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerden ilk altı ay sadece anne sütüyle emzirme oranı en düşük olan %43,6 iken bu oranı en yakın takip eden Litvanya'nın ilk altı ay anne sütüyle emzirme oranı %39,8'dir. İlk altı ay sadece anne sütüyle beslenme oranlarında ilk sıralarda yer alan bu ülkeler genel sıralamada da ilk sıralarda yer almaktadır. Bu çalışmada sıralamanın oluşmasında etkili olan emzirmenin çocuk refahı üzerindeki olumlu etkileri literatürde sıkça belirtilmiştir (Haider, Jacknowitz ve Schoeni, 2003; Roberts, Carnahan ve Gakidou, 2013; Colen ve Ramey, 2014; Fosu-Brefo, Arthur, 2015). OECD ülkeleri üzerine yapılan genel sağlık göstergesi çalışmalarında elde edilen sıralamalar bu çalışma ile paralellik göstermemektedir. Bunun sebebinin sadece çocuk refahı göstergelerinin ele alınması ve konuyla ilgili otoritelerin görüşleri aksine birçok ülkede farklı uygulamaların yer almasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde gelir seviyesi yüksek olan ülkelerdeki kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksek olması ve bu sebeple emzirmeyi erken aylarda kesmeleri çocuk sağlığı refahı sıralamasını etkilemektedir. Bu ülkelerde doğumdan sonraki ilk aylarda emzirme oranları çok yüksek olmakla birlikte doğumdan birkaç ay sonra %10'un altına düşmektedir (Bosi vd., 2016). Bunda en büyük etkinin birçok Avrupa otoritesi olan komisyonların tamamlayıcı gıda için 4-6 ay arasını işaret etmesi gösterilmektedir (EFSA, 2009). Bu sebeple bu çalışmada çıkan emzirme oranının etkisinin literatürün paralelinde olduğu görülmektedir. Genel sıralamada son sıralarda yer alan Kosta Rika, Kore ve Kolombiya ele alınan kriterlerin çoğunda da son sıralarda yer almaktadır.

Araştırmada ele alınan bebek ölüm oranı, düşük doğum ağırlığı oranı, 15-24 yaş arası intihar oranı, okul dışında fiziksel aktivite yapmama, okul dışında yoğun fiziksel aktivite oranı, aşılama oranı (difteri, tetanos, boğmaca-kızamık) ve aşılama oranı (kızamık) verileri ülkelere göre küçük değişiklikler göstermesine rağmen sıralama üzerinde çok büyük etkiye sebep olmamıştır. Çocuk refahının ekonomik, siyasi, sosyal ve psikolojik faktörlerin dahil olduğu çok boyutlu bir yapıya sahip olması çok kriterli değerlendirmelerin daha sağlıklı bir sonuç verdiğini göstermektedir. Özellikle çocuk yoksunluğunun çocuk refahı ile birbiriyle zıt yönde yüksek ilişkili olduğu görülmekte ve çocuk refahı değerlendirmelerinde yer alması gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Bradshaw vd., 2007; OECD, 2009).

UNICEF Çocuk Refahı sağlık göstergeleri çerçevesinde OECD ülkelerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada beklenenin aksine OECD ülkeleri üzerinde gerçekleştirilen genel sağlık durumu araştırmaları sıralamalarından farklı bir sıralama elde edilmiştir. Bahsedilen çalışmalarda gelir seviyesi yüksek olan ülkeler ilk sıralarda yer alırken bu çalışmada Çekya, Slovakya ve Macaristan ilk sıralarda yer almıştır. Emzirme oranlarının büyük etkisinin olduğu bu çalışma kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksek olduğu ve bu sebeple doğumdan sonraki ilk aylarda emzirmeyi bırakmalarının çocuk refahı sıralamasını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Farklı zaman çerçevelerinin kullanılması karşılaştırılabilmeyi olumsuz etkilemektedir. Bu çalışma kapsamında emzirme oranı sabitlendiğinde de ülkeler sıralaması değişerek Danimarka ve Norveç'in ilk sıralara çıktığı, Türkiye'nin ise 34. sıradaki yerinin değişmediği görülmektedir. Mevcut sonuçlar çalışma kapsamında ilk 6 ay sadece anne sütü emzirme oranlarının kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma gerçekleştirilirken literatürde konu hakkında ülke karşılaştırmalarının incelendiği çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Başta çocuk refahı olmak üzere her alanda yapılacak çalışmaların kendi özelinde yer alan mikro değişkenlerle gerçekleştirilmesinin ilgili alandaki eksikliklerin belirlenmesinde fayda sağlayacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Australian Bureau of Statistics (2022). *Breastfeeding*. <https://www.abs.gov.au/statistics/health/health-conditions-and-risks/breastfeeding/latest-release#data-download>
- Beşpinar, F.U. ve Aybars, A.İ. (2013). *Erken yaşlarda çocuk refahı ve kadın istihdamı politika belgesi*. <https://www.unicef.org/turkiye/media/4381/file/Erken%20Ya%C5%9Flarda%20C3%87ocuk%20Refah%C4%B1%20ve%20Kad%C4%B1n%20C4%B0stihdam%C4%B1%20Politika%20Belgesi.pdf>
- Bosi, A.T.B., Eriksen, K.G., Sobko, T., Wijnhoven, T. M. ve Breda, J. (2016). Breastfeeding practices and policies in who european region member states. *Public Health Nutrition*, 19(4), 753-764.
- Bradshaw, J., P. Hoelscher ve Richardson, D. (2007) *Comparing child well-being in OECD countries: Concepts and methods, Innocenti Working Paper*. <https://www.unicef-irc.org/publications/464-comparing-child-well-being-in-oecd-countries-concepts-and-methods.html>
- Colen, C.G. ve Ramey, D.M. (2014). Is breast truly best? Estimating the effects of breastfeeding on long-term child health and wellbeing in the United States using sibling comparisons. *Social Science & Medicine*, (109), 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.027>
- Çakmak, C. ve Konca, M. (2019). Seçilmiş OECD ülkelerinin ruh sağlığı hizmetleri performansının değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 51-56. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.426087>
- Çevik, S. (2013). Kamu sağlık harcamalarının sağlık sonuçları üzerindeki etkisi: Ülkelerin gelir seviyelerine göre bir karşılaştırma. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (48), 113-133.
- European Food Safety Authority (EFSA), (2009). Scientific opinion on the appropriate age for introduction of complementary feeding of infants. *EFSA Journal*, 7(12), 1423.
- Filmer, D. ve Pritchett, L. (1997). *Child mortality and public spending on health: How much does money matter*, World Bank Policy Research Working Paper, No. 1864
- Fosu-Brefo, R. ve Arthur, E. (2015). Effect of timely initiation of breastfeeding on child health in Ghana. *Health Economics Review*. 5(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13561-015-0044-8>
- Government of Canada (2022). *Duration of exclusive breastfeeding in Canada: Key statistics and graphics (2009-2010)*. <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/food-nutrition/food-nutrition-surveillance/health-nutrition-surveys/canadian-community-health-survey-cchs/duration-exclusive-breastfeeding-canada-key-statistics-graphics-2009-2010.html>
- Haider, S.J., Jackowitz, A. ve Schoeni, R.F. (2003). Welfare work requirements and child well-being: Evidence from the effects on breast-feeding. *Demography*. 40(3), 479-497.
- Health Service Executive (2022). *Breastfeeding in a Healthy Ireland Health Service Breastfeeding Action Plan 2016–2021*. <https://www.hse.ie/eng/about/who/healthwellbeing/healthy-ireland/publications/breastfeeding-in-a-healthy-ireland.pdf>
- Inano, H., Kameya, M., Sasano, K., Matsumura, K., Tsuchida, A., Hamazaki, K., ve Hasegawa, T. (2021). Factors influencing exclusive breastfeeding rates until 6 months postpartum: The Japan environment and children's study. *Scientific Reports*, 11(1), 1-11. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-85900-4>
- Jakaitė, V., Peštenytė, A., Zakarevičienė, J., Sniečkuvienė, V., Žitkutė, V., Ramašauskaitė, D., ve Domža, G. (2021). Predictors of exclusive breastfeeding in the first six months: Four consecutive surveys in a tertiary hospital in lithuania. *International Breastfeeding Journal*, 16(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13006-021-00364-6>
- Kohlhuber, M., Rebhan, B., Schwegler, U., Koletzko, B. ve Fromme, H. (2008). Breastfeeding rates and duration in Germany: A bavarian chort study. *British Journal of Nutrition*, 99(5), 1127-1132. <https://doi.org/10.1017/S0007114508864835>

- Lauria, L., Spinelli, A. ve Grandolfo, M. (2016). Prevalence of breastfeeding in Italy: A population based follow-up study. *Annali dell'Istituto superiore di sanita*, 52(3), 457-461. https://doi.org/10.4415/ANN_16_03_18
- National Health Service (2022). *Infant feeding survey - UK, 2010*. <https://digital.nhs.uk/data-and-information/publications/statistical/infant-feeding-survey/infant-feeding-survey-uk-2010>
- OECD, (2009). *Doing better for children, the way forward*. Paris: OECD Publications. <https://www.oecd.org/els/family/43570597.pdf>
- OECD, (2018). *Mental health systems in OECD countries*. Paris <https://www.oecd.org/health/mental-health.htm>
- Önay, O. (2015). Moora. B. F. Yıldırım, E. Önder (Eds.) içinde, *Çok kriterli karar verme yöntemleri (2. Baskı, ss. 245-257)*. Dora Yayınevi.
- Republica Slovenija Ministrstvo Za Zdravje (2022). *Prehranska priporočila za dojenčke*. <https://www.prehrana.si/moja-prehrana/dojencki>
- Roberts, T.J., Carnahan, E. ve Gakidou, E. (2013). Can breastfeeding promote child health equity? A comprehensive analysis of breastfeeding patterns across the developing world and what we can learn from them. *BMC medicine*, 11(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/1741-7015-11-254>
- Sağlık Bakanlığı (2014). *Türkiye beslenme ve sağlık araştırması*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Salanave, B., Castetbon, K., Boudet Berquier, J. ve De Launay, C. (2014). Durée de l'allaitement maternel en France (Épifane 2012-2013). *Bulletin Épidémiologique Hebdomadaire*, (27), 450-457.
- Sayılı, U., Sayman, Ö.A., Vehid, S., Köksal, S.S. ve Erginöz, E. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık harcamalarının karşılaştırılması. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-12. <https://doi.org/10.26453/otjhs.321742>
- State of Israel Ministry of Israel (2022). *The ministry of health is marking breastfeeding week for 2018*. https://www.health.gov.il/English/News_and_Events/Spokespersons_Messages/Pages/29072018_1.aspx
- Taras, H. (2005). Physical activity and student performance at school. *Journal of School Health*, 75(6), 214-218.
- Tavoulari EF, Benetou V, Vlastarakos PV, Psaltopoulou T, Chrousos G ve Kretsas G (2016). Factors affecting breastfeeding duration in Greece: What is important? *World J Clin Pediatr*, 5(3), 349-357. doi: 10.5409/wjcp.v5.i3.349. PMID: 27610353; PMCID: PMC4978630.
- The World Bank (2022). *Exclusive breastfeeding (% of children under 6 months)*. [https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.BFED.ZS?locations=BE%20\(2015\)](https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.BFED.ZS?locations=BE%20(2015))
- Unicef, (2013). *Çocuk refahı belgesi*. Kalkınma Bakanlığı ve UNICEF Türkiye Temsilciliği.
- Vaz, J.S., Maia, M.F.S., Neves, P.A., Santos, T.M., Vidaletti, L.P. ve Victora, C. (2021). Monitoring breastfeeding indicators in high-income countries: Levels, trends and challenges. *Maternal & Child Nutrition*, 17(3), 13137. <https://doi.org/10.1111/mcn.13137>
- Vignerová, J., Shriver, L., Paulová, M., Brabec, M., Procházka, B. ve Riedlová, J. (2015). Growth of Czech breastfed infants in comparison with the World Health Organization standards. *Central European Journal of Public Health*, 23(1), 32-38.
- World Health Organization, (2014). *Investing in children: The European child and adolescent health strategy 2015-2020*. Copenhagen.
- Yeo, J.H. ve Kim, E.Y. (2022). Social policies and breastfeeding duration in South Korea: A survival analysis of the national data. *Midwifery*, (107), 103282. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2022.103282>

KONGRE/TOPLANTI TURİZMİNDE HİZMET KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BELEK/ANTALYA BÖLGESİNDE BİR NİTEL ARAŞTIRMA

*A QUALITATIVE RESEARCH ON THE EVALUATION OF SERVICE QUALITY IN CONGRESS/MEETING
TOURISM IN BELEK/ANTALYA REGION*

Nilgün TUZCU¹

Öz

Otellerde hizmet kalitesi, otellerin pazardaki mevcut durumlarının korunması ve pazardaki rekabet üstünlükleri açısından turizm işletmeleri için hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada, kongre/toplantı turizminde misafirlerin hizmet kalitesine yönelik algılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma amacı bağlamında olgubilim deseninde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiş ve veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Belek/Antalya Turizm Bölgesinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı bir otel işletmesinde konaklayan toplantı gruplarından oluşmaktadır. Araştırmada farklı gruplardan 30 gönüllü katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde MAXQDA 2022 nitel analiz paket programı kullanılmıştır. Araştırmada temalar SERVQUAL hizmet kalitesinin boyutlarını oluşturan somut özellikler, heveslilik, güvenilirlik, güven, empati temaları araştırmadaki beş değişken olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda bu beş değişkenden somut özellikler ve heveslilik temalarının sıklıkla katılımcılar tarafından değerlendirildiği görülmüştür. Bu sonuçlar, somut özellikler temasının kapsamını oluşturan otelin fiziki özellikleri ile heveslilik temasının kapsamını oluşturan çalışan davranışlarının hizmet kalitesinde önemli rolünün olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kongre Turizmi, Toplantı Turizmi, Hizmet Kalitesi, Otel İşletmeleri.*

Abstract

Service quality in hotels is of vital importance for tourism business in terms of maintaining the current status of the hotels and their competitive advantage in the market. In this study, it is aimed to evaluate the perceptions of the guests about the service quality in congress/meeting tourism. Depending on the purpose of the research, a qualitative research was carried out in the phenomenology design and the data were obtained through a semi-structured interview form developed by the researchers. The study group of the research consists of meeting groups staying in a five-star hotel operating in Belek/Antalya Tourism Region. In the study, data were collected through face-to-face interviews with 30 volunteer participants from different groups. MAXQDA 2022 qualitative analysis package program was used in the analysis of the collected data. The themes in the research were the tangibles, responsiveness, reliability, assurance, empathy themes, which constitute the dimensions of SERVQUAL service quality, as five variables in the research. As a result of the research, it was seen that the themes of concrete characteristics and responsiveness from these five variables were frequently evaluated by the participants. These results reveal that the tangibles of the hotel, which constitute the scope of the tangible features theme, and the employee behaviours, which constitute the scope of the responsiveness theme, have an important role in the service quality

Keywords: *Congress Tourism, Meeting Tourism, Service Quality, Hotel Businesses.*

1. Dr., nilguntuzcu@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-2815-0559>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
18.02.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
23.03.2023

DOI
10.20875/makusobed.1252914

Bu makaleye atıf yapmak için:

Tuzcu, N. (2023). Kongre/toplantı turizminde hizmet kalitesinin değerlendirilmesine yönelik Belek/Antalya bölgesinde bir nitel araştırma. *MAKU SOBED*, (37), 75-92. <https://doi.org/makusobed.1252914>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Service quality in hotels is of vital importance for tourism business in terms of maintaining the current status of the hotels and their competitive advantage in the market. Due to the fact that the issue of service quality is handled from different perspectives in the literature and different results are achieved in each study, it is necessary to investigate the issue regularly. In this study, it is aimed to evaluate the perceptions of the guests about the service quality in congress/meeting tourism. In addition, the expectations of the participants from these meetings and the effects of these meetings on the business processes were tried to be determined.

Research Questions

The questions to be answered within the scope of the study were as follows: (1) What are the expectations of the participants from the tourism hotel enterprises regarding the service quality? (2) What is the impact of the meetings on the participants?

Literature Review

There are many academic studies on service quality in the literature. It is seen that the role of service quality is tested with different measurement tools and different techniques, especially in studies on the tourism sector. Service quality is one of the most important factors affecting customer satisfaction and helping to increase customer loyalty, and it plays a vital role in hotel businesses as a driving force for higher levels of customer satisfaction (Masrurul, 2019, p. 139). There are different opinions about a clear definition of service quality used for quality. Parasuraman et al. (1985) defined service quality as the degree and direction of inconsistency between customer service perceptions and expectations. According to Zeithaml (1988), service quality is defined as the brilliance or excellence of a service. Accordingly, it emphasizes “perceived quality of service” as a buyer’s evaluation of the substantial value of an asset. Parasurman et al. (1998) tried to explain service quality with the SERVQUAL scale. According to Asubonteng et al. (1996), the SERVQUAL scale is planned to evaluate the service quality as perceived by the consumer, and the expectations of the customers are calculated in the evaluation of the overall service quality. Hudson et al. (2004) revealed that service quality in the tourism sector is increasingly discussed and most of the studies in tourism use the SERVQUAL tool to evaluate service quality. From this point of view, it can be said that it is possible to evaluate the service quality in hotels on the axis of the SERVQUAL measurement model, and it is important to repeat the researches to be made in this framework at certain periods.

Methodology

Depending on the purpose of the research, a qualitative research was carried out in the phenomenology design and the data were obtained through a semi-structured interview form developed by the researchers. The study group of the research consists of meeting groups staying in a five-star hotel operating in Belek/Antalya Tourism Region. In the study, data were collected through face-to-face interviews with 30 volunteer participants from different groups. MAXQDA 2022 qualitative analysis package program was used in the analysis of the collected data. The themes in the research were the tangibles, responsiveness, reliability, assurance, empathy themes, which constitute the dimensions of SERVQUAL service quality, as five variables in the research.

Conclusions and Recommendations

When the results obtained in the research were examined, it was seen that the participants made evaluations for the theme of concrete features, the theme of responsiveness, the theme of reliability, the theme of trust, and the theme of empathy, respectively. Öztürk and Seyhan (2005a) emphasized the importance of employee training for increasing the service quality in accommodation businesses and emphasized the necessity of training employees on guest relations. This result coincides with the theme of enthusiasm in the results of this research. Because the willingness of the employees to serve will only be possible with the training they will receive in this regard. In addition, Öztürk and Seyhan (2005b) in their study to measure the quality of service offered in accommodation businesses with the SERVQUAL method, also reveal the deficiencies of hotel businesses in Turkey in terms of service quality.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte ulusal ve uluslararası iş birliklerinin artması neticesinde turizm yapısında değişimler yaşanmış, bu duruma bağlı olarak kongre turizmi, kültür turizmi, golf turizmi, spor turizmi, kültür turizmi, yayla turizmi, teşvik turizmi, inanç turizmi vb. turizm türleri ortaya çıkmıştır (Keleş, 2020). Bu alternatif turizm çeşitlerinden biri olan kongre turizmi, ülke veya bölgenin ekonomik gelişimine, imajına ve tanıtımına katkı sağlaması, durgunlaşan turizm sezonunu canlandırması, istihdam yaratması açısından önem taşımaktadır (Pechlaner vd., 2007, s. 32; Aksu vd., 2004, s. 46). Yeni teknolojilerden haberdar olmak, bilimsel konularda veya mesleki alanlarda bilgi paylaşımında bulunmak, açık tartışmalar yapmak, aynı meslekten bireylerle tanışmak, sosyalleşmek aynı zamanda güzel yerler görmek, alışveriş yapmak, eğlenmek, rahatlamak isteyen bireyler sergi, fuar, konferans ve kongrelere katılma eğilimi göstermeye başlamışlardır.

Küreselleşme ve artan rekabet koşullarına bağlı olarak turizm işletmeleri, pazarda rakip konuma geçebilmek, tüm yıl boyunca faaliyetlerini sürdürmeye devam edebilmek, daha fazla toplantı grubu çekebilmek gibi amaçlarla misafirlerin arzuları ve beklentileri doğrultusunda organizasyon çalışmalarını gerçekleştirmeye ve günden güne hizmet kalite düzeyini iyileştirmeye çalışmaktadırlar. ‘Toplantılara yönelik gerçekleştirilen ürün-hizmet kalitesi ve katılımcı ihtiyaçlarının çok boyutlu olarak karşılanması, diğer turizm türleri içinde kongre turizminin önemini giderek artırmaktadır’ (Timor, 2011, s. 125). Otelde konaklayan toplantı gruplarının; toplantı salonunun ve ortak alanların kullanılabilirliği, spa-havuz-spor salonunun yeterliliği, sunulan özel ikramlar ve hediyeler, gala geceleri, konserler, gezi programları, uygun fiyatlı konaklama, çalışan iletişimi, yemek-içecek lezzeti ve çeşitliliği, oda konforu ve temizliği, ücretsiz internet erişimi, güvenlik, gezi programları gibi hizmetler bekleyebilmektedirler. ‘Yüksek katılımcı profiline sahip toplantı gruplarının, tatil amaçlı gelen turistlerle ulaşım, konaklama, yemek, ikram, eğlence gibi aynı hizmetlerden faydalandıkları görülse de toplantı turizminin malzeme ve teknolojik kaynaklar, uzmanlaşmış personele daha fazla ihtiyaç duyulması açısından farklılık gösterdiği ifade edilmektedir’ (Gregorić vd., 2016, s. 199). Bu nedenle toplantı gruplarının daha farklı veya teferruatlı beklentileri olabilmektedir. Bu beklentilerin karşılanması ve eksikliklerin giderilmesiyle toplantı misafirlerinin memnuniyet seviyelerinin artırılması hedeflenmektedir. Çünkü tatmin olan bu misafir grupları tekrar kongrenin aynı yerde yapılmasını arzu edebilir, sonrasında ailesi ve arkadaşları ile birlikte tatil amaçlı gelebilir veya başkalarına tavsiyelerde bulunabilir.

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde bu çalışma, toplantı gruplarının hizmet kalitesine yönelik beklentilerinin tespit edilebilmesi amacıyla, hizmet kalitesine ilişkin belirlenen kriterler çerçevesinde nitel araştırma yöntemiyle şekillenmiştir. Böylece toplantı gruplarının hizmet kalitesi karşısındaki beklentilerinin, otellerin pazarlama uygulamalarına nasıl yön verecekleri hususunda sektöre ve akademiye öneriler sunulması açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, kongre turizmi ve hizmet kalitesi konularına yönelik literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda Antalya Belek Turizm bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir otel işletmesine kongre ve fuar vb. amaçlarla gelen toplantı gruplarından yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler nitel yöntem aracılığı ile analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar bağlamında çıkarımlarda bulunarak otel işletmeleri, turizm organizatörleri ve akademisyenler için pratik öneriler sunulmuştur.

2. KONGRE/TOPLANTI TURİZMİ

Turizm sektörü, istihdam yaratması ve gelir sağlaması açısından en önemli ve en hızlı büyüyen sektörlerin başında gelmektedir (Yıldız, 2019, s. 67). Kongre turizmi; kişilerin daimi konakladıkları veya çalıştıkları yerler dışında bir araya gelerek fikir alışverişinde buldukları aynı zamanda konaklama, gezip, eğlenme ve dinlenme faaliyetlerini de dâhil eden bir bütünü ifade etmektedir. ‘Çeşitli turizm alternatiflerinden biri olan kongre turizmi, bir ülke veya bölgenin milli gelirinin oluşmasında önemli bir rol oynamakta, diğer iş seyahati türlerine göre daha büyük bir ekonomik etki sağlamakta (Nyurenberger vd., 2019, s. 237) ve ülkenin sahip olduğu kültürel ve doğal zenginliklerin tanıtımında büyük avantaj sağlamaktadır’ (Aksu vd., 2004, s. 46). Kongre turizmi, günümüzde en hızlı gelişen ve en kazançlı turizm sektörlerinden biri olup (Şilerova vd., 2013, s. 79) özellikle 20. yüzyılın son yirmi yılında hızlanmış ve büyük istihdam imkânı sağlayarak büyük gelirler sağlamaya başlamıştır (Akova ve Baynazoğlu, 2012, s. 359).

Kongre/toplantı turizmi kapsamında konferanslar, seminerler, sempozyumlar, panel, fuar gibi farklı türler bulunmaktadır. Bu etkinliklere bazı çalışmalarda genel olarak “toplantı” ismi verildiği de görülmektedir (Aksu vd., 2004, s. 45). Toplantılar kapsamı itibarıyla ulusal veya uluslararası düzeyde

gerçekleştirilebilmektedir. Turizm sektörünün önemli bir parçası olan ve kısaca MICE (Meetings, Incentives, Congress/Conventions and Exhibitions) olarak adlandırılan kongre/toplantı turizmi kapsamında misafir/turist grubunun ve organizasyonun belirlenmesi, transfer ve taşımacılık hizmetleri, konferans öncesi ve sonrası tur fırsatlarının tanımlanması, konaklama yapılacak bölge ve yerin belirlenmesi, konferans, sergi, kongre vb. organizatör hizmetleri, karşılama, konaklama, yiyecek-ıçecek hizmetleri, sosyal program akışının belirlenmesi, görsel, işitsel vb. hizmetler ve teknik desteğin sağlanması, misafir/turistin geri dönüşünün sağlanması gibi faaliyetler ele alınmaktadır (Mistilis ve Dwyer, 2013, s. 57). MICE turizm faaliyetleri, ekonomik getiri ve avantajlar noktasında diğer turizm organizasyonlarına göre oldukça kârlı olup (Şahin vd., 2017, s. 23) turizm gelirleri, dünya turizm geliri ortalamalarının üzerinde olan gelişmiş ülkelerin MICE'ın öneminin farkında oldukları görülmektedir (Kasagranda vd., 2017, s. 75). Kısacası iş seyahatleri kapsamında ele alınan, ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesini ve işletmelerin motivasyon seviyelerini arttırmayı amaçlayan MICE turizm departmanlarının organizasyon ile ilgili tüm süreçlerden sorumlu oldukları söylenebilir.

Kongre turizminin, konaklama işletmeleri ve destinasyonlar için sezonu uzatıcı etkisinin yanı sıra istihdam olanaklarını ve turizm gelirlerini artırması, il genelindeki tesislerin tanıtılması gibi ekonomik, kültürel ve sosyal alanlardaki olumlu etkileri sebebiyle Türkiye'de önemi giderek artmaktadır (Yozcu ve İçöz, 2010, s. 106). Türkiye, Avrupa ülkelerine yakınlığı, birinci sınıf otel konaklama ve konferans tesisi zenginliği, kolay ulaşım, göz alıcı dekorlar ve eşsiz manzara cazibesi, iklim ve düşük maliyet avantajı gibi coğrafi konumu ve tarihi özelliklerinden dolayı en ideal ülke konumundadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Kongre turizmi açısından oteller konaklama imkânları ve kapasiteleri ile büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan İstanbul, Antalya ve İzmir illeri büyük bir potansiyele sahiptir (Akova ve Baynazoğlu, 2012, s. 359). Özellikle Avrupa'daki diğer önemli kongre merkezleri göz önünde bulundurulduğunda elverişli iklim koşulları, doğal turizm çekicilikleri, yakın çevredeki tarihi ve arkeolojik cazibe merkezleri, altyapı faaliyetleri, ulaşım imkânları, havayolu bağlantıları, geniş eğlence yelpazesi ile turizmde dünyada bir marka kent haline gelen "Antalya" kongre turizmi açısından cazibedici, avantajlı, rekabet üstünlüğü olan bir şehir olarak değerlendirilmektedir. Antalya'daki büyük oteller ulusal veya uluslararası pek çok kongreye/toplantıya ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle Antalya Belek'teki oteller ve tatil köyleri kongre/toplantı turizmi açısından oldukça önemlidir (Timor, 2011, s. 139). Bununla birlikte turizm sezonunu uzatma ve yıl içerisinde atıl dönemleri kullanarak turizmi canlandırma açısından da kongre/toplantı turizmi ayrıca önem taşımaktadır.

Kongre/toplantı turizmi; yeni teknolojilerden haberdar olmak, belirli bir konu veya alanı tanıtmak, açık tartışma yapmak, kişilerin uzmanlık gerektiren bilimsel konularda veya mesleki alanlarda bilgi alışverişi yapmak, aynı meslekten kişilerle tanışmak, kongre/toplantı vesilesi ile yeni yerler görmek, eğlenmek ve dinlenebilmek gibi amaçlar dâhilinde düzenlenmektedir. Dolayısı ile kongreler/toplantılar, farklı alanlardan ve farklı ülkelerden bireyleri bir araya getiren, çeşitli ilgi alanları üzerinde tartışmaya ve bilgi edinmeye izin veren, ticari veya ticari olmayan, saatlerce veya günlerce sürebilen bir tür iş etkinliği olarak değerlendirilmektedir (Šušić ve Mojić, 2014, s. 516). Şirketler arasındaki birleşmelerin ve iş ilişkilerinin uluslararası bir boyut kazanması, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması, konaklama ve katılım ücretlerinin bazı durumlarda bağlı olunan kurum ve kuruluşlar tarafından karşılanması veya şirketlerin toplantılar için yapmış oldukları harcamaların vergiden düşülmesi gibi sebepler kongre turizmini kolaylaştırmakta ve bireyleri kongre turizmine teşvik etmektedir (Çizel, 1999, ss. 18-19). Kongre turizmüne dâhil olan genellikle belli bir alanda uzmanlaşmış yüksek katılımcılardan oluşan bu toplantı grupları tarafından otel işletmeleri ve organizasyon şirketlerinin iş birliği ile üst düzey hizmet kalitesi beklenmektedir.

3. HİZMET KALİTESİ

Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyetini etkileyen ve müşteri sadakatini arttırmaya yardımcı olan en önemli faktörlerden biri olup otel işletmelerinde daha yüksek düzeyde müşteri memnuniyeti için itici bir güç olarak hayati rol oynamaktadır (Masrurul, 2019, s. 139). İş ağı oluşturma, gezip görme, dinlenme, eğlenme, yeni kültürler ve yeni insanlar tanıma amacıyla gerçekleştirilen bu tür organizasyonlarda toplantı grup misafirlerinin ulaşım, konaklama, iklim koşulları, yiyecek-ıçecek kalitesi, özel ikramlar, oda konforu, temizlik, spa-havuz-spor salonu olanakları, ortak alan dizaynı, güvenlik, mimari yapı, toplantı salon kapasitesi, internet erişim hızı, rekreasyon faaliyetleri, yerel halkın samimiyeti, çalışan davranışları, hizmet ortamının elverişliliği, kullanılan ekipmanların düzgün ve etkin bir şekilde çalışması gibi pek çok unsuru göz önünde bulundurabilmektedirler.

Kongre turizminin gelişmesi, katılımcıların ve organizatörlerin ihtiyaçlarını karşılayacak yüksek kalitede kongre hizmeti sunulmasına bağlıdır. Kongre katılımcıları doğruluk, güvenilirlik, kalite, konfor, hız, uygunluk, esneklik, özgünlük, yaratıcılık ve yenilikçilik etiketi doğrultusunda hizmet beklemektedirler. Bunlar her kongrede olması gereken temel ilkeleri ifade etmektedir (Šušić ve Mojić, 2014, s. 514). Bununla birlikte, bir otel içerisinde veya otele ait bir alanda sadece toplantı amacıyla tasarlanmış, toplantılara elverişli olacak biçimde yeterli ve gerekli donanımına sahip konferans salonları bulunmak durumundadır (Timor, 2011, s. 135). Kuo vd. (2010) Tayvan’da düzenlenen uluslararası kongrelerde toplantı turizmine katılan kişilerin memnuniyetlerini değerlendirdikleri bir çalışmada, katılımcıların memnuniyetinin otel konaklama, ulaşım, restoran, tur, gezi ve eğlence gibi çok çeşitli segmentlere bağlı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Araştırmacılar, otel hizmetlerinin kongre turizminin başarısı için kritik bir öneme sahip olduğunu ve bu kişilerin memnuniyet düzeylerini doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte konaklamanın kalitesi, yardımseverlik, esneklik, çalışan farkındalığı, dil ve organizasyon becerileri ile beklenmedik sorunları çözme ve etkinliklere katılanların özel isteklerini karşılama becerileri de memnuniyet derecesini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (Kasagrande, 2017, s. 78). Turizm işletmeleri, sağlamış oldukları yüksek kaliteli hizmet ve müşteriye sunmuş oldukları değer ile birlikte turist memnuniyetine bağlı olarak müşteri sadakati oluşturmaya özen göstermektedirler (Selvi ve Ercan, 2006, s. 159). Çünkü misafirler bir destinasyonu veya deneyimledikleri bir otel işletmesini, tatmin edici bir deneyim olarak algıladıklarında/memnun kaldıklarında gelecekte aynı tesisi ziyaret etme davranışı gösterebilmektedirler (Artuğer ve Şahin, 2020, s. 2452; Raza vd. 2012, s. 788). Tatmin olan bu misafirler aynı zamanda çevresine ya da çevrimiçi topluluklarda ağızdan ağıza olumlu reklamlar yaparak (Silik ve Ünlüöner, 2018, s. 333; Oliveira vd., 2020, s. 11) pazarda yer alan potansiyel misafirlerin ilgili destinasyonu tercih etmelerinde (Çetinsöz ve Artuğer, 2013, s. 208) ya da destinasyona yönelik sadakat seviyelerini etkilemede yönlendirici olabilmektedirler (Özoğul ve Özel, 2015, s. 140). Yapılan araştırmalarda Albarq (2014) çevrimiçi ağızdan ağıza iletişimin turistlerin seyahat etme niyetleri üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Aşık (2014) ise turistlerin yarından fazlasının otele arkadaş ve akraba tavsiyesi ile geldiklerini belirtmişlerdir.

Kalite için kullanılan hizmet kalitesinin net bir tanımı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır Parasuraman vd. (1985), “Müşteri tarafından algılanan hizmet kalitesini, müşteri hizmetleri algıları ve beklentileri arasındaki tutarsızlığın derecesi ve yönü” şeklinde tanımlamışlardır. Zeithaml (1988)’a göre hizmet kalitesi, bir hizmetin parlaklığı veya mükemmelliği olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, bir varlığın büyük ölçüde değerinin bir alıcı tarafından değerlendirilmesi olarak “algılanan hizmet kalitesi” üzerine vurgu yapmaktadır. Roy vd. (2008), hizmet kalitesini müşteri tarafından bir hizmetin genel ölçümü olarak tanımlamışlardır. Ghylin vd. (2008), hizmet kalitesinde işletmelerin, daha yüksek müşteri memnuniyeti ile sonuçlanan üstün kalite düzeyinde hizmet sunma konusunda yetkin olacaklarını belirtmişlerdir. Parasuraman vd. (1998)’de hizmet kalitesini SERVQUAL ölçeği ile açıklamaya çalışmıştır. Asubonteng vd. (1996)’ye göre, SERVQUAL ölçeği hizmet kalitesini tüketici tarafından algılandığı şekliyle değerlendirmek için planlanmakta ve genel hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde müşterilerin beklentileri hesaplanmaktadır. Cronin ve Taylor (1992), SERVQUAL modelinden “beklenti” unsurunu çıkarmış ve hizmet kalitesini tahmin etmek için yalnızca “performansı” değerlendiren SERVPERF adlı ölçeği geliştirmişlerdir. Minh vd. (2015), SERVPERF, SERVQUAL ölçeğinden neredeyse yüzde 50 daha az maddeye sahip olduğu için daha gelişmiş kabul etmişlerdir. Parasuraman vd. (1985, 1988), hizmet kalitesini müşterilerin hizmeti nasıl algıladıklarına dayalı olarak ölçmüştür. Burada performans müşteri beklentisini aştığında hizmet kalitesi yüksek olarak derecelendirilmekte ve performans beklentinin altına düşerse kalite düşük olarak sınıflandırılmaktadır. Grönroos (1984), Parasuraman vd. (1985, 1988), Cronin ve Taylor (1992), Dabholkar vd. (1996)’ye göre hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanılan birçok hizmet kalitesi modeli bulunmaktadır. Böyle bir model yaratmaya yönelik ilk çaba, fonksiyonel ve teknik boyutlara dayalı olarak Grönroos (1984) tarafından yapılmıştır. Hizmet kalitesi ölçümünün en eski kaydedilen modeli Grönroos (1984) tarafından geliştirilmiş olup, burada hizmet kalitesi teknik veya sonuç yönleriyle bağlantılı özellikler ve süreç veya işlevsel ile ilgili yönler açısından açıklanmaktadır (Kang ve James, 2004; Balasingh vd., 2006; Laroche vd., 2004). SERVQUAL ölçeğinde yer alan boyutların tanımları şu şekildedir (Parasuraman, 1988, s. 39):

- Somut özellikler: Gözlenebilen fiziksel öğelerdir. Fiziksel özellikler kavramı; çalışanlar, araçlar ve iletişim öğelerini içermektedir.
- Güvenilirlik: Söz verilen hizmetlerin doğru ve güvenilir bir şekilde iletilmesidir. Bu husus, fiyatlandırma, teslimat ve şikâyetlerin ele alınması ile ilgili olarak yerine getirilmesi gereken taahhütleri içermektedir.

- Heveslilik: Tüketicilere hızlı bir şekilde yardımcı olma coşkusudur. Bu yön, iyimser hizmet bakış açısını savunurken, çalışanların müşteri taleplerine ve şikâyetlerine de dikkat etmelerini gerektirmektedir.
- Güven: Çalışanların farkındalığı ve nezaketi ile güven ve itimat gösterme kapasitelerini içermektedir.
- Empati: Hizmet sağlayıcılar tarafından tüketicilerine gösterilen özen ve özel ilgi tutumunu açıklamaktadır.

SERVQUAL ölçüm aracının turizm sektöründeki yerini açıklarken Zhao ve Di Benedetto (2013), turist memnuniyetsizliği sorununu araştıran ve yeni turistleri çekmeye veya tekrar ziyaret etme niyetlerini sağlamaya yönelik hizmet kalitesi rolünün çok önemli olduğunu önermektedirler. Turizm alanında çalışan akademisyenler, birinci sınıf hizmet sunmanın başarının en zorunlu yönlerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir (Atılğan vd., 2003). Hudson vd. (2004), turizm sektöründeki hizmet kalitesinin giderek daha fazla tartışıldığını ve turizmdeki çalışmaların çoğunun hizmet kalitesini değerlendirmek için SERVQUAL aracını kullandığını ortaya koymuşlardır. Bu model, spor turizmi (Kouthouris ve Alexandris, 2005), havayolu turizmi (Pakdil ve Aydın, 2007) ve yiyecek-içecek (Qin ve Prybutok, 2008) gibi turizm sektörünün farklı sektörlerinde hizmet kalitesini ölçmek için birçok kez kullanılmıştır. Bununla birlikte Fick ve Ritchie (1991), SERVQUAL aracını otel, havayolu, kayak ve restoran olmak üzere dört turizm hizmet sektöründe ölçmüş ve ölçeğin turizmdeki tüm sektörler için geçerli olmadığını bulmuşlardır. Buradan hareketle, otellerde hizmet kalitesinin SERVQUAL ölçüm modeli ekseninde değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmekte ve bu çerçevede yapılacak araştırmaların belirli periyotlarda tekrarlanması önem arz etmektedir.

4. ARAŞTIRMA

Literatürde hizmet kalitesi konusunun farklı bakış açılarıyla ele alınması ve yapılan her çalışmada farklı sonuçlara ulaşılmışından dolayı konunun düzenli olarak araştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, bu araştırmada nitel yöntem kapsamında analizler yapılarak literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır. Nitel araştırma sürecinde araştırmacılar, keşfedici bir bakış açısıyla, bireylerin algıları, duyguları, deneyimleri, düşünceleri gibi her bireyde değişkenlik gösterebilecek öznel veriler üzerinden hareket ederek yani küçük parçaları birleştirerek büyük resme ulaşmaya çalışmaktadırlar (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 405). Toplantı turizmine katılan misafirlerin hizmet kalitesi algılarının öznel veriler üzerinden değerlendirilmeye çalışıldığı bu araştırmada nitel araştırma süreçlerinden yararlanılmıştır. Bu yönüyle öncelikle araştırmanın amacı net bir şekilde ifade edilmeye çalışılmış, araştırma amacı ekseninde kuramsal çerçeve tanımlanmış, araştırma amacına bağlı kuramsal yapıyı temsil edecek bir örneklem belirlenmiş, belirlenen örneklemden görüşmeler aracılığıyla veriler toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesiyle birlikte bulgular betimlenmiş ve yorumlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2003, ss. 51-59).

Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 25.10.2022 tarihli ve 137-5 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kongre/toplantı turizmi, turizm sektörünün belli dönemlere sıkışmış olan yapısını ve mevsimsel özelliklerinin getirdiği dezavantajlarını en aza indirmek için önemli bir alternatif turizm şekli olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Antalya bölgesindeki tüm otellerin sezonu uzatmak veya on iki ay boyunca faaliyetlerini sürdürebilmek için sürekli alternatif etkinlikler arayışında olduğu bilinmektedir. Kongre/toplantı turizminde belirli bir dalda, uzmanlık gerektiren bir konuda veya belirli meslek grubunu bilgilendirmek amacıyla gerçekleştirilen organizasyonlar yapılmaktadır. Bu etkinliklerin yapılabilmesi için otellerin gerek salonlarını gerekse ekipmanlarını belirli periyotlarda gözden geçirmeleri icap etmektedir. Hizmet kalitesinin belirlenmesinde hangi faktörlerin misafirler tarafından daha öncelikli olduğu düzenli olarak araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik yapılan her çalışma kendi içerisinde farklı düzeyde katkı sunması açısından önem taşımaktadır. Özellikle turizm sektörünün insan odaklı örgüt yapısı hizmet kalitesinin önemini daha da ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede bu araştırmanın önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Araştırmanın önemi kapsamında da bu araştırmanın amacı, kongre/toplantı turizminde misafirlerin hizmet kalitesi algılarının nitel yöntem aracılığı ile araştırılması ve hangi hizmet kalite boyutlarının ön plana çıktığının belirlenmesidir. Bununla birlikte

katılımcıların bu toplantılardan beklentileri ve bu toplantıların iş süreçlerine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında veri toplamaya yönelik nitel yöntem benimsenmiştir. Buna göre veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış bir soru formu kullanılmıştır. Literatürdeki ilgili çalışmaların incelenmesi, nicel ölçeklerin değerlendirilmesi ve kongre/toplantı turizminde hizmet kalitesi özelinde yer alan çalışmaların incelenmesiyle bir soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzu araştırma öncesinde detaylı bir şekilde ele alınarak araştırma amacına uygun sorular belirlenmiş ve araştırma kapsamına uygun olacak şekilde üç adet demografik soru, sekiz adet kongre/toplantı turizminde hizmet kalitesini belirlemeye yönelik sorular olmak üzere toplamda on bir sorudan oluşan soru formu ortaya çıkmıştır. Oluşturulan soru formu ile katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapılmış ve derinlemesine görüşme yoluyla sorular sorulmuştur. Katılımcıların kısa cevaplar vermelerinin önüne geçilmesine yönelik gerektiğinde katılımcının düşüncesinin netleştirilmesine ve derinlemesine bilgi alınabilmesi için “neden, nasıl, ne gibi” sorular yöneltilmiştir. Görüşme formunun geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamaya yönelik daha önceden kongre/toplantı turizmi deneyimi yaşamış üç akademisyen ile görüşülerek bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma ile ilgili akademisyenlerden geri bildirimler alınmış, buna göre görüşme formunda düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme formunun nihai şekli alanında uzman olduğu düşünülen farklı iki akademisyen ile kongre/toplantı turizminde öncü olan bir otelin yetkilisinden alınan görüşlerle veriler toplanmaya hazır hale gelmiştir.

4.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama süreci yarı yapılandırılmış form ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplanmasına yönelik Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden biri olan Antalya Belek'te bulunan 5 yıldızlı zincir bir otel seçilmiştir. Verilerin toplanması ancak otelden alınacak izin ile gerçekleşebilecek olmasından dolayı, araştırma yapılacak otelin Misafir İlişkileri Departmanının yöneticisinden izin alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alınan izinde otelin isminin herhangi bir şekilde kullanılmaması, misafirlere rahatsızlık verilmemesi ve araştırmada elde edilecek sonuçların otel yönetimi ile paylaşılması alınan izinin ön koşulunu oluşturmuştur. Bu nedenle otel isminin paylaşılmasının istenilmemesinden dolayı akademik etik çerçevesinde araştırmacı tarafından otelin ismi gizli tutulmuştur. Ayrıca araştırma sonuçlarının otel yönetimi ile paylaşılması araştırma sonuçlarının yaygın etkisinin artırılması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmada misafirlerin rahatsız edilmemesi ön koşulundan dolayı özellikle misafirlerin sohbet etmeyi istedikleri zaman dilimleri seçilmiş, araştırma hakkında kısa bir ön bilgi verilmesinin ardından araştırmaya katılmaya gönüllü olan katılımcılarla araştırma gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin sohbet ortamında yapılmasından dolayı, görüşme süreleri 15-30 dakika aralığında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde elde edilen veriler ses kayıt cihazı kullanılmadan not alınarak kaydedilmiştir. Bazı görüşmelerdeki not alma süreci, görüşme esnasında kısaltmalar ve hatırlatma notlarının kullanılmasından dolayı görüşme bittikten sonra da devam etmiştir. Araştırmada toplam 30 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Kongre/toplantı turizminin genellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında yoğunlaşması nedeniyle, veri toplama süreci Kasım 2022'de gerçekleşmiştir. Görüşme sürelerinin uzun sürmesi, kongre/toplantı turizmi misafirlerinin otelde az kalmaları ve toplantı haricindeki zamanlarda görüşmelerin yapılabilmesi, araştırmacının otelde araştırma için belli saatler kalabilmesi gibi nedenlerden dolayı veri toplama süreci yaklaşık bir aylık zamanı almıştır.

4.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için nitel analizde birçok bağlantıyı görebilmeye ve görüşmelerin içeriğindeki bilgiyi veriye dönüştürebilmeye yönelik içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi belli üstünlükler taşımaktadır. Bu kapsamda içerik analizi incelenen içeriğin araştırmanın amacına uygun sunulması, tekrar etme sıklıklarının kullanılarak temaların ortaya çıkması ve temalara göre tanımlamaların yapılarak analiz edilmesine imkân tanımaktadır (Spencer vd., 2003, s. 200). Ayrıca içerik analizi verilerin kodlanmasında, kodlanan verilerin nicel sonuçlara dönüştürülmesinde ve nihayetinde yorumlanmasında açıklayıcı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Vaismoradi vd., 2003, s. 400). Araştırmada kodların görsel çıktılar oluşturmasına yönelik kodların yoğunluğunun ve kodlar arasındaki ilişkilerin görülebilmesi açısından deşifre edilerek elde edilen görüşme formları MAXQDA 2022 nitel analiz paket programına aktarılmıştır. Nitel yöntem benimsenerek yapılan araştırmalarda bir program kullanılması araştırmanın güvenilirliğini artırdığına

yönelik çıkarımlar bulunmaktadır (Kuş Saillard, 2010, s. 17). Araştırmada literatürde hizmet kalitesine ilişkin yapılan nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılan ve Parasuraman vd. (1988) tarafından önerilen “SERVQUAL Hizmet Kalitesi Ölçeği”nin boyutları hizmet kalitesi temaları olarak kullanılmıştır. Bu ölçek boyutlarının araştırmanın temaları olarak kullanılmasının nedeni, tema belirleme çalışmalarında ölçekle belirtilen boyutlarla hemen hemen aynı temaların ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede gelecekte bu alanda yapılacak karma çalışmalara ışık tutmak amacıyla bu ölçeğin boyutlarının tema olarak kullanılmasına karar verilmiştir. SERVQUAL Hizmet Kalitesi Ölçeğinin boyutları; somut özellikler (hizmet sunumundaki tesis, araç-gereç, çalışan görünümü), güvenilirlik (hizmetin doğru ve güvenilir şekilde yerine getirilmesi), heveslilik (misafire yardımcı olma, hızlı hizmet verme istekliliği), güven (çalışanların bilgili ve nazik olmaları, misafire güven duygusunu hissettirebilmeleri), empati (işletmenin kendisini misafirin yerine koyarak misafire bireysel dikkat ve kişisel ilgi göstermesi) olacak şekilde beş boyuttan oluşmaktadır. Analiz için tüm görüşme formları MAXQDA paket programına aktarılmış ve görüşme formları belirlenen beş tema çerçevesinde veri seti kodlama sürecine tabi tutulmuştur. Kodlama, metinlerin sistematik analizlerini ve belirli sınıflamaları yapmaya yönelik kullanılan önemli bir araçtır (Schönfelder, 2011, s. 21).

5. BULGULAR

Araştırmanın amacına bağlı olarak misafirlere yöneltilen sorulara misafirlerin verdikleri cevaplar nitel yöntemle değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilere ilişkin bulgular değerlendirilirken öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine yönelik değerlendirmeler yapılmış, ardından hizmet kalitesinin araçları değerlendirilmiş ve son olarak da araştırmada belirlenen temalar arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Tüm bulgular katılımcıların görüşmeler sırasında konular hakkında verdikleri bilgilerle desteklenmiştir. Kongre/toplantı turizmi misafirlerinin hizmet kalitesine yönelik tasarlanan bu nitel araştırma kapsamında araştırmaya gönüllü olarak katılanların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Eğitim Durumu	Sektör
GM1	Erkek	Bekar	43	Lisans	Teknoloji
GM2	Kadın	Evli	49	Lisans	Teknoloji
GM3	Erkek	Evli	38	Yüksek Lisans	Teknoloji
GM4	Erkek	Evli	45	Yüksek Lisans	Çimento
GM5	Erkek	Bekar	45	Lisans	Çimento
GM6	Erkek	Evli	50	Lisans	Elektronik
GM7	Kadın	Evli	39	Yüksek Lisans	Elektronik
GM8	Erkek	Bekar	40	Lisans	Çimento
GM9	Erkek	Evli	45	Yüksek Lisans	Elektronik
GM10	Kadın	Evli	50	Lisans	Çimento
GM11	Erkek	Evli	45	Lisans	Çimento
GM12	Erkek	Bekar	31	Yüksek Lisans	Elektronik
GM13	Erkek	Evli	39	Yüksek Lisans	Çimento
GM14	Erkek	Evli	45	Lisans	Çimento
GM15	Kadın	Evli	48	Lisans	Elektronik
GM16	Kadın	Bekar	32	Doktora	Sağlık
GM17	Kadın	Evli	45	Doktora	Sağlık
GM18	Kadın	Bekar	50	Doktora	Sağlık
GM19	Erkek	Evli	34	Doktora	Sağlık
GM20	Kadın	Evli	34	Doktora	Sağlık
GM21	Erkek	Evli	38	Doktora	Sağlık
GM22	Erkek	Evli	50	Doktora	Sağlık
GM23	Erkek	Bekar	53	Doktora	Sağlık
GM24	Kadın	Evli	45	Doktora	Sağlık
GM25	Erkek	Evli	39	Doktora	Sağlık
GM26	Erkek	Evli	42	Doktora	Sağlık
GM27	Erkek	Bekar	49	Doktora	Sağlık
GM28	Kadın	Evli	33	Lisans	Teknoloji
GM29	Erkek	Evli	37	Lisans	Teknoloji
GM30	Erkek	Evli	47	Lisans	Teknoloji

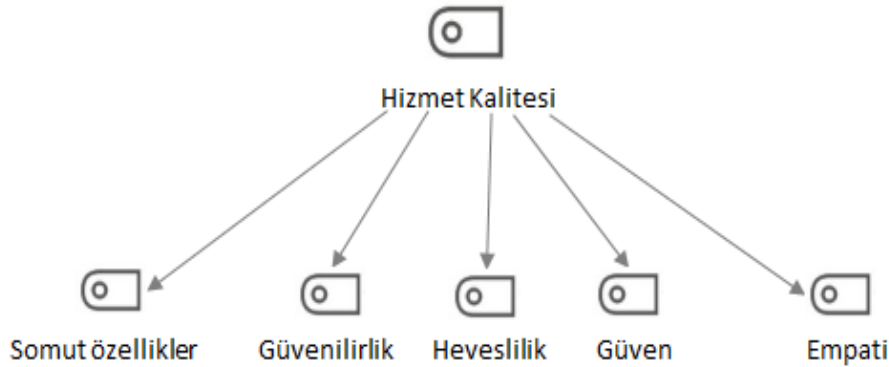
Not: Tabloda Katılımcı Kodunda kısaltma olarak kullanılan GM, Gönüllü Misafirin kısaltmasıdır.

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %66,7’sinin erkek (n=20), %33,3’ünün kadın (n=10); %26,7’sinin bekar (n=8), %73,3’ünün evli (n=22) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların yaş

dağılımları incelendiğinde; %36,7'sinin 39 yaş ve altında (n=11), %46,7'sinin 40-49 yaş aralığında (n=14) ve %16,7'sinin 50 yaş ve üzerinde olduğu bulgulanmıştır. Araştırmaya katılanların eğitim durumları ise; %40'ı lisans (n=12), %40'ı yüksek lisans (n=12) ve %20'si doktora (n=6) mezunu olarak tespit edilmiştir. Araştırma farklı toplantı grupları üzerine yapıldığı için de katılımcıların sektörel dağılımı da incelenmiştir. Buna göre katılımcıların %23,3'ünün çimento (n=7) sektöründe, %16,7'sinin elektronik (n=5) sektöründe, %40'ının sağlık (n=12) sektöründe ve %20'sinin teknoloji (n=6) sektöründe çalıştığı görülmektedir.

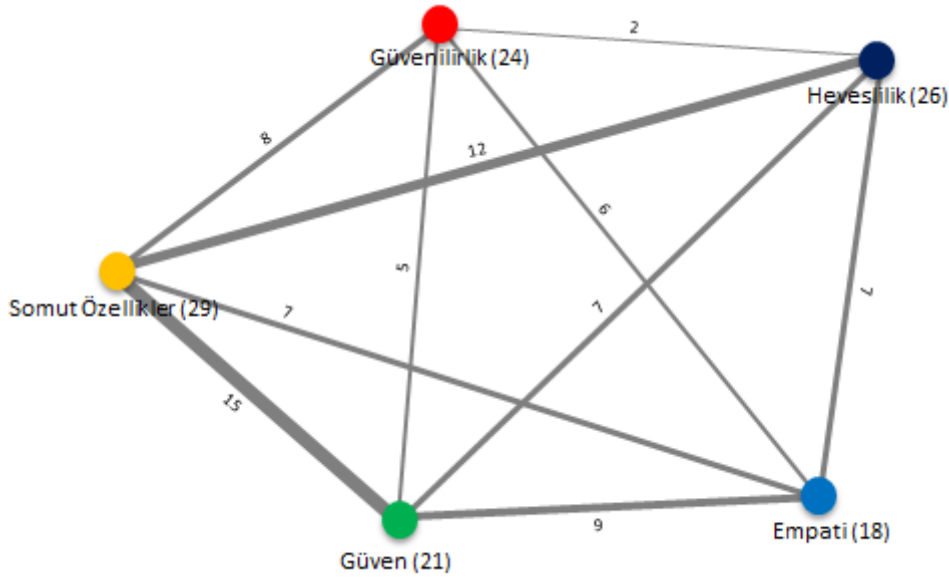
Araştırmada kongre/toplantı turizmi katılımcılarına hizmet kalitesi algılarını belirlemeye yönelik yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara; Bu toplantıdan beklentileriniz nelerdir?, Bu tür toplantıların işinize etkisinin nasıl olduğunu düşünüyorsunuz? Toplantının yapıldığı bu otel sizce bu tür toplantılar için yeterli midir? Ne gibi eksiklikler tespit ettiniz? Neler beklentilerinizin üzerinde?, Toplantının yapıldığı bu otelin hizmet kalitesini nasıl değerlendirirsiniz? Hizmet kalitesini iyileştirmek için sizce daha başka neler yapılabilir? Toplantının yapıldığı bu otelin yiyecek içecek çeşitliliğini ve kalitesini nasıl değerlendirirsiniz? Yiyecek-içecek hizmetinin iyileştirilmesi için sizce daha başka neler yapılabilir? Toplantının yapıldığı bu otelin odalarını nasıl değerlendirirsiniz? Odaları iyileştirmek için sizce daha başka neler yapılabilir? Toplantının yapıldığı bu otelin ortak kullanım alanlarını (lobi, havuz, spa vb.) nasıl değerlendirirsiniz? Bu alanların iyileştirilmesi için sizce daha başka neler yapılabilir? Toplantı grubu haricinde bu otele tatil amaçlı gelmeyi düşünür müsünüz? şeklinde sorular yöneltilmiştir. Bu sorular temelde hizmet kalitesinin temalarına yönelik verecekleri cevaplarla ilişkilendirilebilecek şekilde kurgulanmıştır. Diğer bir ifade ile bu sorular somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati temalarıyla ne kadar ilişkilendirilebildiğine yönelik analiz yapılmıştır. Araştırmada kullanılan beş tema Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Hizmet Kalitesi Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan temaların ne sıklıkla kullanıldığı ve bu temaların birbirleriyle olan ilişkilerine bakılmıştır. Şekil 2 incelendiğinde temaların yanında bulunan rakamlar görüşmeler sonucunda bu temaya ne sıklıkla değinildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, temalar farklı kalınlıklardaki doğrularla birbirine bağlanmaktadır. Bu doğruların kalınlığı temaların hangi sıklıkla birlikte kullanıldığına vurgu yapmaktadır. Bu doğruların kalınlığı da doğruların yanında gösterilen rakamlarla sayısal olarak gösterilmiştir.

Şekil 2. Temalar Arası İlişkiler

Şekil 2 incelendiğinde; araştırmadan elde edilen görüşme setinde katılımcıların 29 kez somut özellikler temasına, 24 kez güvenilirlik temasına, 26 kez heveslilik temasına, 21 kez güven temasına, 18 kez de empati temasına yönelik değerlendirme yaptıkları bulgulanmıştır. Ayrıca temalar arasındaki ilişkiler incelendiğinde, somut özellikler teması ile güven teması arasında 15 kez ilişki kurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte somut özellikler temasının güvenilirlik teması ile 8 kez, heveslilik teması ile 12 kez, empati teması ile de 7 kez ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların somut özellikler teması ile ilgili kullandıkları bazı ilişkili ifadeler şu şekilde yer almıştır:

“...otelin genel alanı iyi, otopark sorunu yok. Ancak odalar eski, parkeler kalkmış, oda kartları çalışmıyor, dolaplarda raf yok, odada ağır bir koku var temizlik yapılsa bile güzel kokmuyor. Odaya giden koridorlardaki halılarda da koku var halıflekslerin değişme zamanı gelmiş. Temizlik çalışanları gayet güler yüzlü.” (GM1)

“İzgara etinin tadı yavan gibi ve sert. Donmuş etlerin lezzeti olmuyor. Baharatlı etler lezzetli. Yemek çeşidi çok ama lezzet yok. Benim için yemek çeşitliliğinden ziyade lezzeti önemli. Kahvaltı çeşitliliği ve ürünlerin tadı gayet güzel.” (GM9)

“Eğlence yeterli değil. Partide insanları daha çok eğlendirebilecek güncel müzikler çalmalı. Ayrıca ana restoranın balkon bölümünde yer bulmakta zorlandık alan biraz daha genişletilse iyi olur. Alakartlar hem lezzet hem çalışanların ilgisi açısından oldukça başarılı. Sabah saat 05:00'e kadar barda oturduk çalışanlar çok ilgilendiler ve hızlıydılar. Gala yemeğindeki kurabiyeler ve çerezler gayet taze ve kaliteli idi.” (GM17)

“...otelde birçok yiyecek-içecek ve sosyalleşme alanlarının olması harika. Çalışan ilgisi ve güler yüzü 10 üzerinden 10 puan. Odaya koyulan beyaz havlular çok yıkanmış ve sertleşmiş. Havlular değiştirilebilir veya daha kaliteli havlular kullanılabilir.” (GM27)

“Toplantı salonunun fiziksel şartları, salon dizaynı ve genişliği gayet iyi. İkramların kalitesi ve çeşitliliği de çok hoşumuza gitti. Sabah kahvaltı yapma imkânımız olmadığına toplantı salonuna koyulan ikramlardan yararlanabiliyoruz.” (GM30)

“Sunuma hazırlandığımız için ortak alanlarda elektrik prizlerinin fazla olması ve rahatlıkla ulaşabileceğimiz yerlerde olması işimizi kolaylaştırdı.” (GM3)

“Uzun yoldan geldiğimiz için takım elbiselerimiz kırışabiliyor. Bu yüzden toplantı grupları için odalarda ütü konseptinin olması şart. Zamanımız değerli olduğu için ütünün oda servisi ile gelip gitme süresini beklemek istemiyoruz.” (GM26)

Güvenilirlik temasının güven teması ile 5 kez, empati teması ile 6 kez, heveslilik teması ile 2 kez ilişki kurulduğu görülmektedir. Bu kapsamda araştırmaya katılanların güvenilirlik teması ile ilgili kullandıkları bazı ilişkili ifadeler şu şekilde yer almıştır:

“Garson arkadaşlar ve diğer çalışanlar genel olarak güler yüzlü. İskele barı teras bara göre daha hareketli. Hem alkol açısından daha zengin hem de servis açısından daha hızlı. Plajda poşette soğuk limonata dağıtma uygulaması çok güzel düşünülmüş. Yalnızca içeride plastik bardak kullanmak yerine, dışarıda da cam bardak kullanılabilir. Çünkü cam bardakta içmek daha zevkli oluyor.” (GM7)

“Self-servis olayı kırılmış güzel olmuş, servis özellikle patenli garsonlar sayesinde gayet hızlı, tüm çalışanlar güler yüzlü ve çözüm odaklı.” (GM19)

“Sabahın erken saatlerinde temizlikle uğraşan kat görevlilerinin kendi aralarında bağırarak konuşmaları ve temizlik araba sesleri bizi uykumuzdan uyandırdı. Bu durumdan çok rahatsız olduk.” (GM26)

“Temizlik yapılırken balkon temizlenmiyor, detaylı temizlik yapılmıyor ve kat görevlisi temizlik bezlerini veya peçetelerini lavaboda bırakıp gidiyor.” (GM12)

“Sevdiğim bir taytım vardı. Odadan çıkarken yatağın üzerine bırakmıştım eminim ancak döndüğümde yerinde yoktu.” (GM15)

“...otelin ana kapı girişinde listede adım olmadığı için güvenlik beni içeriye almadı. Kongre grubundan olduğumu söylesem de bana inanmadılar. Benden kimliğimi aldıkları taktirde otele giriş yapabileceğimi söylediler. Ben de kimliğimi vermek istemedim çünkü kimlik bir insanın özeldir. Bu davranışı çok yanlış buldum.” (GM29)

“Garsonların yaka kartlarında başkasının ismi yazıyor ya da isimleri yazmıyor. Garsonlar ile iletişim kurmakta zorlanıyoruz ve bu durum bize hiç güven vermiyor.” (GM13)

Heveslilik teması için hem güven teması ile hem de empati teması ile 7 kez ilişkili cevaplar verdikleri görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların heveslilik teması ile ilgili kullandıkları bazı ilişkili ifadeler şu şekilde yer almıştır:

“...otelin özel alanında yemek yiyecektik bugün birkaç çalışana yerini sorduk bilemedi. Bu çok büyük bir eksiklik. Çalışanlara gerekli eğitimlerin verilmesi gerekli.” (GM6)

“Teras ve Lobby barda servis daha hızlı olabilir. Alakartlarda 10 kişiden sonra fix menü uygulanıyor. Herkes aynı yemeği yemek zorunda kalıyor. O zaman birkaç menü içerisinden yemek seçebilelim yine fix menü olsun.” (GM18)

“Personel çok güler yüzlü, iyi eğitilmiş bir personel, ne istersek isteyelim ters bir cevap yok, servis oldukça hızlı. Ancak ekstra çalışan garsonlar biraz tecrübesiz istediğimiz kokteylleri anlamakta güçlük çekiyorlar.” (GM21)

“Namaz kılabilmek için her defasında resepsiyona gidip bir oda kartı almak yerine kongre gruplarına özel kadın ve erkekler için iki ayrı oda tahsis edilebilir.” (GM24)

“Otel odamda bilgisayarında sunumuma hazırlanmak istedim. Ancak odada sandalye ve yeterli ışık yoktu. Bu durumumu belirtir belirtmez çalışanlar tarafından gerekli teçhizatlar sağlandı.” (GM28)

Empati temasının güven teması ile 9 kez ilişkili cevaplarda birlikte yer aldıkları görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların empati teması ile ilgili kullandıkları bazı ilişkili ifadeler şu şekilde yer almıştır:

“Çalışanlar genel olarak ilgili ve güler yüzlü. Ancak gece saat 23.00-24.00 gibi bar personelleri streten ve yorgunluktan kaynaklı çok gergin oluyorlar. İşveren tarafından çalışanların çalışma saatlerine dikkat edilmeli.” (GM20)

“Garsonlar terasbarın bize saat 00:00’da kapandığını söylediler ancak 23.40 gibi kendilerinden içecek istediğimizde kapanışa geçtiklerini ve temizlik yaptıklarını belirttiler. O halde bize doğru bir bilgi verilsin ki içeceklerimizi önceden alabilelim.” (GM5)

“Sabah çok önemli bir sunumum vardı. Duştan sonra saçlarımı kurutmak istedim ancak fön makinası çalışmadı. Resepsiyonu arayarak durumu izah etmeme rağmen fön makinası geç geldi. Toplantıdaki

sunumuma çok zor yetiştim stres oldum. Bunun üzerine odama özür mahiyetinde çerez ve meyve setupı gönderilmiş bu ince davranış çok hoşuma gitti.” (GM16)

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm sektöründe hizmet kalitesi; misafir memnuniyeti, tekrar ziyaret niyeti oluşturmaları, memnuniyetin yüz yüze veya çevrimiçi araçlar aracılığıyla başkalarına iletilmesi ve en nihayetinde işletmelerin sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle bu araştırmada otellerdeki hizmet kalitesi algısının kongre/toplantı turizmi özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden biri olan Belek/Antalya bölgesinde bir nitel araştırma yapılmıştır. Nitel araştırmada kongre/toplantı turizmi kapsamında otelde konaklayan kişilerle görüşmeler yapılmış ve hizmet kalitesini açıklamalarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Gönüllü katılımcı olan misafirlere yöneltilen soruların hazırlanmasında nitel analize uygun olacak verilerin toplanmasına yönelik sorulara odaklanılmıştır. Araştırmada elde edilen görüşme formlarının değerlendirilmesinde nicel araştırmalarda önemli bir yeri olan ve sıklıkla kullanılan SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelinin değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenler araştırmanın temalarını oluşturmuş ve tüm görüşmeler bu temalar üzerinden değerlendirilmeye alınmıştır. Literatürde önemli bir yeri olan SERVQUAL ölçeği değişkenlerinin bir nitel araştırmada kullanılması ve bu temalar çerçevesinde misafirlere doğrudan alınan bilgiler aracılığı ile değerlendirmelerin yapılarak temalar arasındaki ilişkilerin izlenmesi, literatürde benzer şekilde yapılmış başka bir çalışmaya rastlanılmaması nedeniyle bu araştırma özgün olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların bu toplantılardan beklentileri ve bu toplantıların iş süreçlerine etkileri de belirlenmeye çalışılmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların sırasıyla somut özellikler temasına, heveslilik temasına, güvenilirlik temasına, güven temasına, empati temasına yönelik değerlendirmeler yaptıkları görülmüştür. Araştırma neticesinde bu beş değişkenden somut özellikler ve heveslilik temalarının sıklıkla katılımcılar tarafından değerlendirildiği görülmüştür. Bu sonuçlar, somut özellikler temasının kapsamını oluşturan otelin fiziki özellikleri ile heveslilik temasının kapsamını oluşturan çalışan davranışlarının hizmet kalitesinde önemli rolünün olduğunu ortaya koymaktadır. Bir otelin fiziki yapıdaki özellikleri toplantı salonundan tutun da misafirlere sunulan konfor, temizlik, erişilebilirlik, dizayn ve dekor, imaj, odaların kalitesi, güvenlik, konum, ücretsiz wifi, eğlence, ikramlar gibi pek çok olanakları ifade etmektedir. Kement vd. (2018) çalışmasında otellerin fiziki imkânlarının ve yapısının müşteri tatminini olumlu yönde etkilediğini, müşteri tatmininin otel imajını, tekrar ziyaret etme niyetini ve tavsiye etme niyetini olumlu yönde etkilediğini ve otel imajının tekrar ziyaret niyeti ve tavsiye etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu bulgulamışlardır. Bununla birlikte, hizmet kalitesinin heveslilik boyutu altında değerlendirilen çalışanlar ise her otel işletmesinin belkemiğini oluşturmaktadır. Çalışanlar eğitilmiş, bilgili, kibar, yönlendirici, yardımsever, pratik ve problem çözmeye yatkın olmalıdırlar. Otel işletmelerinde toplantı gruplarıyla kurulan yakın ve birebir ilişkiler müşteri memnuniyeti sağlanması açısından kilit bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışanların, grup misafirlerin otelden beklentilerine yönelik görüşlerini almaları, eksik olan hususları çözüme derhal kavuşturmaları veya yöneticilerine bu durumu aktarmaları müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlanması açısından önem arz etmektedir. Tespit edilen eksiklikler karşısında kayıtsız kalan veya edinilen bilgiye rağmen hiçbir şekilde iyileştirmeye gitmeyen veya çözüm bulmak için çabalamayan otel işletmelerinin sektör içerisinde tutunabilmeleri ve tekrar tercih edilmeleri zor olacaktır. Aynı zamanda kalabalık bir grup halinde gelen bu kişiler etrafındaki birçok kişiyi de olumsuz yönde etkileyecektir. Özer vd. (2015) çalışmalarında, çalışanların bilgili, nazik ve yardımsever olmasının yanında verdikleri sözleri yerine getirmeleri ve bu sözleri zamanında yerine getirmelerinin müşterilerin tekrar ziyaret etme niyetlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Öztürk ve Seyhan (2005a) çalışmalarında konaklama işletmelerinde hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik işgören eğitiminin önemine vurgu yapmışlar ve işgörenlerin misafir ilişkileri konusunda eğitilmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu sonuç bu araştırma sonuçlarında yer alan heveslilik teması ile örtüşmektedir. Çünkü çalışanların hizmet vermeye hevesliliği ancak bu konuda alacakları eğitimle mümkün olabilecektir. Ayrıca Öztürk ve Seyhan (2005b) çalışmalarında konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin SERVQUAL yöntemi ile ölçülmesine yönelik yaptıkları başka bir çalışmada da Türkiye'deki otel işletmelerinin hizmet kalitesi yönünden eksikliklerini ortaya koymaktadırlar. Kılıç ve Eleren (2010) çalışmalarında termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçümünü SERVQUAL yöntemi ile üç farklı otelde gerçekleştirmişler ve otellerin hizmet kalitesinin beş boyutta farklılıkların olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; İlban vd. (2016) termal turizme katılan turistlerin hizmet kalitesi algılarının belirlenerek, algılanan hizmet kalitesi boyutlarının memnuniyet üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla yaptıkları çalışmada algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından güven ve empati boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu, müşteri memnuniyetinin de davranışsal niyetler üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Bir başka çalışmada Çabuk vd. (2013) otel müşterilerinin imaj ve hizmet kalitesi algıları ile tekrar satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlar, araştırma sonucunda otel müşterilerinin imaj ve hizmet kalitesi algıları ile tekrar satın alma davranışları arasında niyetsel bir ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir. Narayan vd. (2009) hizmet kalitesinin boyutlarına yönelik yaptıkları çalışmada çekirdek turizm deneyimi (kültürel miras zenginliği, iklim, doğal güzellikler vb.), bilgi, misafirperverlik, fiyat adaleti, hijyen, huzurlu bir atmosfer, paranın karşılığı, lojistik, gıda ve güvenlik gibi on farklı boyuta değinmişler ve elde ettikleri tüm boyutların bu çalışmada kullanılan temalarla örtüştüğü görülmektedir. Bhat (2012) turizm sektöründeki hizmet kalitesini SERVQUAL ile ölçmeye yönelik yaptığı araştırmasında güvenilirlik ve heveslilik boyutlarına turizm sektöründe daha çok önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kırıcı Tekeli ve Tekeli (2021) çalışmalarında SERVQUAL ölçüm modelinin değişkenlerini e-şikayetler üzerinde değerlendirerek bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda hizmet kalitesi boyutları üzerinden öneriler sunmuşlardır.

Katılımcıların bu toplantılardan beklentileri ve bu toplantıların iş süreçlerine etkileri sorulduğunda katılımcılar genel olarak; network, iş geliştirme ve iş ortaklığı kurmak, güncel sektörel konular hakkında bilgi alışverişi yapmak, sektördeki çalışanları ve yeni firmaları yakından tanımak, yeni yöneticilerle veya üst segment kişilerle tanışmak, dostluk tazelemek, tedarikçilerle bir araya gelmek, eksik olunan konuları hatırlamak, yeni bilgiler ve ürünlerden haberdar olmak, teknolojiyi yakından takip etmek, deneyim kazanmak, bilgi güncellemesi yapmak, konular üzerinde tartışmak, alanında uzman duayen kişilerle bir araya gelmek, akademik puan kazanabilmek, ilim ve irfan sahibi olmak, bilimsel içerikleri en hızlı şekilde takip etmek, yüz yüze bağlantılar ile işleri daha kolay çözmek, geleceğe dair trendleri öğrenmek, vizyonu geliştirmek, reklam yaparak daha fazla katılım sağlamak, uzun sürede gerçekleştirilebilecek bir iş toplantılar sayesinde kısa sürede halledilerek zaman ve maddiyat açısından verim sağlamak, iş ortamından uzaklaşmak, sosyalleşmek, tatil yapmak, rahatlamak, zihni boşaltmak, dinlenmek, moral ve motivasyonu en üst seviyeye taşımak gibi olumlu yönde bir katkısının olduğunu belirtmişlerdir.

Toplantı grupları ile gerçekleştirilen yüz yüze iletişim sonucunda genel olarak; katılımcıların toplantıdan dolayı gündüz vakitlerinde çok zamanları olmadığı için spa, hamam, sauna ve spor tesislerinden fazla yararlanamadıkları görülmüştür. Ayrıca bu grupların genellikle sunum hazırlamak amacıyla bilgisayarı fazla kullandıkları için ortak alanlarda prizlerin ulaşılabilir alanlarda ve yeterli olması aynı zamanda odalarda masa, sandalye, yeterli ışık gibi donanım malzemelerinin olmasına özen gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Toplantı grup misafirlerinin önem verdikleri bir diğer husus ise odalarda ütü olması gerektiğidir. Uzun yolculuk sonrası bavullarda kırışan elbiseler için ütü yapma ihtiyacının doğduğu belirtilerek ütü hizmetinin ücretli veya belirli bir zaman dilimi içerisinde kullanılma kısıtı getirilmiş olmasından rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, namaz kılmak isteyen misafirlerin sürekli resepsiyona giderek seccade talep etmeleri ve odalarına gitmek zorunda kalmaları yerine toplantı salonuna yakın bir yerde kadın ve erkekler için iki ayrı odanın tahsis edilmesinin kendilerini memnun edeceğini belirtmişlerdir. Dahası, toplantılar genellikle sonbahar veya kış aylarında düzenlendiği için otomatik sistem mantığında çalışan klimalar yüzünden, misafirler ısınamadıklarını ifade etmişlerdir. Son olarak, toplantı grup misafirlerine bu oteli toplantı haricinde tercih edip etmeyecekleri sorulduğunda ise fiyatın düşük olması halinde bu oteli tekrar ziyaret edebileceklerini ve hizmet kalitesini genel olarak beğendiklerini ifade etmişlerdir. Hizmet kalitesi boyutunda özellikle çalışanların birebir ilgisi ve güler yüzünden çok memnun kaldıklarını da eklemiştir. Ancak gecenin ilerleyen saatlerinde çalışanların stresten ve yorgunluktan kaynaklı çok gergin olduklarını belirterek işveren tarafından çalışanların çalışma saatlerine dikkat edilmesi hususunda öneri getirmişlerdir. Ayrıca çalışanların yaka kartlarının olması ve yaka kartlarında kendi isimlerini kullanmaları hususunda tavsiyede bulunmuşlardır. Genel olarak çalışma sonucu değerlendirildiğinde, toplantı gruplarının, normal misafirlere göre istek ve ihtiyaçları daha farklı olabilmektedir. Küçük gibi görünen ancak grup misafirleri tarafından önem verilen bu hususlara otel yönetiminin dikkat etmesi önem arz etmektedir.

Hizmet kalitesine ilişkin literatür incelendiğinde çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar çoğunlukla nicel araştırmalarla gerçekleştirilmiş olsa da son dönemde özellikle derinlemesine araştırma yapmaya yönelik nitel araştırmalara bir eğilimin olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırma belirli

kısıtlara sahiptir. Özellikle araştırmanın kapsamı ve amacı düşünüldüğünde mutlaka belirli bir çerçeve çizilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitel araştırmaların kapsamı ve yapısı düşünüldüğünde araştırma sadece 5 yıldızlı bir otelde konaklayan misafirler ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın birden fazla otelde tekrarlanarak sonuçların karşılaştırılması mümkün olabilir. Bu araştırma 5 yıldızlı ve her şey dâhil sistemin uygulandığı bir otelde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın şehir otellerinde ve/veya farklı statüdeki otel işletmelerinde tekrarlanması farklı sonuçlar ortaya koyabilecektir. Ayrıca araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir, nicel ve karma yöntemlerle araştırma sonuçları farklılaştırılabilir. Araştırmada hizmet kalitesine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Farklı değişkenlerin ilave edilmesi yoluyla farklı amaçlar içeren çalışmaların yapılması da literatüre önemli katkılar sunabilecektir.

Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 25.10.2022 tarihli ve 137-5 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akova, O. ve Baynazoğlu, M. E. (11-13 Ekim 2012). *Congress tourism in Turkey: Swot analysis and related strategies* [Bildiri Metni]. International Conference on Eurasian Economies, Almaty-Kazakhstan. <https://avekon.org/papers/513.pdf>
- Aksu, A., Erdinç Ören, V., Sinan, V. ve Özcan, C. (2004). Evaluation of congress tourism development in the world and in Turkey. *Tourism Review*, 59(1), 44-46. <https://doi.org/10.1108/eb058429>
- Albarq, A. N. (2014). Measuring the impacts of online word-of-mouth on tourists' attitude and intentions to visit Jordan: An empirical study. *International Business Research*, 7(1), 14-22. <https://doi.org/10.5539/ibr.v7n1p14>
- Artuğer, S. ve Şahin, S. K. (2020). Hizmet ortamı, müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti ilişkisi: resort otellerde bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2441-2455.
- Asubonteng, P., McCleary, K. J. ve Swan, J. E. (1996). SERVQUAL revisited: A critical review of service quality. *Journal of Services Marketing*, 10(6), 62-81. <https://doi.org/10.1108/08876049610148602>
- Aşık, N. A. (2014). Termal otel müşterilerinin memnuniyet düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 109-123.
- Atılğan, E., Akıncı, S. ve Aksoy, S. (2003). Mapping service quality in the tourism industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 13(5), 412-422. <https://doi.org/10.1108/09604520310495877>
- Balasingh, J. R., Sudhahar, J. C., Japhynth, J. ve Israel, D. (2006). Evolution of service quality measurement instrument—A Retro Analysis. *Smart Journal of Business Management Studies*, 2(2), 36-45.
- Bhat, M. A. (2012). Tourism service quality: A dimension-specific assessment of SERVQUAL. *Global Business Review*, 13(2), 327-337. <https://doi.org/10.1177/097215091201300210>
- Cronin Jr, J. J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *The Journal of Marketing*, 56(3), 55-68. <https://doi.org/10.2307/1252296>
- Çetinsöz, B. ve Artuğer, S. (2013). Antalya ili'nin marka değerinin ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 200-210.
- Çizel B. (1999). *Kongre turizmi, kongre organizasyonu ve Antalya bölgesinin kongre turizmi potansiyeli, sorunları ve gelecekteki beklentilerine yönelik bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Dabholkar, P. A., Thorpe, D. I. ve Rentz, J. O. (1996). A measure of service quality for retail stores: scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 24(1), 3-16.
- Fick, G. R. ve Brent Ritchie, J. R. (1991). Measuring service quality in the travel and tourism industry. *Journal of Travel Research*, 30(2), 2-9.
- Ghylin, K. M., Green, B. D., Drury, C. G., Chen, J., Schultz, J. L., Uggirala, A., Abraham, J. K. ve Lawson, T. A. (2008). Clarifying the dimensions of four concepts of quality. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 9(1), 73-94. <https://doi.org/10.1080/14639220600857639>
- Gregorić, M., Naš ve Gregorić, M. (2016). Potential of congress tourism in the Republic of Croatia in comparison to neighboring destinations. *Acta Economica Et Turistica*, 2(2), 195-209. <https://doi.org/10.1515/aet-2016-0017>
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000004784>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayıncılık.

- Hudson, S., Ritchie, B. ve Timur, S. (2004). Measuring destination competitiveness: An empirical study of Canadian ski resorts. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 1(1), 79-94. <https://doi.org/10.1080/1479053042000187810>
- İlban, M. O., Bezirgan, M. ve Çolakoğlu, F. (2016). Termal otellerde algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Edremit örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 181-194. <https://doi.org/10.17123/atad.vol27iss20004>
- Kang, G. D. ve James, J. (2004). Service quality dimensions: an examination of Grönroos's service quality model. *Managing Service Quality: An International Journal*, 14(4), 266-277. <https://doi.org/10.1108/09604520410546806>
- Kasagrande, A., Gurňák, D. ve Danielová, K. (2017). Congress tourism and fair tourism of Slovakia-quantification, spatial differentiation, and classification. *Regional Statistics*, 7(2), 75-100. <https://doi.org/10.15196/RS070206>
- Keleş, E. (2020). Alternatif turizm nedir? Çeşitleri nelerdir? *Turizme Bakış*. <https://www.turizmebakis.com/alternatif-turizm-nedir-cesitleri-nelerdir/>
- Kement, Ü., Çavuşoğlu, S., Bükey, A. ve Başar, B. (2018). Termal turizm işletmelerinde tekrar ziyaret ve tavsiye etme niyetinin incelenmesi: Otel ambiyansının düzenleyici rolü. *19. Ulusal Turizm Kongresi*, 17(21), 800-810.
- Kılıç, B. ve Eleren, A. (2010). Termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 119-142.
- Kırıcı Tekeli, E. ve Tekeli, M. (2021). Hizmet kalitesini arttırmaya yönelik e-şikâyetlerin değerlendirilmesi: sarıkamış otellerine ilişkin nitel bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 55-70.
- Kouthouris, C. ve Alexandris, K. (2005). Can service quality predict customer satisfaction and behavioral intentions in the sport tourism industry? An application of the SERVQUAL model in an outdoors setting. *Journal of Sport & Tourism*, 10(2), 101-111. <https://doi.org/10.1080/14775080500223165>
- Kuo, C. H., Chen, L. ve Lin, S. (2010). Exploring relationship between hotel-based service attribute importance and customer satisfaction at international conferences in Taiwan. *Journal of Convention & Event Tourism*, 11(4), 293-313. <https://doi.org/10.1080/15470148.2010.533073>
- Kuş Saillard, E. (2010). Ruhsal hastalara yönelik damgalamaya ilişkin psikiyatrist görüşleri ve öneriler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 14-24.
- Laroche, M., Ueltschy, L. C., Abe, S., Cleveland, M. ve Yannopoulos, P. P. (2004). Service quality perceptions and customer satisfaction: evaluating the role of culture. *Journal of International Marketing*, 12(3), 58-85. <https://doi.org/10.1509/jimk.12.3.58.38100>
- Masrurul, M. M. (2019). Impact of service quality on customer satisfaction in Bangladesh tourism industry: an empirical study. *Advances in Management*, 12(1), 136-140.
- Minh, N. H., Ha, N. T., Anh, P. C. ve Matsui, Y. (2015). Service quality and customer satisfaction: A case study of hotel industry in Vietnam. *Asian Social Science*, 11(10), 73-85. <https://doi.org/10.5539/ass.v11n10p73>
- Mistilis, N. ve Dwyer, L. (2013). Information technology and service standards in Mice tourism, *Journal Of onvention & Exhibition Management*, 2(1), 57-65. https://doi.org/10.1300/J143v02n01_04
- Narayan, B., Rajendran, C., Sai, L. P. ve Gopalan, R. (2009). Dimensions of service quality in tourism - an Indian perspective. *Total Quality Management & Business Excellence*, 20(1), 61-89. <https://doi.org/10.1080/14783360802614299>
- Nyurenberger, L., Sewruikov, I., Luchina, N. ve Shchetinina, N. (2019, November 14-15). Congress tourism as an indicator of the development of the global and national mice industry. M. Konecki, I. Kedmenec

- ve A. Kuruvilla (Eds.) içinde, *Economic and Social Development*, (ss. 237-246). Varazdin Development and Entrepreneurship Agency.
- Oliveira, T., Araujo, B. ve Tam, C. (2020). Why do people share their travel experiences on social media?. *Tourism Management*, (78), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104041>
- Özer, L., Kement, Ü. ve Gültekin, B. (2015). Genişletilmiş planlanmış davranış teorisi kapsamında yeşil yıldızlı otelleri tekrar ziyaret etme niyeti. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 59-85.
- Özoğul, T. ve Özel, Ç. H. (2015). Destinasyonlara yönelik tüketici temelli marka denkliği algılarının ölçümü: Eskişehir örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 137-151.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005a). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin artırılmasında işgören eğitiminin yeri ve önemi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 121-140.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005b). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin Serqual yöntemi ile ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 170-182.
- Pakdil, F. ve Aydın, Ö. (2007). Expectations and perceptions in airline services: An analysis using weighted SERVQUAL scores. *Journal of Air Transport Management*, 13(4), 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2007.04.001>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *The Journal of Marketing*, 49(4), 41-50. <https://doi.org/10.2307/1251430>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Pechlaner, H., Zeni, A. ve Raich, F. (2007). Congress tourism and leisure tendencies with special focus on economic aspects. *Tourism Review*, 62(3/4), 32-38. <https://doi.org/10.1108/16605370780000319>
- Qin, H. ve Prybutok, V. R. (2008). Determinants of customer-perceived service quality in fast-food restaurants and their relationship to customer satisfaction and behavioral intentions. *The Quality Management Journal*, 15(2), 35-51. <https://doi.org/10.1080/10686967.2008.11918065>
- Raza, M. A., Siddiquei, A. N., Awan, H. M. ve Bukhari, K. (2012). Relationship between service quality, perceived value, satisfaction and revisit intention in hotel industry. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(8), 788-805.
- Roy, S. K., Eshghi, A. ve Ganguli, S. (2008). Service quality and customer satisfaction: an empirical investigation in Indian mobile telecommunications services. *Marketing Management Journal*, 18(2), 119-144.
- Selvi, M. S. ve Ercan, F. (2006) Otel işletmelerinde müşteri sadakatının değerlendirilmesi: İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(15), 159-188.
- Šilerova, E., Maneva, S. ve Hřebejková, J. (2013). The importance of congress tourism for regional development. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 5(3), 79-86. <https://doi.org/10.22004/AG.ECON.157587>
- Silik, C. E. ve Ünlüönen, K. (2018). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişki: kayak merkezlerine yönelik bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 333-357.
- Šušić, V. ve Mojić, J. (2014). Congress tourism as a market niche of business tourism. *Economic Themes*, 52(4), 513-530. <https://doi.org/10.1515/ethemes-2014-0031>

- Şahin, N. N., Özata, E. ve Doğdubay, M. (2017). Müslüman dostu turizm kapsamında Mice turizm organizasyonlarının değerlendirilmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(Special Issue 1), 23-31.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). *Kongre turizmi*. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10200/kongre-turizmi.html>
- Timor, A. N. (2011). International congress tourism: overview in the world and Turkey. *Nature Sciences*, 6(3), 124-144.
- Yıldız, U. (2019). Effectiveness of tourism potential of alternative tourism diversity, *Int.J. Hum. Soc. Dev. Res.*, 3(1), 66-85. <https://doi.org/10.30546/2523-4331.2019.3.1.66>
- Yozcu, Ö. K. ve İçöz, O. (2010). A model proposal on the use of creative tourism experiences in congress tourism and the congress marketing mix. *Pasos Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 8(3), 105- <https://doi.org/113.10.25145/J.PASOS.2010.08.038>
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value:A means-end model and synthesis of evidence. *The Journal of marketing*, 52(3), 2-22. <https://doi.org/10.2307/1251446>
- Zhao, Y. L. ve Di Benedetto, C. A. (2013). Designing service quality to survive: Empirical evidence from Chinese new ventures. *Journal of Business Research*, 66(8), 1098-1107. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.03.006>

BAHTİYAR VAHABZADE: GEÇİP GİDEN ZAMANA NOTLAR

BAHTİYAR VAHABZADE: NOTES TO THE TIME PASSING AWAY

Fatih ORDU¹

Öz

Bahtiyar Vahabzade 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önde gelen sanatçılarından biridir. Daha çok şiirleriyle tanınan sanatçı, çeşitli tiyatro eserlerinin yanı sıra makaleler de kaleme almıştır. Vahabzade üzerine yapılan ilmî çalışmalarda genellikle şairin sosyal meselelere bakışı öne çıkarılmış ve bu doğrultuda incelemeler yapılmıştır. Oysa Vahabzade sosyal ve siyasi problemlerin yanında ferdi meseleleri de titizlikle ele almış bir şairdir. Dikkatle incelendiğinde şairin şiirlerinin felsefi sorgulamalarla yüklü olduğu görülür. Bu sorgulamaların pek çoğu dünya ve hayat üzerinedir. Dünyayı ve hayatı birbirine bağlayan unsur ise zamandır. İnsanın zaman içine hapsolmuşluğu, hayat ve ölüm tezadı bir yandan ironik bir dille işlenirken bir yandan da sorgulamalara tabi tutulur. Bu çalışmada Bahtiyar Vahabzade'nin eserlerinde ferdi bir mesele olarak zaman düşüncesi ele alınmış; şairin hayat, ölüm ve zaman üçgenindeki soruları ve tespitleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahtiyar Vahabzade, Hayat, Ölüm, Zaman.

Abstract

Bahtiyar Vahabzade is one of the most notable artists of Azerbaijani literature from the 20th century. The artist, best renowned for his poetry, also wrote several plays and articles. The poet's perspective on societal issues has been highlighted in scientific researches on Vahabzade, and studies have been conducted in this area. Vahabzade, on the other hand, is a poet who methodically addressed both societal and political issues as well as personal ones. When these poems are deeply analysed, it can be seen that they are filled with philosophical questions. These questions frequently concern the world and life. Time is the link between the world and life. A combination of ironic language and numerous interrogations are used to address the paradox of man being bound in time and the contrast of life and death. In this study, the concept of time is examined as a distinct issue in Bahtiyar Vahabzade's writings; the poet's concerns and conclusions in the triangle of life, death, and time have been attempted to be demonstrated.

Keywords: Bahtiyar Vahabzade, Death, Life, Time.

1. Dr., Bağımsız Araştırmacı,
ordufatih7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8091-8855>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Applytion Date
28.02.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
03.05.2023

DOI
10.20875/makusobed.1257733

Bu makaleye atıf yapmak için:

Ordu, F. (2023). Bahtiyar Vahabzade: Geçip giden zamana notlar. *MAKU SOBED*, (37), 93-105. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1257733>

EXTENDED SUMMARY

OBJECTIVE OF THE STUDY

The objective of the study is to demonstrate that Bahtiyar Vahabzade is a poet who wrote very unique individual poems besides social issues and to show that reading these poems is necessary to completely comprehend the poet's perspective on those issues. Additionally, the study illustrates how the poet bases his inquiries on the idea of time and how it plays a significant role in his exploration of life in his poetry. It is also stated that he must be able to use time images to generate descriptive judgements about his universe of thinking and experience. All these objectives demonstrate the organic relationship between Vahabzade's poetry over time and call attention to this organic structure.

RESEARCH QUESTIONS

Why did Bahtiyar Vahabzade's poetry about interrogations go unnoticed in the past? What is the connection between the inquiries in Vahabzade's poems and his intellectual universe? Why does time hold a specific position in these questions? What type of information may be gleaned about the artistic component if Vahabzade's inquiry on time can be seen holistically? What connection can there be between a person's own feelings and thoughts—such as those about life, love, and aging—and their recommendations and responses to social problems?

LITERATURE REVIEW

Bahtiyar Vahabzade is a multifaceted artist with more than 70 works, including essays and monographs as well as literary genres like poetry, playwriting, and poems. Research on Vahabzade, however, puts less emphasis on his personal or lyrical studies and more on his perspective on social issues. Even the poet's position on social concerns cannot be fully appreciated because of this narrow focus that only considers one aspect of the artist. Because in the poet's works where he deals with specific subjects, it is sometimes possible to perceive more clearly the poet's point of view, attention, and reasons that fuel his perceptions on topics like homeland, nation, tradition, and linguistic awareness. Vahabzade's artistic side is at least as valuable as his viewpoint on social issues, given that he is essentially a poet. His sensitive artistic approach to even the most pressing societal concerns greatly contributes to his ability to make eye-opening remarks.

It was observed that Bahtiyar Vahabzade's essays on social concerns were included in previous studies, and the poems that made references to social issues were specifically chosen from his poetry. In this study, Vahabzade's poems that prominently featured individual expression were also included.

METHOD

In this study, all of Vahabzade's writings on time were collected first, and it was determined how much time the poet contained in his works. When it became clear that he gave this topic a remarkable amount of attention, his broad assessments of time were collected in distinct sentences, and a general sense of the meaning he assigned to time was made clear. This section has been helpful in providing a general foundation for time.

In order to actually shape the components of the work, it was necessary to consider how time is defined in the poet's poems and how it is transformed into visuals. Given the information provided, it was seen that the poet made a variety of meanings of time and produced images within these definitional frameworks. The poet's perspective on time and his comprehension of life through his relationship with it were attempted to be shown in light of these results.

CONCLUSION AND ASSESSMENT

Bahtiyar Vahabzade is usually mentioned in relation to the writings and remarks he made regarding societal issues. Vahabzade, however, composed lyric poetry about certain subjects. Although the poet writes about a variety of literary genres and issues, his sentiments are generally consistent: He's thrilled. He desires that things endure. He believes that everyone has a right to a decent life. But there are many "weirds" in life. Vahabzade ponders the situation and seeks an explanation for it. These philosophical queries are posed in a sensitive, poetic manner. The questions are centred on the contradictions of existence, which are closely related to time. The poet is primarily interested in the effects of time on life and how people's perspectives on it are constantly changing.

Bahtiyar Vahabzade is a poet who asks challenging questions about the themes he addresses. Instead of seeking solutions, these interrogations appear to be searching for life's complicated issues. He should ask questions for this reason when they are incompletely addressed. He chooses the moment that is most in line with the central query of life and follows it. In some areas and at certain times, the poet's attitude subjectivizes others.

In some locations, life is divided into three stages: childhood, adolescence, and adulthood. In other places, it is divided into two phases: before and after the age of forty. He believes that during certain phases of time, people are not treated equitably. According to him, up until the age of forty, time or life carries a person's burden; nevertheless, after that point, life itself carries the load. The effects of time have varied as the years have passed.

Vahabzade also brought up the clock, which serves as a timekeeper. Time appears to be a component that both influences and is influenced by. The clock is decorated with people, who shout " tick tick" to signal the end of human life. Such inconsistencies are prevalent in human life, according to Vahabzade. They specifically focused their questions on these discrepancies because of this.

Bahtiyar Vahabzade is a poet who has thought about time and made inquiries starting from his first poems in his youth. Yet as he grew older and began to feel his age, he began to wonder more. He draws allusions to the poetry he wrote as a young man and claims that his viewpoints have evolved in more recent poems. As he approached old age in his final days, his perspectives evolved once more. The poet then stopped asking questions and started searching for a life that existed outside of time.

LIMITATIONS

The primary defining sentences for the notion of time were identified in this study after a general search of all of Vahabzade's publications. Via his poems, the effort was primarily divided. The poems containing the word "time" in the title were first-degree works, while the poems that make reference to time were second-degree research subjects. The ideas other than time were not questioned in the factors forming his unique perception.

SUGGESTIONS

While writing in a variety of genres and about a variety of topics, Vahabzade's works appeared to have an organic structure. It is essential to take the connection between the poet's works on Vahabzade into account.

Despite being a poet, Vahabzade philosophically sought answers to his issues. Contrasts play a significant role in Vahabzade's philosophy. It may be claimed that the poet's investigations are based on the contrasts of life. No matter what subject is being examined, it is important to pull out and consider the poet's questions about it.

Vahabzade is not only a feeling poet but also a "seeing" poet. He questions nature and the object in terms of their appearances and connection to life. This sometimes extends from the onion's skin that year to the relationship that the winter will be difficult, and sometimes to the person who was "upright" like an exclamation point in his youth, to "curling" like a question mark in his old age. It is necessary to discuss Vahabzade's visual perspective among the things to be studied.

The artist Vahabzade is not a rigid thinker. His inquiries and viewpoints evolved throughout time. His inquisitive nature remained constant. The topic under study shouldn't be viewed from a single point in time, and the process of change should be investigated.

ORIGINALITY VALUE

This research illuminated Bahtiyar Vahabzade's emotional and cognitive processes concerning the notion of time. According to the study, Vahabzade is neither a stale critic nor a rigid thinker artist. It has been shown that while his ideas, questions, and opinions evolve through time, his desire to comprehend life stays unwaveringly present. It has been determined that the poet especially focuses on the contrasts of life, and tries to understand the dilemmas of life that are full of contradictions, and evaluations have been made within the framework of these determinations. It has been noted that Vahabzade's perspective, in which he seeks out more problems than solutions, is consistent with those of social scientists like Heidegger and Gadamer.

1. GİRİŞ

Bahtiyar Vahabzade şiir, tiyatro, poema gibi edebî türlerin yanında monografi ve makale gibi ürünlerin de bulunduğu 70'ten fazla eseri olan çok yönlü bir sanatçıdır. Ne var ki Vahabzade üzerine yapılan araştırmaların çoğu şairin bireysel/lirik çalışmalarını bir kenarda tutarak onun sosyal meselelere bakışı üzerine yoğunlaşmıştır. Oysa şairin bireysel metinlerinde vatan, millet, ana dili gibi sıkça ele aldığı konulara bakış açısını görmeye olanak tanımaktadır. Kaldı ki Vahabzade öncelikle şairdir ve sanatçı yönü de en az sosyal meselelere bakışı kadar değerlidir. En somut sosyal meselelere ufuk açıcı yorumlar yapabilmesinde konuya sanatçı duyarlığı ile yaklaşabilmesinin payı büyüktür. Bu sebeple en ağır hakikatlerden çok ince ve derin mesajlar çıkarmasını bilmiştir. Bireysel bir duyusu sosyal bir mevzuya yaslayabildiği gibi en somut bir gerçeği de sanatın ince işçiliğinin aynasında göstermeyi başarmıştır.

Vahabzade tabiat, insan, aşk gibi bireysel konulara değinirken onun “zaman” kavramı etrafında bilhassa yoğunlaştığı görülür. Zaman kavramı işlenen konuya göre yeni metaforlara ve her metaforla birlikte de farklı anlamlara bürünür. Gelip geçen zaman; dün, bugün, yarın; saatler, dakikalar; gençlik, olgunluk, yaşlılık onun zaman kavramıyla ilişkilendirilebilecek başlıca konulardır. Konularla birlikte zaman, zamanla birlikte de konular yeni suretler kazanır. Bu değişen, dönüşen zaman ile Bahtiyar Vahabzade'nin hayat algısı arasında bağlar kurma imkânı doğmaktadır. Böyle bir imkânın farkına varan Cengiz Aytmatov şöyle bir tespitte bulunur: “*Zannımca okuyucuların çoğu, bugün öz özünü, öz dünyasını, öz his ve heyecanını Bahtiyarın şiirlerinde tapa bilir. Çünkü onun manzumelerinde zaman yaşayır. Bizim kaygı yükümüzü taşıyan, dertlerimize ortak olan, koynunda yaşadığımız zaman... ve şiirlerin kudreti de budur, bundandır*” (Behbublu, 2010, s. 60). Aytmatov bu cümlelerin devamında Vahabzade'nin şiirlerinin güncelliğine ve derinliğine vurgu yapar. Bunun yanında “bizim kaygı yükümüzü taşıyan, dertlerimize ortak olan, koynunda yaşadığımız zaman”ın Bahtiyar Vahabzade'nin sanatını ve felsefesini yapan ana unsurlardan biri olduğunu söylemesi ayrıca dikkat çekicidir ve bu çalışmanın hareket noktası ile doğrudan ilgilidir.

Bu çalışmada Vahabzade'nin *Lirikalar* adını verdiği ve bireysel duyusu/düşünüşlerini yazdığı şiirleri temel alınmıştır. Onun *Lirikalar*'ına düşen zaman algısı toplanıp diğer bütün eserleri de gözden geçirilerek şairin bakış açısı, sezgisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu eserlere bütüncül bakıldığında şairin zaman kavramını birbirinden çok farklı anlam ve bağlamda kullandığı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bütün eserlerinden hareketle zaman bahsini iki bölüm hâlinde incelemek yararlı olacaktır. Birinci bölümde kavramsal yönüyle zaman ve şairin zamana yüklediği anlam, ikinci bölümde de zaman / ömür münasebeti değerlendirilmiştir.

2. BAHTİYAR VAHABZADE'DE ZAMAN ALGISI VE ANLAMI

Zamanın pek çok tanımı vardır. Örneğin *TDK Türkçe Sözlük*'te zamana dair dokuz ayrı tanım göze çarpmaktadır: süre, vakit, alışılmışlıklar, oluş, an, mevsim, devir, yaşanan zaman, evre (TDK, 2011, s. 2495). Vahabzade zamanı yukarıdaki tanımlamalara ek olarak muhayyilesinde canlandırdığı türlü imgelerle de dile getirmiştir. Şairin zaman imgeleri bize onun şahsi ve edebî yönünü gösterebilecek ipuçları da vermektedir. Genel bir bakışla nesirleri de dâhil olmak üzere hemen bütün eserlerinde zaman kavramına yer verirken kavramın sorgulamalarını özellikle şiirlerinde yapmıştır. Onun “Vaht (Vakit)”, “Ruh da Kocalarmış”, “Bezekli Saatler”, “Ahı Dünya Fırlanır (Dünya Dönüyor)”, “Yaştan Gileyliyem (Yaşımdan Şikâyetçiyim)”, “Vahtında (Vaktinde)”, “Yavaş Yavaş”, “Daş Kayalar”, “Hayat Sen Ne Şirinsen (Hayat Sen Ne Güzelsin)”, “Deyil mi”, “Günler Birbirine Benzer”, “Soru İşareti”, “Gurub Düşünceleri”, “Zamanca Gurbette”, “Zaman Aldanmadı” gibi şiirleri direkt olarak zamanı ele alan şiirleridir ve sadece bu konu üzerine yazılmışlardır. Bu şiirlerde zaman kavramının farklı anlamlarıyla karşılaşılsa da ana soru, zamanın büyük bir muamma oluşu yönündedir. Bazen şair kendi de bu muammanın arasında dolaşır. Bunu daha net görebilmek için şu dizeleri alıntulamakta fayda vardır:

“Sen vahtın zamanın hükmüne bir bak

Zamandır her fikre yön veren ancak

İnsan zaman ile gelir dōş dōşe

İnsanı yetiren vahtır hemişe

Zaman var hayalı çekir zirveye

Zaman var mahvedir eşginiyyeti

*Zaman var insanı kaldırır göye
Zaman var öldürür insaniyeti
Zaman var göğsüne gül tahir yerin
Zaman var düşünen duyan keslerin
Ağzına daş basır kalbi susturur
Zaman var yalana hakikat deyir
Zaman var tanrı teg hakga baş eyir
Bir de görürsen ki dünengi dağlar
Tepeye el açıp dilenir bugün
Yalanlar, gerçekler, haklar, nağahlar
Vaktin eleğinde elenir bugün” (Vahabzade, 2011b, s. 252).*

Sadece bu metinde bile şairin zamana ne kadar çok anlam yüklediği görülebilir. Yukarıdaki bazı mısralarda vakit ile zaman aynı anlamda kullanılmıştır. Buna rağmen zamanın değişen anlamlarıyla şairin algı ve duyusunu ortaya çıkaran ipuçlarının da görünür olması dikkat çekicidir. Bu dizelerde Vahabzade'nin şairlik yeteneği kadar anlam dünyasını gözlemleyebilmek ve çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Şairin bütün metinlerinden hareketle zaman kavramını takip eden ana başlıklarda incelemek mümkündür.

2.1. Devir, Devran Olarak Zaman

TDK Türkçe Sözlük'te, “çağ” kavramıyla yakınlık kurabileceğimiz devir/devran kelimesi genellikle “bugün”, “bu çağ” tanımına karşılık gelebilecek bir kelimedir. Yaşanan günün yahut çağın kötülüğü en eski metinlerden beri (örneğin Hesiodos, 2020, s. 55) şikâyet edilen bir durumdur. Halk arasında “devir/ devran” genellikle yakınılan ve kötülükle ilişkilendirilen bir kavram olarak öne çıkar. Vahabzade'nin eserlerinde de devir / devrana yüklenen negatif anlam yani “yakınma” anlayışı değişmez. Vahabzade'ye göre zaman her şeyi değiştirip dönüştürmekte, iyiyi kötüye, düzenliyi düzensize çevirmektedir. Geçmiş zaman bütünüyle mutlu bir geçmiş değildir. Kötülükler geçmişte de vardır ama bugünkülerin yanında çok önemsiz kalır. Devir ve devran neyi emrediyorsa bugünün insanları ona doğru meyletmektedir. Bugünün insanları arasında az da olsa sulhe, felaha, dünün güzel adetlerini yaşatmaya çağırınlar vardır ama bu kişiler ağır bir bedel ödemek zorunda kalmışlardır. İnsanın istekleri, arzuları zamana göre sürekli değişir. Devran, çoğu zaman aldatıcıdır ve insanlar aldanırlar. Devrana baş eğerler genellikle basit insanlardır. Bu insanların doğruyu eğriden ayırabilme kabiliyetleri yoktur. Çabuk kazanılanı, güç ama temiz kazanılana tercih ederler. Bu da onları ağır bir vebal ödemek durumunda bırakır (Vahapzade, 1999, s. 285).

Şair zamana baş eğer tez canlı insanları “bir hava bürosu” (Vahabzade, 1993a, s. 16) olarak adlandırır. Türk toplumları kendilerini diri tutan adet ve göreneklerini zaman içinde yitirmiş ve birliklerini kaybetmişlerdir. Birliklerini kaybetmek Türk halklarının pek çoğunu esir haline getirmiştir. “Unutkanlık, kendi geçmişini, tarihin öğüt derslerini unutmak, zaman geçtikçe o halkı yeni yeni belalara facialara sürükler” (Abdülhasanli, 2018). Türk toplumlarının şimdi kötü olmalarının sebebi bu devran ve devranın kötülüğü ile alakalıdır. Devrana aldanılmıştır. Zor ve güzel olan tercih edilmemiş, kolay ve çirkin olanın ardına düşülmüştür. Bu tercihler ve zamanın aldatıcılığı Türk toplumunu derin bir acıyla karşı karşıya bırakmıştır. Türk toplumu aynı topraklardadır ama aynı güzellikleri yaşamamaktadır. Vahabzade bu durumu “zaman gurbeti” olarak adlandırır. Şair bu başlıkta bir şiir de kaleme almıştır: “Zamanca Gurbette” (Vahabzade, 2002, s. 156). Bilindiği gibi gurbet, mekânsal bir ayrılığın yahut kavuşamamanın adıdır. Vahabzade “zaman gurbeti” tanımlamasıyla yeni bir kavram inşa etmektedir. Toplum coğrafi mekân olarak aynı yerdedir ama çağlar, devirler o eski günlerdeki gibi güzel değildir. Mekân aynı olsa da zaman aynı değildir. Bu durum Bakhtin'in zaman ve mekânın bütünlüğünü ve ayrışmamışlığını yüklediği “kronotop” kavramıyla da özdeşleşmektedir. Bu kavramsallaştırmaya göre mutluluğu “istenilen mekânda ve istenilen zamanda yaşama hâli” (Bakhtin, 2001, s. 315) olarak tanımlarsak Türk toplumları istenilen mekândadır ama zaman değişmiştir. Bu toplulukları mutsuz eden şey mekân değil zamandır.

Vahabzade devrandan şikâyet eder ama yaşanan günleri yani devranı kötülerken herkes gibi davranmak istemez. Zamanı ve devranı birlikte andığı şiirlerinin yanı sıra bu iki kavramı ayırdığı şiirleri de

vardır: “Kötü olan ne: Zaman mı, devran mı, insan mı azgın?” (Vahabzade, 2002, s. 79). Vahabzade’nin dönüp kendisine eleştiriler yapabilmesi onun sözlerini beylik bir kabulcülükten ayırır. Zaten Vahabzade eleştirdiği hiçbir konuda kendini o eleştirinin dışında tutmaz. En ağır hükümleri kendi hakkında vermekten kaçınmaz. Çünkü kendisi de “Devrin talebi, güne dem tut”muştur (Vahabzade, 2002, s. 81). Onu devranın kötülüğüne dair genel kabulcülerden ayıran bir diğer mesele de ümidi hep diri tutmasıdır. Vahabzade “ah/vah” tarzında kuru bir söyleyişle şikâyet etmez. Kötü olanı tespit ettiği gibi onu aşmanın da yollarını arar. Her şey değiştiğine göre kötü olan da bir gün değişecektir: Dünyanın dönüşüyle “hayır da şer de tekrar” olacaktır. Dün iyiydi ama değişmiştir. Bugün kötüdür ama o da değişecektir.

2.2. İşleyen Bir Süreç Olarak Zaman

İnsanın var oluşundan bugüne kadar geçen zamanı evreler hâlinde incelemek sosyal bilimlerde sıkça rastlanan bir yöntem biçimidir. Bu bakış açılarından biri de sanayi devrimine kadar geçen zamanı “bütüncül zaman/mitik zaman”, sanayi devrimi ve sonrasını “hız zamanı”, bilgisayarların icadıyla birlikte oluşan zamanı da “bilişim zamanı” olarak adlandırır. Bu görüşe katılan düşünürlerden Mircea Eliade ve Byung-Chul Han mitik zamanı yaşayan insanları bütüncül ve dairesel bir zaman çizgisinde; sanayi çağını yaşayan insanı ise ilerleyen, düz bir zaman çizgisinde konumlandırır. Dairesel zamanda her şey tekrar olur iken düz zaman çizgisinde sürekli yetiştirme telaşı ve hız söylemleri göze çarpar (Han, 2021; Eliade, 2020).

Vahabzade şiirlerinde zamanı hem bütüncül bir döngü hâlinde hem de düz ve ilerleyen anlamda kullanır. Döngü hâlindeki zaman bazen bir değirmen çarkı bazen de saatin akrep ve yelkovanının çevrimiyle ilişkilendirilir. Vahabzade bu çevrimi şiirlerinde farklı teşbih ve istiarelerle ele almıştır. Bu teşbih ve istiarelerden bazıları şunlardır: pervane, [taşı eriten] değirmen, insanı doğrayan bir makine sesi. Bu metaforların arasında değirmen metaforu biraz daha önde gibidir. İnsan hayatı öğütülen buğday gibidir. Zaman ise öğüten yani değirmendir: “Vahtın değirmeninde daş eridi kum oldu.” Dünyanın dönüşü, iki taş arasında buğdayın sıkıştırılarak öğütüldüğü el değirmenine benzetilmiştir. Taş nasıl buğdayı un haline getiriyorsa dünya da taşı kuma çevirmektedir. Bu bütünsel zamanın içinde tıpkı Chul Han’ın dediği gibi her şey tekrar olmaktadır çünkü dünya aynı şekilde dönüp durmaktadır:

“Bu dünyanın hayrı de şerri de tekrar olur

Niye tekrar olmasın, ahı dünya fırlanır” (Vahapzade, 1998).

Bir değirmen metaforuyla kurduğu metinlerinde öğütme ve parçalama gibi kavramlar kullanılırken zamanı düz bir hat olarak ele aldığı metinlerinde ise gelip geçicilik öne çıkar. Yıllar biz farkına varmadan gelip geçer. İnsan bu gelip geçiciliğin elinde çaresizdir. İnsanın ona karşı koyabileceği bir gücü yoktur. Bu şiirlerde “hız toplumunun” bakış açısı gibi ileriye doğru akan bir bakış yatmaz. Zaman hızla akıp gitmiştir ama onun bakışı gerilerde kalmıştır. Geçmiş zaman kimi yerlerde toplumsal hayatla birleşirken çoğu kere kendi yaşanmışlığı üzerinde birikir. Gerilerde kalan ve çok çabuk yitip giden kendi ömrüdür. Zaman “Atını dörtlü süren süvari”dir. Bazen yavaş bazen çok hızlı “gözden damlayan yaş”tır. “Akıp geçen nehir / suyu her yıl değişen deniz / bizi götüren yol / ömrü eriten [su] / [her dönemde değişen] ömrün katarları”dır. “Yıllar göz kırpması mesafesi”nde hızla akıp geçmiştir (Vahabzade, 1998).

İnsan zamanın elinde çaresiz midir? Ölçülebilen zaman olan saatlere bir ruh verebilirsek onu dondurabilir ve ebedi olana dönüştürebiliriz. Bu güç, sanatın elinde vardır. Şair biraz da böyle bir duyusla sanata sığınır. Asıl şairin, asıl sanatkârın kendisi yaşlansa da sözü yaşlanmaz (Vahapzade, 1979, s. 127). Sanat insanın mahkûm olduğu bu çizginin dışına çıkar ve orada ebedileşir: “Ölçüye gelen vakit maddidir. Vakit ölçüden çıkınca o, maneviyata, ruha ve güzelliğe dönüşür. Çünkü burada vakit de insan gibi donar ve heykelleşir. Klasiklerin yazdıkları o yüzden ölümsüzdür ki, sanatın gayri adiliği onlara sarf olunan zamanı ebedileştirmiştir” (Vahapzade, 1999, s. 15).

Chul Han, *Zamanın Kokusu* adlı eserinde hikâyeye dönüşen zamanın gelip geçen zamandan farklılığını ele alır. Hikâyeye dönüşen zamanda süre değil, sürem vardır. Bu sürem bir koku gibi kalıcılık duygusu uyandırmaktadır. Han’ın bu zaman tanımı Bahtiyar Vahabzade’nin geride bıraktığı zamanın izini açıklar mahiyettedir. Vahabzade’de zaman geçip gitmiş olsa da geride bir iz, bir koku bırakarak gitmiştir. Yaşlılığının ilk dönemlerinde zamanın çabuk geçip gitmiş olmasından şikâyetçi iken yaşlılığı iyice idrak ettiği günlerde bu şikâyet azalır. Çocukluğunu ve gençliğini dolu dolu yaşadığını düşünüp mutluluk duyar. Vahabzade, Chul Han’ın tarif ettiği biçimde hayatı ıskalamamış, onu yaşamıştır. Zamanın ölçüsünü kendi koyar:

“Koy zaman ölçüsü zamanın olsun

Bu ölçü ters düşer isteğimize

Gün var ki yıldan da uzundur, uzun

Yıl var ki gündend de kısadır bize” (Vahapzade, 1993b, s. 109).

Orhan Koçak; Nazım Hikmet ile Yahya Kemal’i karşılaştırırken Nazım’ı ileriye bakan, Yahya Kemal’i ise hatırlayan şair olarak değerlendirir (Koçak, 2012, s. 10). Bu iki şairin hayatına şahit olanlar gerçekten de Nazım’ın hatırlamasının zayıf, Yahya Kemal’in ise hafızasının çok açık olmasından bahsederler. Böyle bir mukayeseye Vahabzade’yi katacak olursak onu bu iki şairin arasına koymak uygun düşer. Çünkü o dünü unutmadığı gibi yarını da hiçbir zaman göz ardı etmez. Onun için dünya bir yanılla dedeyken bir yanılla da torundur:

“Bazen oyun olur, bazen oyuncak

Ahır kefendi, evveli kundak.

Qocateg kaygılı, çocukteg oynak,

Bize hem nevedi, hem baba dünya” (Vahabzade, 2012, s. 100).

2.3. Zaman ve İsteklerin Kavgası

Vahabzade, insanı dünyadan talepleri olan bir varlık olarak görür ve onu bu yönüyle diğer canlılardan ayırır. İnsanın arzusu sonsuzdur. Bu arzunun önündeki en büyük engel zamandır. İnsan arzuları ile zaman arasında ebedi bir yarış içindedir. Ama zaman yarışı daima insandan önde tamamlar. İnsanın onu yakalayabilmesi ve onun eteğini tutabilmesi imkânsızdır. Zaman öyle hızlı döner ki onun eteği daima havada kalır. Zamanın böyle hızlı dönmesinin sebebi insanların eteğini tutmasını engellemek içindir:

“Dünya fırlanır ki geçmesin ele

Onun eteyini tutan olmasın” (Vahabzade, 1993a, s. 5).

Eteğini havalandırarak dönen zamanda bir gençlik imgesi göze çarpar. Genç kalan zamandır, insan ise genç kalamaz yaşlanır. Bu ayrışmada insan arzuları ve zaman arasında bir kavga göze çarpar. Bu kavganın sebebi insanın yaşlılıktaki talepleridir. İnsanın bedeni yaşlanır fakat istekleri hep genç kalır. İnsan bedeni yaşlanırken insanın talepleri yahut yüreği tıpkı zaman gibi yaşlanmaz. Bir bakıma insanın eteğinden bir türlü tutamadığı dönüp duran o şey insanın kendi talepleridir. Talepleri ve onu karşılayamayan bedeninin ayrışmasıyla insan trajik bir ikileme düşer. İnsan hangisidir? O tarafta kalan mı, bu tarafa geçen mi? Hayatın derin manası bu ikilemin doğurduğu sualindedir. Yaşamak vardır fakat ölüm de vardır. İnsanı yaşamamanın sınırından, ölümün eşğine getiren şey zamandır (Vahabzade, 1998).

Zamanla beraber tezatlar artar. Artan tezatlarla beraber zaman kendisini inkâr eden bir varlığa dönüşür:

“Zaman öz özünü nece danır hey

Gedirik

Gedirik gittikçe kısalır bu yol

Çekirik

Çekdikçe dert uzanır hey!” (Vahapzade, 1979, s. 75).

2.4. Zaman ve Aldatıcılık

Zaman insanı daima aldatır. İnsan ise aldandığını çok sonra fark eder. Zaman insanı aldatırken insan zamanı aldatamaz. İnsanların arasından çıkan en aldatıcı tipler herkesi kandırmışlar ama zamanı aldatamamışlardır.

“Dünyanın en hilekâr mahir kelekbazları

Saat ile takvime el atabilmediler

Yalnız vakti, zamanı aldatabilmediler” (Vahabzade, 1998, s. 91).

İnsanın zamana aldanmasının sebeplerinden biri zamanın aldatıcı yüzünü gizlemesidir. Zamanın bu evvelce yüzü görünmez, görüldüğünde ise vakit zaten geçmiş olur. İnsan, kendi üzerinde oynanan oyuna kanmıştır. Zamandan burada dünya olarak bahsedilir. Dünyanın iki yüzü vardır. Bunlardan biri şirin biri de çirkindir. Dünya insana şirin yüzünü göstererek onu aldatır:

“Deme ikiyüzlü dünyanın özü

Aldatmak üstüne berkarar imiş

Ayların yılların bütün günleri

Nisanın biriymiş nisanın biri” (Vahabzade, 1998, s. 68).

1 Nisan tarihi bilindiği gibi bir “aldatma” günü olarak kabul edilmiştir. Dünyanın bir güzel bir de çirkin iki farklı yüzü vardır. Dünyanın şirin yüzü çocukluk ve gençlikte karşılaştığımız yüzdür. 1 Nisan şakası genellikle çocuklara yapıldığı için şair, çocuklukta dünyanın insana güzel görünmesi ile bu şaka arasında bir ilişki kurar. Dünyanın çocukluk ve gençlikle alakalı olan şirin yüzü çevrilince insan zamanın gerçek yüzü ile karşılaşır. Şiirlerde zaman ve gerçek kavramı ayna benzetmesi üzerinden yapılır. Ayna gerçeklerin görülmesinde bir semboldür. Bir başka şiirde ise zaman eli baltalı tasvir edilir. Zaman elinde “dilekleri budayan bir balta” (Vahabzade, 2002, s. 78) taşır.

2.5. Hüküm Sahibi Olarak Zaman

Bahtiyar Vahabzade'nin zamana yüklediği anlamlardan biri de onun hüküm sahibi olmasıdır. Burada tamamen bir hâkim metaforu ile karşılaşırız. Zaman ile hâkim arasında sözünü geçirme, kimseye iltimas etmeme üzerinden bir bağ kurulmuştur. Nasıl ki hâkim kimsenin sözünü dinlemez, kimsenin işini öne almazsa zaman da aynı şekilde davranmaktadır. Zaman, kime ne hüküm verilecekse onu verendir. Şiirlerde zamanın hâkim vasfı ile alakalı olarak şu benzetmeler yapılır: Hâkimler hâkimi / kansız hükümdar / herkes ölecek hükmünün sahibi / kimseye yüz vermeyen hâkim / darağacı / elek / ipince bir süzgeç. Zaman bir kilogram, mekânsa bir tartıdır.

Bu ifadelerde “hâkimler hâkimi” olarak tanımlanan zaman, kimseye iltimas geçmez. Kararını kimseden çekinmeden uygular. Hiçbir şeye baş eğmeyen insanlar onun hükmüne karşı baş eğerler. İnsanlar hâkim vasfını kazanmış “vaktin önünde çaresiz”dir.

2.6. Bir Eşya Olarak Saat

Bir eşya olarak saat, zamanın en önemli göstergesidir ve zamanı temsil eder. Zamanın geçip gitmesi insanoğlunun temel şikâyetlerinden biridir. Ama aynı insanoğlunun zamanın gelip geçiciliğini bildiren saatleri süslüdür. Şikâyet edilen bir duruma bu değeri vermek niyedir? Vahabzade bu durumu bir türlü anlamlandıramaz:

“Here öz qoluna bir saat alır,

Qızıldan, gümüştən ona bağ salır

Ancak düşünmür ki ömrü azalır

Saat seslenirse her gün dünyada” (Behbublu, 2010, s. 60).

İnsanlar zamanın sürekli geçip gittiğini anlatan saate altından, gümüştən kordonlar takarak onu kıymetlendirmektedir. Oysa kollarında zamanı sayan saat onların ölümüne gün sayıp duran ve ölüme yaklaştığını hatırlatan bir nesnedir.

Vahabzade bu sorusuna “Bezekli Saatler” şiirinde bir daha döner. Zihnindeki açmaz yine ölümü sayan saatlerin süslenmesi üzerinedir. Saatler süslüdür ama zamanın geçip gidişi çirkindir:

“Zamanı bildirip ömrü kısaltan

Saatler bezekli zaman eybecer” (Vahabzade, 1998, s. 67).

Saat sadece bir gösterge olarak insanı zamanın dışına atan bir kavram değildir. Saat her ne kadar soyut bir kavramı işaret etse de kendi konuşması ve çalışma usulleri de insanı zamanın dışına çıkarma

üzerine kurulmuştur. Şair burada saatin sesine kulak verir. Saat “çık çık” sesiyle somutlaşmış ve insanı zamanın dışına iten bir canlı görevi almıştır. Anlamı kadar sesi ile de insanı zamandan “çık”armaya onu kovmaya çalışmaktadır:

“Saatçi dükkânı... sert çıkkıltılar

Ses verir, el çalar geçen her ana.

Muhtelif nakışlı, renkli saatler,

Duvarlar boyunca durur yan yana.

Her bir çıkkıltısı ömür kısaltan,

Saate bu bezek, bu hürmet neden?” (Vahabzade, 1998, s. 67).

Saat bu seslerle insanı zamandan çıkarmaya çalışırken insanoğlu saatleri süsleme gereği duymuştur. Süslenmiş saatler, saatçi dükkânlarında duvarlara, masa üstlerine sıralanmış vaziyette geçen her ana alkış çalarak ses vermeye devam etmektedir.

“Zaman ve Aldatıcılık” bölümünde dünyanın en mahir düzenbazlarının zaman ve saatlere el atamamasından, ona dokunamamasından örnekler vermiştik. Acaba insanların saatleri süslemesinin sebebi zamana karşı olan zayıflığı mıdır? İnsanoğlu aşamadığı, söz geçiremediği o olguyu süsleyerek yüceltmeyi mi denemiştir? Vahabzade’nin derin sorularından biri de budur.

3. ZAMAN VE ÖMÜR MÜNASEBETİ

Ömür, doğumdan ölüme kadar insan bedeni üzerinde işleyen, onu günden güne değiştiren zamana verilen addır. Bu ömrün safhaları içinde insanın hem bedensel hem de ruhsal değişimi pek çok sanatçı gibi Bahtiyar Vahabzade’nin de ilgisini çekmiştir. Vahabzade, insan ömrünün değişimini şu şekilde kuşaklara ayırıyor: “Ben, insan ömrünü üç kuşağa ayırmak isterdim: I. Çocukluk: Şeker çağı, II. Gençlik: Hüner çağı, III. İhtiyarlık ve yaşlılık: Keder çağı” (Vahabzade, 1999, s. 47).

Ömrün fasıllarına sıkça değinen sanatçı bir mısrasında da “Ömrün katarlarında yol gidiyoruz.” der (Vahabzade, 1993a, s. 26). Bu mısradaki bir trenin vagonları ile ömrün değışe değışe yol alması arasında bir bağ kurulmuştur. Ömrün katarları metaforu çocukluk, gençlik vb. dönemlerle ilişkilendirildiği gibi; mevsim ve yıl misali zamansal çevrimler için de kullanılmıştır. Bu tasnife göre yaz çağı gençliğe, payız (sonbahar) olgunluk yıllarına, kış da yaşlılığa karşılık gelmektedir: “Ömrün kış faslı, rüzgâr kan ağlar” (Vahabzade, 2012, s. 80), “Ömrün yaz çağı” (Vahabzade, 2002, s. 120), “Ömrün payız vakti” (Vahabzade, 2011a, s. 210), “Daha kış değilim, daha payızım” (Vahabzade, 2002, s. 139).

Vahabzade, ömrünün payız döneminin başladığını belirttiği “Yavaş Yavaş” şiirini 1960’ta yazmıştır: “Ömrün payız vakti sıktı elimi” (Vahabzade, 2012, s. 210). Oysa bu şiiri yazdığında 35 yaşındadır. Bu durum sonbahardan çok sonbaharın artık yaklaşıyor olması dolayısıyladır. Çünkü “Öyle Yalnızım ki” şiirinde “Daha kış değilim, daha payızım” der (Vahabzade, 2002, s. 139). Şair bu şiiri 2000 yılında 75 yaşında yazmıştır. Payız dönemini daha rahat ve erken kabullenirken kış dönemini kabullenmemiştir. Şairin sonbaharı kabullendiği ama kışı kabullenemediği anlaşılmaktadır.

Vahabzade’nin insan ömrü üzerine tasnifi tek değildir. Ömrü sevinç ve keder dönemi olarak iki kısma ayırdığı metinler de vardır. Bu tasnife göre hayat “dünyanın bizim yükümüzü çektiği dönem ve bizim dünyanın yükünü çektiğimiz dönem” (Vahabzade, 2012, s. 41) olarak ikiye ayrılır. Bir yaşa kadar dünya insanın kahrını çekerken bir yaştan sonra insan dünyanın kahrını çekmeye başlar. Maarife Hacıyeva, “Bahtiyar Vahabzade’nin Poeziyasında Qocalıq ve Ölüm Felsefesi” başlıklı yazısında, şairin yaşlılık ve ölüm üzerine düşüncelerinin onun felsefesinde ve sanatkârlığında mühim yer tuttuğunu anlattıktan sonra Vahabzade’nin şiirlerinde ömrü ikiye bölen yaşı 40 olarak belirler. (Hacıyeva, 2013, s. 129). “Çocuklukta el dil, yaşlılıkta gün yıldır.” (Vahabzade, 2012, s. 60) diyen Vahabzade bu söyleyişinde de hayatı iki bölüme ayırır.

Bahtiyar Vahabzade daha ileriki yaşlarda yazdığı şiirlerde evvelce yazdığı bazı şiirlerine göndermeler yapar ve onları yeniden değerlendirme ihtiyacı duyar. 1958 yılında yazdığı “Vaht Çatışmır” şiirinde vakti yetiştirememekten şikâyetçi iken 1995’te yazdığı *Gurub Düşünceleri*’nde bu şiiri hatırlatarak fikirlerinin değiştiğini anlatır:

“Bir zamanlar ‘Menimçün vaht çatışmır’ deyerdim

Vahtı Vahtın özünden borç almak isteyerdim

İsteyerdim, bir anda bir saatlık iş görüm.

İndi ise bilmirem vahtı nece öldürüm?” (Vahabzade, 2011a, s. 182).

Bu mısralarda gençlik yıllarında vaktin çabuk geçmesinden, yaşlılık günlerinde ise vaktin bir türlü geçmeyişinden yakındığını anlatır. Başka bir şiirinde çocukluk günlerini:

“Dünyanın cennete yakın olduğu

En güzel günlermiş o geçen günler” (Vahabzade, 1998, s. 75).

diye anlatır. Şair birinci dönemden ikinci döneme geçmeyi istemez. Bunun sebebi, hayata kul olmak değil hâkim olma isteğidir.

Attila İlhan insanın birdenbire durgunlaşmasını “İnsan bir akşamüstü ansızın yorulur.” (İlhan, 2021, s. 85) mısrasıyla dile getirmişti. Vahabzade tıpkı bu mısralardaki gibi ansızın yorulduğunu yani yaşlandığını fark etmekle beraber bunu itiraf etmekten çekinir. İnsan yaşlılıkla birlikte yorulduğunu hisseder ama insanın hâlâ yorulmayan duyguları da vardır. Yaşlanan bedendir ama ruhta ve zihinde yaşlanmayan şeyler vardır. Mesela zaman her şeye işler ama sevgiye işlemez: “Sevgili kocalar, sevgi kocalmaz (Sevgili yaşlanır, sevgi yaşlanmaz)” (Vahabzade, 2011a, s. 80).

Zamanın ancak bedene tesir ettiğini düşünen şair zaman içinde bu fikrini de sorgulamaya başlar. “Ruh da Kocalarmış” şiirinin adından da anlaşıldığı gibi zamanın tesir etmediğini düşündüğü ruhun da zamandan etkilendiğini düşünmeye başlar (Vahabzade, 2002, s. 174). O zaman değişmeyen nedir? Baktığı her şeyin değiştiğini düşünen Vahabzade, içinde anlamlandırmadığı ve hâlâ genç kalan seslerin olduğunu duymaktadır. Bu muammanın sebebini şair “Aynadaki yüze dünkü gözle bakmak”ta bulur (Vahabzade, 2011a, s. 56). O hiç yaşlanmayan şey yoksa bilinç midir? Yüz eskise de bilinçte daima genç kalan taraflar vardır. Bilincin içinde hiç yaşlanmadan her şeyi o ilk günkü hâliyle hatırlayan nedir? Vahabzade’nin zihni bu sorulardan mustariptir. Bu sebeple bazen bunalarak hepsinin dışına çıkar ve bedeninin değişmesine yaşın bir bahane olduğunu ileri sürer.

Daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse yaşlılığı hissetmeye başlamasıyla Vahabzade’nin zamanın anlamı üzerine soruları da çoğalır. Onun yaşlılık yılları verimi olan şiirleri ve nesirleri eski metinlerinden çok daha fazla suallerle doludur. Yaşlanmadan evvel tam anlayamadığı ama farkına vardığı örneğin: “Ölüm döşğinde dede ağlarken torunun beşikte gülmesi” (Vahabzade, 2011a, s. 71) gibi hayat imgeleri çok önceden onun zihnini doldurmuşsa da ancak yaşlılığını hissetmesiyle bu imgeler birer suale dönüşmüştür. Şair bu durumu “Yaş ilerledikçe sorular çoğalır, çocukken başkalarına sordukları soruları insan yaşlanınca kendine sormaya başlar” (Vahabzade, 2002, s. 121) diye cevaplandırır. İnsanın belki de en büyük değişimi budur. Yani soruları kendine yöneltmeye başlaması, cevap verebilecek olanın ancak kendisi olması şeklinde düşünülebilir.

Hayat daima değişmektedir ama bu değişimin hızlanması yaşlılıkla birlikte olur. Elbette ki bu “hızlanma” algısındaki değişimle alakalıdır. Kolaylıklar zorluklara, güzellikler çirkinliklere dönüşmüştür. İnsan başlangıçta bu değişimi kabul etmek istemez. Yollarda yorulmasından yokuşları, ayağının takılmasından taşları sorumlu tutar (Vahabzade, 2011a, s. 40). Oysa gerçek öyle değildir. Hayat kendi döngüsünü tamamlamak üzeredir. Suç ne yolda ne de taştadır. Beden o eski beden değildir. Ölüm uçurumunun yanı başına yaklaştığını fark eden insanda bir yerlere tutunma isteği belirir, yaşlılık kök salma isteğinin iyice fark edildiği bir yerdir (Vahabzade, 2011a, s. 40).

İnsan bedeni gençlikte dik iken yaşlılıkta eğilir. “Soru İşareti” şiirinde dik duruşu sebebiyle gençliği bir ünlem işaretine, eğilmişliği sebebiyle yaşlılığı bir soru işaretine benzetir (Vahabzade, 2002, s. 118). Gençlik tıpkı ünlem işaretinin anlamı gibi heyecanlı iken yaşlılık bir soru işareti gibi suallerle doludur. Vahabzade’ye göre yaşlanınca sadece zihin değil beden de bir soruya dönüşür. Sorular ne kadar çoğalır çoğalsın, hayat sırrını tamamlamıştır ve artık yeni bir şey yaşanmayacaktır. Zamanın yaşlılıkla birlikte dejavu etkisi artar (Vahabzade, 2011a, s. 274). Şair hayatın kendini tekrara başladığının farkındadır ve hayatı yeniden yaşamayı arzu etmez:

“Sonunu bildiğim bir tiyatroya

Yeniden bakmağın ne anlamı var” (Vahabzade, 1998, s. 41).

Yaşlılığın insana verdiği bir diğer kazanım kayıpları görme farkındalığıdır. Şair hiçbir şeyin yitirilmediği düşüncesini benimsemez ve “Hiçbir şey yitirilmezse o geçen günler nereye gitti?” (Vahabzade, 2002, s. 123) diye sorar.

Bütün sorular yahut bu sorulara verilen cevaplar neticeyi değiştirmez. İnsan adım adım ölüme ilerlemektedir. Şair, yaşlılığının bir döneminden sonra ölüm fikrini de kanıksamaya başlar ve sorular sormayı bırakır. Kabul eder ki insanı öldüren eceldir ve sebepler bahanedir (Vahabzade, 1993a, s. 47). Çünkü ölüm bazen beklenen vakitten çok erken çıkıp gelir. Yunus’un, gök ekini biçen orak tasvirini Vahabzade “Bazen baharda sararır yaprak” (Vahabzade, 2011a, s. 205) benzetmesiyle yapar. Madem o, ihtiyarlık günlerini de görmüştür. Kâfidir, gerisini arzu etmez. Yüreğin yaşamaya doymayacağını bilir ve insan vaktinde ölmeli, der (Vahabzade, 2011a, s. 41). Yeniden yaşamak gibi de bir arzusu yoktur:

“Bazen soruşuram

Özüm özümden

Nece il yaşamaq

İsteyirem men?

Yüz il, yok beş yüz il,

On min il.

Yüz min il, milyon il.

-Yox, yoxbesdeyil...

Sonu olan ömrü

İstemirem men

Çıkaydım zamanın çerçevesinden!” (Behbublu, 2010, s. 94).

Onun şikâyeti ne hayata ne de ölümedir. Onun şikâyeti zamanadır. Çünkü zaman evrensel bir çemberdir. Ne kadar yaşarsak yaşayalım hep bir haddi ve hududu vardır. Galiba esas sorun da buradadır, ömrün bir hududunun oluşunda. Eğer bir daha ömür verilecekse orası vaktin olmadığı bir yer olmalıdır (Vahabzade, 2011a, s. 73). Biten, sınırlarına geline zaman bu defa belki böyle bir işe vesile olacaktır. Onu dünyadan çıkararak sınırsız ve hudutsuz bir âleme götürecektir.

Madem gerçek, bir sınır dışına çıkarma eylemiyle sona erer ve değiştirilemezdir o zaman yaşamak için direnip durmanın bir anlamı yoktur. İnsan zamanın önünde boyun eğmeli ve kendi gerçeğiyle yüzleşmelidir. Bu durum aslında şairin yaşlanmaya başladığında hissettiği şeydir. Soruların tam da artmaya başladığı yerdir orası. Oysa daha oradayken bile kabul ettiği gerçeğe yeniden dönmüştür:

“Saralır git gide çöl, çimen, çayır

Könül her bir saati ömürden sayır

Bir ses kulağıma hep pıçıldayır:

-Bahtiyar göklerden in yavaş yavaş” (Vahabzade, 2011a, s. 210).

Bahtiyar Vahabzade’nin sorularının kökeninde tezatların olduğunu söyleyebiliriz. Hayat – ölüm, gençlik – yaşlılık, kolay – zor, akıllılık – delilik, iyi gün – kötü gün... Vahabzade’nin kahramanı trajiktir ve hayata bu tezatların arasından bakar. O yüzden onun soruları hiçbir zaman tam anlamıyla cevabını bulmayacaktır. Vahabzade bunun farkındadır yine de ısrarla sormaya devam eder. Şiirlerinin kökenindeki bu felsefi arayış hiçbir zaman son bulmaz. O cevaplardan çok hayatını açmazlarını ve bu açmazların doğurduğu soruları arar:

“Tezadlar!

Tezadlar artır ilbeil

(...)Bu kadar yazmışam, hele azdır, az

En büyük, en derin söz içimdedir” (Vahapzade, 1979).

4. DEĞERLENDİRME

Bahtiyar Vahabzade daha çok sosyal meseleler üzerine yazdıkları ve söyledikleriyle tartışılmaktadır. Oysa Vahabzade pek çok edebî türde eserler vermiştir ve bu eserleri organik bir şekilde birbiriyle ilişkilidir. Tür ya da konu her ne olursa olsun duyuşu değişmez: Heyecanlıdır. Bir şeylerin devam etmesini, yitip gitmemesini ister. Kendi milletinin sorunlarını ele almasına rağmen herkesin insanca yaşamayı hak ettiğini düşünür. Ama hayat “garibe”lerle doludur. Bunun sebebini anlamak ister ve kendine sorular yöneltir. Bu sorular bir şair hassasiyetiyle sorulmasına rağmen felsefi niteliklidir. Soruların merkezinde hayat ve tezatlar; hayat ve tezatların merkezinde “zaman” durur. Zamanın hayat üzerindeki işleyişi, insan algısının sürekli değişimi şairin en çok dikkatini çeken olgulardır.

Bahtiyar Vahabzade ele aldığı konuları derinlemesine sorgulayan bir şairdir. Bu sorgulamaların amacı bir cevap bulmaktan ziyade hayatın girift sorularını bulma gibidir. Vahabzade cevaplarla değil de sorularla ilgilenir. Cevabı tam verilemeyecek sorgulamalar yapmaktaki maksadı bu olmalıdır. Hayatın en temel sorularından biri olarak zamanı bulur. Yürüdüğü yolda kimi yerde insanı özneleştiren kimi yerde de zamanı özneleştiren bir tutum takınır. Bu iki unsurun birbiriyle anlaştığı, uyduğu görülmez. Daima biri diğerine hükmeder.

İnsanın yaşı, zaman ve insan ikileminde en belirleyici unsurdur. Ömrü kimi yerde çocukluk, gençlik ve olgunluk diye bölümlerken kimi yerde de kırk yaşına kadar ve kırkıdan sonra diye ikiye ayırır. Bu evreler içinde zamanın insana eşit davranmadığı kanaatindedir. Zaman ya da hayat kırkına kadar insanın yükünü çekerken kırkıdan sonra insanın hayatın yükünü taşıdığını söyler. Geçen yıllarla beraber zamanın etkisi de değişir. Bu ayrımlara göre bazen zaman insanın elinde bazen de insan zamanın elinde oyuncak olur. Çocukluk ve gençlik etken, ihtiyarlık edildir.

Şair zamanın göstergesi olan saate de değinmiştir. Saat de tıpkı zaman gibi hem etkileyen hem de etkilenen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Vahabzade saatlerin seslerine ve süslenmelerine dikkat kesilir. Saatler ölüme doğru “bir sonu” sayıp durmasına rağmen değerli bir eşya olarak süslenir. Şair saatin “çık çık” sesiyle dönüp durarak insanı “zamanın dışına” itmeye çalışmasına ayrıca kulak kesilir. Bir “sona doğru” dönüp duran ve sürekli olarak “çık çık” sesiyle insanı yaşamın dışına itmeye çalışan saatlere duyulan bu hürmet niyedir? Vahabzade’ye göre insan hayatı bunun gibi çelişkilerle doludur. Bu yüzden de sorgulamaları özellikle bu çelişkiler üzerine olmuştur.

Bahtiyar Vahabzade gençlik yıllarındaki ilk şiirlerinden başlayarak zaman üzerine düşünmüş ve sorgulamalar yapmış bir şairdir. Ama onun sorgulamaları yaşlılığı hissettiği ve şiirlerinde bundan şikâyet etmeye başladığı yıllarda çoğalır. Zamana aldandığını, yılların bu kadar çabuk gelip gitmesini hiç hesap edemediğini, çocukluk ve gençlik yıllarında “şirin yüzlü” olarak gördüğü zamanın aslında müsamahakâr olmadığını söyler. Gençlik yıllarında yazdığı zamanla ilgili şiirlerine göndermeler yaparak işin aslının öyle olmadığını ifade eder.

Ölümüne yakın yıllarda yazdığı son dönem şiirlerinde yaşlılığını hissettiği günlerindeki sözlerini bir daha değerlendirir ve yargılarını değiştirir. Ömür bitmiştir ama ömrünü güzel yaşamıştır. Hayat aynı hayat olacaksa eğer bir daha başa dönmeyi istemez. Çünkü sonunu bildiği bir tiyatroya gitmeyi anlamlı bulmaz. Bu safhada şair artık sorgulamaları bırakır ve zamanın dışında bir hayatın, zamanın işlemediği bir hayatın peşine düşer.

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülhasanli, T. (2018). Çağdaş Azerbaycan lirikasında tarihi geçmişimizin yansıması. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 24-37.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnaval dan romana*. (S. Irzık, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Behbublu, E. (2010). *Bahtiyar Vahabzade, Ebediyet yolunda yahut şairsiz geçen bir yılımız*. APU Neşriyatı.
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin özellikleri*. Alfa Yayınları.
- Hacıyeva, M. (2013). *Edebî deyerler*. İrfan Neşriyat.
- Han, B. C. (2021). *Zamanın kokusu*. Metis.
- Hesiodos. (2020). *Thegonia - İşler ve günler*. İş Bankası.
- İlhan, A. (2021). *Ben sana mecburum*. İş Bankası Yayınları.
- Koçak, O. (2012). *Kopuk zincir*. Metis.
- TDK, T. S. (2011). *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları.
- Vahabzade, B. (1993a). *Ürektedir sözün kökü*. (A. Schmiede, Çev.) Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vahabzade, B. (1998). *Yücelikte tenhalık*. (S. A. Fatih Ordu, Çev.) Ötüken Yayınları.
- Vahabzade, B. (2002). *Soru işareti*. (v. Seriyeye Gündoğdu, Çev.) Kaynak Yayınları.
- Vahabzade, B. (2011a). *Körpü çaydan uzaq düşüp*. Araz Neşriyat.
- Vahabzade, B. (2011b). Bahtiyar Vahabzade'nin "iki gorhu" adlı manzumesi. (Y. Akpınar, Dü.) *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (31), 241-256.
- Vahabzade, B. (2012). *Bizimki bir quru bahısa qaldı*. Araz Neşriyat.
- Vahapzade, B. (1979). *Şiirler*. Ötüken.
- Vahapzade, B. (1993b). *Gün var bin aya değer*. (B. İsmail, Çev.) Nil Yayınları.
- Vahapzade, B. (1999). *Vatan millet anadili*. (S. A. Fatih Ordu, Çev.) AKM Yayınları.

DENİM KUMAŞIN SANAT MALZEMESİ OLARAK KULLANIMINA YÖNELİK DENEYSEL YAKLAŞIMLAR*

EXPERIMENTAL APPROACHES TO THE USE OF DENIM FABRIC AS ART MATERIAL

Hande BİLVAR¹

Öz

Tekstil ürünlerinden biri olarak, denim kumaşın yapı olarak diğer kumaşlardan farklı olması nedeniyle, sanat malzemesi olarak olanaklarının araştırılarak, malzeme niteliğinde kullanıp yeni deneysel tasarımlar geliştirmek makalenin amacı olarak ele alınmıştır. Makale kapsamında yapılan uygulamalarda, denim kumaşı üzerinde geleneksel biçimlendirme teknikleri kullanılarak sanatçılara yaratıcılığını en üst düzeyde kullanabileceği olanakları araştırmak üzere deneyler yapılmıştır. Bu deneylerde kesme, yapıştırma, büzme, delme, bağlama, ağartma gibi klasik biçim ve renklendirme arayışları kullanılan yöntemler arasındadır. Deneylerde iki ana yöntem üzerinde çalışılmıştır. Birincisi yüzey oluşturma ve desenlendirme yöntemlerinden olan, batık tekniklerinden shibori ile birlikte renklendirme yerine ağartma tekniğidir. İkincisi ise denim kumaşı üzerine kil ve tutkal kullanılarak, bir yüzey üzerinde tek başına ya da destekleyici malzemeler ile birlikte dik durarak, boyut kazanma becerisinin sanatçıya sağlayacağı kazanımları araştırılmış ve her işlem, sonucu ile birlikte tespit edilip raporlanmıştır. Bu deneyler sonucunda elde edilen verilerden yararlanılarak, denim kumaşı ana malzeme olacak şekilde, deneysel sanat eserleri oluşturulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denim, Tekstil Sanatı, İndigo, Plastik Sanatlar, Disiplinlerarası Sanat.

Abstract

Given that denim fabric is structurally distinct from other fabrics, the purpose of this article is to investigate its potential as an art material and to create new experimental designs by employing it. In the applications made within the purview of the article, experiments were conducted on denim fabric using traditional shaping techniques in order to determine the extent to which artists can exercise their creativity at the highest level. In these experiments, cutting, bonding, shrinking, punching, tying, bleaching, classical form and coloring searches were employed, along with others. In the experiments, two primary methods were investigated. The first technique is bleaching as opposed to coloring with shibori, one of the batik techniques, which is one of the surface formation and patterning techniques. Secondly, using clay and glue on denim fabric, the gains of the artists ability to acquire dimension by standing upright on a surface alone or with supporting materials were investigated, and each process and its result were determined and reported. The objective is to create experimental artworks with denim fabric as the primary material by utilizing the data obtained from these experiments.

Keywords: Denim, Textile Art, Indigo, Plastic Arts, Interdisciplinary Art.

1. Öğretim Görevlisi, Çukurova Üniversitesi,
hbilvar@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3784-9254>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
27.10.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
16.12.2022

DOI
10.20875/makusobed.1195594

* 2022 yılında yayımlanan "Sanat Malzemesi Olarak Denimin İki ve Çok Boyutlu Deneysel Tasarımlarda Kullanımı" başlıklı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Bilvar, H. (2023). Denim kumaşın sanat malzemesi olarak kullanımına yönelik deneysel yaklaşımlar. *MAKU SOBED*, (37), 106-118.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1195594>

EXTENDED SUMMARY

Examining the position of denim fabric in fashion history reveals that it possesses a revolutionary characteristic. The notion of a fashion icon has its origins in the fashion pyramid; the object may be a garment, a designer, or a person. When a fashion icon emerges, it is available for consumption at the top of the fashion pyramid, where the socio-economically strongest segments of society are located, and gradually spreads to the bottom of the pyramid, where the socio-economically weakest segments of society are located. By the time it reaches the base of the pyramid, where the vast majority of a society's socioeconomic and cultural populations reside, it has already entered the phase of extinction, having lost all validity and significance.

Denim, on the other hand, was first used as a fabric in the 16th century as a tarpaulin at the base of the pyramid, and then in the 1850s as outerwear.

In the years that followed, it ascended to the pinnacle of the pyramid, took its position in haute-couture fashion shows, and became the first and only textile product that is still contemporary and fashionable in 2022.

Denim has a revolutionary characteristic in the history of the textile and apparel industries due to this characteristic. In the sphere of visual arts, the search for alternative materials and methods has lasted for decades. The urge to combine techniques and materials from various disciplines on a common ground and to create works with new and mixed techniques has prompted artists to seek out more open and varied forms of expression.

In this context, denim, a fabric distinct from other textiles, has taken its place in exhibition spaces and become the primary medium for many artists from around the globe. In visual arts, the search for alternative materials and processes has been ongoing for decades. As a result of the search for diverse materials in numerous fields, the techniques and materials of various disciplines have been brought together into a common denominator, and the efforts of artists to create works with new and mixed techniques have given them greater freedom and variety of expression.

Since the 2000s, artists have incorporated denim fabric into their works of art, both on canvas and on its own. The most distinguishing characteristic of denim fabric is that the warp yarn is dyed with indigo and the weft yarn is bleached with uncolored sugar.

The structure of denim fabric is distinguished by the fact that the final color of the fabric is obtained through washing and bleaching processes after the garment has been woven in only blue tones.

During the trials, the earliest artistic and textile design techniques employed throughout history were used to investigate the potential of denim as a material.

Shibori, one of these surface design and patterning techniques, employed bleaching instead of dyeing. In other experiments involving clay and glue on denim fabric, the artist's ability to acquire dimension by standing alone or with supporting materials on a surface, as well as the kind of results that can be obtained with each technique, were determined and reported.

The purpose of this article is to create new experimental designs with denim fabric as the primary material and to use denim as an artistic medium by analyzing the data obtained from these experiments. Within the scope of this article, conventional shaping techniques were applied to denim fabric, and experiments were conducted to determine the extent to which artists can utilize their creativity at the highest possible level. In these studies, conventional shaping and color-searching techniques, including cutting, gluing, assembling, die-cutting, binding, dyeing, and bleaching, were utilized.

1. GİRİŞ

Tekstilin geçmişi incelendiğinde insanlık tarihinde ilk var oluş nedeni gereksinimleri karşılamak amaçlıyken ilerleyen yüzyıllarda koruyucu, konfor sağlayıcı ve imaj sağlayıcı olarak insanoğlunun yaşamında varlığını sürdürmektedir. Yaşamdaki ilk nefesimizle birlikte bizi saran tekstile sanat yönüyle bakıldığında, sözsüz anlatımı ile kavramsal olarak toplumda var olmuştur. Malzeme olarak bakıldığında ise geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte resim sanatında tuval üzerine boyama yapılmaya başlandığı tarihten itibaren malzeme olarak resim sanatında yerini almış olduğu düşünülmektedir (Scott, 2007, s. 10). Salt tekstil malzemeleri ve çeşitli teknikler ile oluşturulan tekstil yüzeylerini ele aldığımızda, Tapestry dokumalarının 1872 yılından itibaren İngiliz kraliyet okullarında bir eğitim sürecinde işletilerek sanat eserlerine dönüştürüldüğü bilinmektedir. 18. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi ile birlikte tüm dünyadaki sosyal ve kültürel yapı değişime uğramıştır. Şehirlere göç vb. etkileri sanat eserleri, sanayileşmiş toplumun ve bu toplumda biçimlenen eleştirel bilincin ortak ürünü olan zanaata geçiş yapmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan ürünlerin, endüstrileşmenin beraberinde getirdiği seri üretimle birlikte değersizleşen, ruhsuzlaşan endüstriyel tasarımlar sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir (Çelikten, 2019 s. 14).

1919'da Walter Gropius'un Bauhaus okulunu kurmasıyla birlikte "Sanatla zanaat el ele" manifestosunu ilke edinerek tüm malzemeler, teknikler ve olanaklar kullanılarak ortaya çıkartılan bir endüstri ürünü bile sanat eseri olabilir felsefesi ile eserler oluşturulmuştur. Almanya'da doğan Bauhaus ekolü etkisini sürdürürken, aynı dönemde Amerika'da Marcel Duchamp'ın tabure üzerinde bisiklet tekerleğini yerleştirerek her şey sanat eseri olabilir söylemiyle sanat dünyasında "Ready Made" kavramı ortaya çıkmıştır. Kurt Schwitters bu akıma dâhil olup eserlerinde klasik malzemeler yerine, otobüs bileti, gazete parçaları, metal, ahşap parçalar ve kumaş parçaları kullanarak assemblajlarını oluşturmuştur. 20. yüzyılın başlarında Sürrealizm ve Dada akımları ile görülmeye başlamış olan ve Kübizmle birlikte tuval üzerinde de kullanılmaya devam etmiş olan Kolaj tekniğinin de yaygınlaşarak kullanımı ve tekstil malzemesinin plastik sanatlara dâhil olması disiplinler arası etkileşimde önemli bir aşama olmuştur. Böylece endüstri ürünü olan bir nesnenin resmin bir parçası gibi tuvalin içinde yer alması giderek başlı başına sanat nesnesi durumuna gelmiştir. Kolajlarda kullanılan malzemeler örneğin bir sigara paketinin parçası, düğme, kumaş parçası, gerçek kullanım amaçlarının dışına çıkıp resimde farklı bir rol almıştır, böylece sanat dışı amaçlar için üretilmiş endüstriyel nesnelerin sanata dâhil edilmesiyle birlikte resim sanatına yeni bir kapı açılmıştır.

20. yüzyılda plastik sanatlarda tetiklenen yeni malzeme arayışı sonucunda, tekstil malzemesi sanat alanında biçim, form ve teknik olanakları ile birlikte iki ve çok boyutlu şekillerde var olmuştur. Tekstil malzemesinin geleneksel teknik ve anlayışlarını kullanarak özgün üretim biçimleriyle gelişen sanatsal yüzü, plastik sanatlara taşınmış, sergi salonları ve müzelerde yerini bulmuştur. 1960'lı yıllarda yeni sanat akımlarının ortaya çıkması ile tekstil malzemesinin farklı bakış açıları ile algılanması beraberinde geliştiği düşünülmektedir. Sanatçıların tekstil malzemesini tercih etmelerinin sebeplerinin başlıcaları; dokunsal zenginliği, esnekliği, katlanabilirliği, buruşturulabilirliği, sökülüp dikilebilirliği, kısaca dışarıdan yapılan fiziksel ve kimyasal müdahalelere karşı verdiği tepkileri sonucunda sanatçılara cazip gelmesidir. Plastik sanatın yanı sıra tekstil alanında varlığını kanıtlayan lif sanatında 20. yüzyılda başlayan deneysel yaklaşım, 21. yüzyılın çağdaş tasarım anlayışında tasarımın sanatsal alanda yaratıcılığı öne çıkarmak konusunda ve özgün olan ile yeniye ulaşmak konusunda önemli rol oynamaktadır.

Tekstil sanatı ile plastik sanatların politik, ekonomik ve sosyal gerçeklerin sanatsal ifade bağlamında ilişki kurması güç görüldüğü halde, bu ilişki kurulmuştur ve disiplinler arası anlayışı da içeren bir anlatım alanı olarak varlık göstermektedir. Çağdaş tasarımcının, kavramsal fikirleri felsefi bir konumlandırma ile yorumlayarak ürettiği nesnelere, sanatsal bir kaynaktan beslenmekte ya da sanatsal bir anlatım ile ifade edilmektedir. Makalede ele alınan denim kumaşın tarihçesine bakıldığında; denim kumaşın ilk kez 16. yüzyılda görülmeye başlanmış bir kumaş tipi olduğu bilinmektedir. İlk üretimi Fransa'nın Nimes kasabasında yapılmış olan indigo boyalı kumaş, yün karışımıdır ve kullanılan indigo boyar maddesi Hindistan kökenli olan indigofera bitkisinden elde edilmiştir. Bu bitkiye 16. yüzyılda "Serge" denmekteydi ve bu yüzden "Serge de Nimes" olarak adlandırılan kumaşın adı zaman içerisinde "Denim" olarak bilinir olmuştur (Acar, 2005, s. 5). Diğer bir kaynağa göre; küçük bir Fransız kasabası olan "Serge"de üretilen ve "Serge de Nimes" olarak adlandırılan kumaş, Britanya'ya ulaştığında İngilizler tarafından telaffuzu güç bulunmuş ve daha kolay telaffuz edebilecekleri şekilde "Denim" olarak adlandırmışlardır (Huiguang, 2007 s. 30). Altına hücum döneminde California'ya giden Oscar Levi-Strauss, o dönemde çadır olarak ve yük arabalarını örtmek için kullanılmakta olan brandayı kullanarak dayanıklı pantolonlar üretmekteydi. Ancak çok sert ve kaba olan bu çadır bezleri çok konforlu değillerdi. Avrupa'da çözgüsü mavi indigolu ipliklerden,

atkısı ham pamuk ipliğinden dokunmuş olan bu kumaşın varlığından haberdar olan Levi Strauss, denimi Amerika'ya tanıtan ilk kişidir. O yıllarda Avrupa'da genel olarak kullanılan bu kumaş, Amerika'ya göç eden Avrupalılar tarafından sıklıkla kullanıldığı için hızlı bir şekilde kabul görmüştür ve böylelikle mavi denim kumaşları işçi giysilerinin bir sembolü ve Levi's pantolonlarının standart mavi rengi haline gelmiştir.

“Levi Strauss jeanlerinin hepsi, 1870 yıllarından itibaren mavi renkte olup indigo ile boyanmıştır. Bu kumaş, boyar maddeyi bütünüyle ve kesin olarak emmeyecek kadar kalındır. Bu nedenle “tam olarak boyanması” garanti edilemez. Ama başarısını sağlayan tam da boyanın bu değişkenliği olur. Mavi renk pantolonu ya da tulumu giyen kişi ile birlikte değişime uğrayan bir madde izlenimi verir.” (Pastoureau, 2005, s. 180).

1870'lerde üretilmeye başlanan denim kumaş tulumlar, çok kısa sürede kömür madencileri arasında popüler olmuştur. Ofislerde çalışıp giysileri fazla kirlenmeyen, kirlense de düzenli olarak yıkama imkânı olan “beyaz yakalı” ların aksine (beyaz yaka terimi 1910'larda ortaya çıkmıştır), sahada çalışan işçiler koyu renk kumaşlara ihtiyaç duymaktaydı. Denimin yanı sıra, işçiler tarafından giyilen pamuklu kaba kumaştan yapılan iş elbiseleri, tulumlar ve benzeri işçi kıyafetlerinde de mavi renk çok yaygındı. “Etimolog Barry Popik, Alden, 1924'te Iowa gazetesinde, "beyaz yakalı işçiler" in aksine "mavi yakalı işçilerden" bahsedildiğini öne sürüyor: ofiste masa başında çalışan işçilere pozisyonlarından dolayı beyaz yakalı işler olarak adlandırabilirsek, ağır ve kirli işlerde çalışan işçilere mavi yakalı işçiler olarak hitap edilebileceğine değinmiştir.” “Mavi yakalı” deyimi 1930'larda yaygın duruma gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem mavi yakalı hem de beyaz yakalıların popülerliği birlikte artmış ve ilk kez 1945'te New York Times'ta (tırnak içinde) kullanılan “mavi yaka” terimi kısa zamanda beyaz yakanın karşılığı olarak, kol gücüyle çalışan işçileri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır” (Wickman, 2012, s. 33).

Denimin gerçek anlamda yaygınlaşıp popülerlik kazanması ise 1900'lerin başlarında Avrupa'da sentetik indigo boyar maddesinin bulunmasıyla olmuştur. 1800'lü yılların ortalarına değin kumaş boyama için sadece bitkisel kaynaklı boyalar kullanılmaktaydı (Ordenim, 2005, s. 5). Adolf Von Baeyer, 1878 yılında doğal indigo boyasının kimyasal analizini gerçekleştirmiş ve sentetik olarak boyayı sentezlemiştir (Çalışlar ve Güney, 2000, s. 28). Daha sonra indigo boyasının patenti Alman BASF şirketi tarafından satın alınmıştır. Bu tarihten sonra doğal indigo boyasının kullanımı azalmıştır.

Denim kumaşı, yapısal olarak ele alınıp analiz edildiğinde iki alanda incelenebilmektedir: birincisi konstrüksiyon olarak, diğeri kimyasal olarak. Konstrüksiyon anlamında dokuma yöntemi incelendiğinde, diğer dokuma kumaşlarından atkı ve çözüde kullanılan ipliklerin boyalı ve ham oluşu bakımından farklıdır. Kimyasal olarak incelendiğinde ise atkı ipliği ham yani boyanmamış iplikten, çözgü ipliğinin ise dokuma sonrasında yıkama ile renk atma özelliğine sahip indigo boyar maddesi ile boyanmış ipliklerden oluşmaktadır. Bu özellik denimi, gerek düz boyalı kumaşlardan gerekse ipliği boyalı diğer tüm kumaş türlerinden farklı kılmaktadır (Kaynak Kişi 1, 2018).

Denim kumaşları, boyama yöntemine göre indigo ile boyanmış ve farklı boyar maddeler kullanılarak boyanmış denim kumaşlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Çözgü ipliğinin boyanmasında doğrudan indigo boyası kullanılabilir gibi işlem kükürt üzeri indigo boyası veya indigo boyası üzeri kükürt şeklinde de boyama gerçekleştirilebilmektedir. İndigo boyası mavi ve lacivert tonları şeklinde kumaşta kendini göstermektedir. Diğer boyar maddelerde ise istenilen her renk uygulanabilir. Fakat her uygulamanın ortak noktası çözgü ipliğinin boyanıp atkı ipliğinin ham bir şekilde bırakılmasıdır. Çözgü ipliği atkı ipliğine göre daha sık bükümlü ve incedir. Çözgü ipliği sıklığı 24-27 tel/santimetre iken atkı ipliği sıklığı 15-18 tel/santimetredir. Örgü yöntemi olarak D 2/1 Z ya da D 3/1 Z dimi örgüsü kullanılır. Günümüzde indigoya olan taleplerin artmasıyla doğal hammadde olan indigo bitkisi dünya tüketimine yetmez duruma gelmiştir. Bu talepler doğrultusunda kimya sektörü indigo boyar maddesini sentetik olarak geliştirmiştir. Bununla birlikte denimler yapay yöntemlerle elde edilen kimyasal boyar maddeler ile boyanmaya başlamıştır. Boyalı denim kumaşları ürün dikiminden sonra başlıca hypo-klorür olmak üzere çeşitli kimyasallar ve yıkama yöntemleri kullanılarak ağartılmaktadır (Akkaya, 1999, s. 14).

İndigo boyar maddesinin karakteristik özelliği nedeniyle boyama sırasında, elyafın alt katmanlarına kadar derini boyayamamakta ve dikimden sonraki yıkama işlemleri sırasında solmaya maruz kalmaktadır. Denim ürünlerin kullanım sırasında ışığa maruz kalma ve ev yıkamalarında da kademeli olarak rengi solmaktadır. Bu özelliğinden kaynaklı “yaşayan renk” olarak anılan indigo boyar maddesi, günümüzde sentetik olarak üretilmektedir. İndigo boyar maddesi ile boyanmış bir ipliğin bükümü tersi yönünde çevrilip bükümleri açıldığında, iç katmanlarında elyafın boyanmamış ham hali görülebilmektedir. Diğer boyar

maddeler ise tümüyle elyafın derinlerine kadar nüfuz eder ve elyafın tüm katmanlarını boyar. Bu özelliğe sahip doğada ve endüstride başka bir boyar maddeye rastlanmamaktadır (Kaynak Kişi 1, 2018).

Denimin yapısal ve kimyasal özelliğinin yanında sosyolojik alt yapısı incelendiğinde ise; işçi ve askeri giysi kimliği ile toplumda var olmuş bir tekstil ürünü tüm zamanlara ters işleyişle tarihte ilk kez alt kültürden gelen bir kumaşın moda ikonu olarak zirveye ulaştığı görülmüştür. Tarihsel süreçteki gelişim aşamalarında işçi giysisi, askeri giysi ve günlük giysi biçiminde modaya yansımaları bilinen klasik moda sürecinden çok farklıdır. Denim kumaşın bu aşamalarda moda piramidinde devrimsel nitelik taşıyan bir özelliği bulunmaktadır. Moda piramidinde yerleşik olan işleyişte; moda ikonu dediğimiz kavram; nesne, giysi, tasarımcı ya da kişi olabilmektedir. Bu kavram ilk ortaya çıktığında moda piramidinin sosyo-ekonomik açıdan en güçlü kesimin bulunduğu tepe noktasında tüketime hazır bir şekilde yerini aldığı bilinmektedir ve zamanla toplumun alt kesimlerinin bulunduğu piramidin en alt katmanlarına doğru yayılarak moda olma özelliğini sürdürmektedir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak toplumun alt tabakasından oluşan kitlenin bulunduğu piramidin tabanına indiğinde artık güncelliğini ve değerini yitirmiş olup yok olma evresine geçmektedir. Ancak denim kumaş olarak, piramidin en alt tabakasında 16. yüzyılda branda bezi olarak kullanılmaya başlanmış olup, daha sonra 1850'li yıllarda işçi giysisi olarak toplumda yerini almıştır. Daha ileri yıllarda piramidin en tepe noktasına kadar tırmanıp özel tasarım (haute-couture) defilelerde de yerini almış ve 2022 yılında dahi güncelliğini ve moda olma özelliğini koruyan ilk ve tek tekstil ürünü olmuştur. Denim kumaşı, tekstil ve moda tarihinde devrimsel niteliğini, geçirdiği bu ters süreçler sonucunda kazanmaktadır. Begiç vd. (2018, ss. 19-20) çalışmalarından özümseyerek söylenebilir ki; denim, yüzyıllardır farklı kimlikler ile çoğalabilen, coğrafik, sosyolojik, ekonomik, iklim, cinsiyet, yaş gibi farklar gözetilmeden varlığını tüm dünyada ve her toplumda sürdürebilen yegâne tekstil ürünüdür. Toplumla bu denli özdeşleşmiş ve toplumdaki beslenen bu tekstil ürünü kendisini sanat malzemesi olarak da kanıtlamayı başarmıştır. Kumaş olarak diğer tekstil ürünlerinden farkını, sanatçılar arasında da gösteren denim, dünyanın farklı noktalarında birkaç sanatçının ana malzemesi durumuna gelmiş ve 21. yüzyılda sergi salonlarında yerini almıştır.

Sanatçılar tarafından anlamsal ve biçimsel bir öge bağlamında kullanılan denim, malzeme olarak diğer sanat araçlarından farklı bir özellikte ortaya çıktığı görülmüştür. Bu açıdan sanata bakıldığında, sanat da toplumdaki beslenmektedir, coğrafik, sosyolojik, ekonomik koşullar ve cinsiyet, yaş gibi farkları gözetmeksizin herkese hitap etme kaygısı vardır. Sanat evrenseldir ve toplumla birlikte var olmaktadır. Bu bağlamda denim kumaşın dünyanın farklı kıtalarındaki sanatçılar tarafından sanat malzemesi olarak kullanımı tesadüf değildir.

Bu araştırmada, denime sanat malzemesi niteliğinde yaklaşarak araştırma ve uygulama temelli kaynak oluşturulması amaçlanmaktadır. Araştırma sanat alanında yapıldığından sayısal verilere ulaşmak hedeflenmemiştir. Bir malzemenin yarı kurgusal deneylerde doğal olarak sonuçları gözlem yöntemiyle incelenmiştir. Bu nedenler bağlamında nitel araştırma yöntemlerinden görüşme, gözlem ve doküman incelemesi başlıca yöntem olarak kullanılmıştır. Yapılan uygulamalarda, denim kumaşı üzerinde geleneksel biçimlendirme teknikleri kullanılarak sanatçılara yaratıcılığını en üst düzeyde kullanabileceği olanakları araştırmak üzere deneyler yapılmıştır. Bu deneylerde kesme, yapıştırma, büzme, delme, bağlama gibi klasik biçim arayışları kullanılan yöntemler arasındadır. Deneylerin yapımında yenilik sunması ve özgünlük kaygısı güdüldüğünden bolca görsel incelemelerde bulunulmuştur. Uygulama sürecinde kaostan düzen oluşturma yararlanılan yöntemler olurken, farklı tekniklerin bir araya getirilmesi, sentez, sinetik¹, deneme yanılma ve risk alma, yararlanılan diğer yöntemler arasındadır.

Tasarım aşamasından önce verilerin elde edildiği deneyler bölümünde, tekstil biçimlendirme, yüzey oluşturma, desenlendirme ve renklendirme teknikleri karma şekilde kullanılarak maketler üzerinde tündengelim, tümevarım, örnek oluşturma şeklinde doğal deneyler ve araştırmalar yapılmıştır. Bu deneyler sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda, denim kumaşın sanat malzemesi olarak kullanımında, gözlem şeklinde yapılan deneysel çalışmalar, denim kumaş yapılarıyla ilgili verilerin elde edilmesini sağlamış ve sonuçları ile birlikte raporlanmıştır.

Denim kumaşın sanat malzemesi olarak kullanımı doğrultusunda ana malzeme denim kumaşı olmak üzere, kimyasal ağartıcılar, tutkal, tel, iğne, iplik gibi yardımcı malzemeler ile desteklenen deneylerin

¹ Sinetik: Terminolojik olarak kökeni Yunancaya dayanan sinetik kavramında yer alan syn: 'bir araya getirmek' ve ectics: 'farklı unsurlar' anlamına gelmektedir. Gordon, tarafından yaratıcı bireylerin farkında olmadan kullandıkları yöntemlerin araştırılmasıyla ortaya çıkarılan sinetik, farklı olan, birbiriyle ilgisiz görülen parçalar arasında bağlantı kurmak olarak tanımlanmaktadır. Sinetik metaforlar yoluyla yaratıcı bir problem çözme metodu olarak tanımlanmaktadır (Kaplan ve Ercan, 2011, s. 769).

oluşturulması hedeflenmiştir. Deneyleerde, kimyasalların yardımı, fiziksel ve teknik destek elemanları ile denim kumaşına hacim kazandırma denemeleri sonucunda iki boyutlu ya da üç boyutlu formlara dönüşebilme yeteneği araştırılmıştır. Uygulanan denemelere deney adı verilmekle birlikte, bilimsel araştırma kapsamında olmadığından ve özellikle kullanılan malzemelerden denim kumaşı çoğunlukla işlem görmüş giysilerden parçalar kesilerek elde edilmiş olduğundan, veri ve ölçümleri Oz², gram, santimetre ya da santigrat birimlerinde analitik boyutta değildir.

Her bir deneyin hazırlık, uygulama ve sonuç aşamaları fotoğraflanmıştır. Bu deneyler sonucunda elde edilen bulgular olumlu ya da olumsuz kayıt altına alınmış ve raporlanarak sunulmuştur.

Denemelerden başarılı sonuç alınanlara makale içinde yer verilmiş ve bu sonuçlardan ilhamla fotoğrafları görülen özgün eserlere dönüştürülmüştür. Özgün eserlerin kimisinde tek bir deneyin sonucu, kimisinde ise birkaç deneyin sonuçları harmanlanarak kullanılmıştır.

Tekstil yüzeyinde iki ve üç boyut elde edilmiş yöntemlerinin yanında, araştırmanın temel malzemesini oluşturan denim kumaşın tarihçesi hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

1.1. Deney 1, Denim Kumaş ve Su İle İnceltilmiş Seramik Kili Birleştirilerek Form Oluşturma Hazırlık ve Sonuç Raporu

Şekil 1. Deney 1 yapım aşamaları görseli, 2018

Şekil 1’de yapım aşamaları görülen deneyde; denim kumaş, seramik kili, su, vazelin, yarım küre formu için plastik kalıp kullanılarak, seramik kilini ayrı bir kaptaki su ile incelttikten sonra, küçük parçalar halinde kesilmiş denim kumaşlarını kabın içine yerleştirerek seyreltilmiş kil ile kaplanması sağlanmıştır. Diğer yandan kalıp olarak kullanılacak olan yarım daire kalıbın dış yüzeyi vazelin ile kaplanmış ve kile batırılmış olan denim parçaları dağınık olarak yerleştirilmiştir. 33 derece ortam sıcaklığında 1 gün süreyle gölgede kurumaya bırakılmıştır. Kuruma işlemi bittikten sonra kalıptan ayırmak zor olmamıştır. Arada boşluklar olmasına karşın parçalar kil yardımıyla birbirine tutunabilmiştir. Kil kendi doğal rengi ile denim kumaşını örtmüş, ancak kimi yerlerde denimin mavi rengi görülebilmektedir.

Şekil 2. Hande Bilvar, 2018 “Tors 1”, denim ve seramik kili, 50x30x18cm

² Denim kumaşlar tanımlanırken ağırlık birimi olarak (oz/yard²) kullanılmaktadır. Metrik sistemde karşılığı 1 oz/yard² = 33,91 g/m²’dir. Denim kumaşların kullanım yerine göre birim ağırlıkları 3,5 - 16,5 oz/yard² (118 -560 g/m²) arasındadır (Kara, 2019, s. 6).

Şekil 2’de sunulan görseldeki özgün çalışmada; deney 1’den yola çıkılarak, endüstriyel bir malzeme olan denim kumaşı ile sanat malzemesi olan seramik kili buluşturularak, günlük giyim fonksiyonlarının dışına çıkarılmış, kadın bedenine öykünen bir tors görülmektedir. Kil yardımıyla denim kumaşı heykel niteliğinde kendi başına kaide üzerinde durabilme yeteneğine sahip olmuş ve heykel formuna bürünmüştür.

1.2. Deney 2. Denim Kumaşın Üzerine Porselenleştirme Solüsyonu İle Sabitleme Hazırlık ve Sonuç Raporu

Şekil 3. Deney 2 yapım aşamaları, 2018

Denim kumaş, karton rulo, streç film, porselenleştirme solüsyonu kullanılarak yapılan deneyde kullanılan denim kumaşı, çözgü yönü dik olacak şekilde 11cm x 18cm boyutlarında kesilerek hazırlanmıştır. 4cm çapında ve 10cm yüksekliğinde karton silindire streç film ile sarılarak hazırlanmıştır. Denim kumaşa form vermesi için hazırlanan silindire kumaş kaplandıktan sonra, kumaşın dış yüzeyine solüsyon sıvanıp kumaşın dış yüzeyinin solüsyon ile teması sağlanmıştır. Yaklaşık 30°C ortam ısısında kurumaya bırakılmıştır. 15 saat kuruma sürecinden sonra, denim kumaşı, kalıptan kolaylıkla çıkarılabilmiştir. Kumaşın formu bozulmadan dik bir şekilde durabilmektedir. Aynı zamanda yapıştırma etkisi de gözlenmiştir.

Şekil 4. Hande Bilvar, 2018 “Tors 2”, denim kumaşı, 37x30x20cm

Şekil 4’te sunulan görseldeki özgün çalışmada; dokuma altyapısı olan denim kumaşın konstrüksiyon özelliğine vurgu yapılmak üzere, deney 2’de kullanılan teknikten ilham alınmıştır. Denim kumaşları oluşumunun ilk aşamasına geri döndürülme yöntemiyle iplik görünümünde şeritler elde edilip, doğası gereği özgün mavi ve lacivert tonlamalarına sadık kalınmıştır. Dokuma yapılarak yeni bir yüzey oluşturulmuş ve elde edilen bu yüzey kadın bedeni formunda porselenleştirme solüsyonu kullanılarak desteksiz ayakta durabilecek yapısı ile heykel formunda tasarlanmıştır.

1.3. Deneý 3 PVA esaslı monte tutkalı ile denim kumaşını sabitleme hazırlık ve sonuç raporu

Şekil 5. Deneý 3 yapım aşamaları, 2018

Deneýde; denim kumaş-PVC boru-streç film-PVA esaslı monte tutkalı kullanılmıştır. Kullanılacak olan denim kumaşı çözgü yönü dik olacak şekilde 13cm X 20cm boyutlarında kesilerek hazırlanmıştır. 5cm çapında ve 20cm yüksekliğinde PVC boru streç film malzemesi ile sarılarak hazırlanmıştır. İlk adımda denim kumaşın iç ve dış yüzeyine tutkal sürülüp kumaş boruya kaplanarak, denim kumaşın her iki yüzünün tutkal ile teması sağlanıp ikinci adımda boruya sarılmış olan kumaş dikey yönde büzdürülerek 21°C derecede 22 saat süreyle kurumaya bırakılmıştır. Denim kumaşını PVC borudan ayırıştırırken kalıp esnek olmadığından dolayı çıkartma işleminde güçlük yaşanmıştır. Denimin iç yüzeyinde streç film kalıntıları kalmıştır.

Denimin dış yüzeyinde renk farkı olmuştur. Tutumu çok iyidir, silindir üzerinde ıslakken verilen büzgü efekti, kumaş kurduğunda sabitlenmiştir.

Şekil 6. Hande Bilvar, "Mask 1" 2019, denim pantolon kesiti, çakma düğme

Şekil 6'da sunulan görselde, insan yüzüne öykünen teatral bir maske yapımı hedeflenmiştir. Denim pantolonundan alınan kesitle orijinal renginde değişiklik yapılmadan deneý 3'de kullanılan yöntemden yola çıkılarak sertleştirici tutkal ile insan ruhunun iç yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır.

1.4. Deney 4 Bağlama Batik Tekniği ile Denim Kumaşına Desen Verme Hazırlık ve Sonuç Raporu

Şekil 7. Deney 4 işlem aşamaları

Denim kumaş, tutkal, metal küre ve polyester iplik ile gerçekleştirilen bu deneyde, 25cm x 25cm boyutlarında denim kumaşı kesilip, metal kürelere sarılıp polyester iplik ile rezerve batık tekniğine uygun şekilde sıkıca bağlanarak hazırlanmıştır. Bağlama işlemi tamamlandıktan sonra, %50 hypo %50 su karışımında tüm kumaş ıslanana kadar daldırılmıştır. Islak halde 40°C derece hava sıcaklığı olan açık alanda güneşe maruz bırakılarak, kuruyana kadar bekletilip üzerine fırça yardımıyla tutkal sürülüp bir gün süre ile kurumaya bırakılmıştır. İşlemler tamamlandıktan sonra ipleri sökülerek açılmıştır. Kuruma işlemi tamamlandığında, ipleri çözülüp denim kumaşın renk değişimi gözlenmiştir. Rezerve batık tekniğinde amaç beyaz kumaşı bağlama yöntemleri ile rezerve edip açıkta kalan kumaşı değişik renkte boyalar ile renklendirmektir. Denim kumaşına hypo ile uygulanan bu teknikte negatif/pozitif etki yaratmış, bağlanarak rezerve edilen yerlerde denimin orijinal indigo rengi korunmuş, açıkta kalan yerler ise ağartma yöntemi ile renk değişimine uğratılmıştır. Kürelere sarılı şekilde tutkal ile kuruyup sertleşen kumaş hacim kazanmış ve üç boyutlu formda uzun süre sabitlenebildiği gözlenmiştir.

Şekil 8. Hande Bilvar, 2020, “Adsız”, denim kumaşı, 59x47x21cm

Şekil 8’de sunulan görselde, denim kumaşın evrensel bir kumaş oluşunu temsilen form arayışında deney 4 verilerinden yola çıkılarak küre formunda sabitlenebilme ve denimin orijinal rengi olan mavinin

tonlamalarına sadık kalınarak renk solması denemeleri yapmıştır. Bu denemeler sonucunda ortaya çıkan eser de denim destekleyici elemanlar olmadan formunu koruyabilmektedir.

1.5. Deney 5 Shibori Tekniği ile Denim Kumaşına Desen ve Form Verme Hazırlık ve Sonuç Raporu

Şekil 9. Deney 5 işlem aşamaları

Hazırlık Aşaması		Sonuç Aşaması
  <p>Denim kumaş hazır içecek kutusu etrafına sarılıp sıkıştırılıp bürzürülerek bağlanmıştır.</p>	 <p>Bir sonraki aşamada hypo karışımı suya daldırılıp ısıtılır.</p>	 <p>Kuruma işlemi bittikten sonra sarılı olduğu kutudan ayrılıp düzleme serilmiş olan denim kumaşın almış olduğu formun görünümü</p> <p>Üstten görünüm</p>

Denim kumaş, hazır içecek kutusu, polyester uçurtma ipliği kullanılarak gerçekleştirilen deneyde, silindir formundaki kutunun çevresini kapatacak şekilde denim kumaş ile sarılmıştır. Sarma işleminden sonra geçirgenliği olmaması nedeniyle polyester uçurtma ipi ile çevresinden çok kez ipler dolanmıştır. Silindirik metal kutunun çevresinde birkaç kez ipi doladıktan sonra kumaş başlangıç yönüne doğru sıkıştırılarak bürzürülmüştür. Bürzürülen her sıranın çevresinden sıkıca ip dolanarak bağlanmıştır. Bir batik tekniği olan shibori tekniği olan bu rezerve batik tekniğine ile tüm kumaş hazırlanmıştır. Bağlama işlemi tamamlandıktan sonra, %100 hypo bir fırça yardımıyla tüm kumaş hypoyu emene kadar ıslatma işlemi sürdürülmüştür. Hazırlanan bu denim kumaş yaklaşık 40°C ortam ısısında, iki gün süre ile güneşe maruz bırakılarak kuruyana kadar bekletilip daha sonra ipleri sökülerek açık hale getirilmiştir.

Kuruma işlemi tamamlandığında, ipleri çözümlü denim kumaşın renk değişimi gözlenmiştir. Rezerve batik tekniğinde amaç beyaz kumaş bağlama yöntemleri ile rezerve edip açıkta kalan kumaş değişik renkte boyalar ile renklendirmektir. Denim kumaşına hypo ile uygulanan bu teknikte negatif/pozitif etki yaratmış, bağlanarak rezerve edilen yerlerde denim orijinal indigo rengini beklendiği gibi korumuş ancak diğer rezerve teknikleri kadar koyu tonda koruyamamıştır, açıkta kalan yerler ise ağartma yöntemi ile renk değişimine uğratılmıştır. İpler ile sıkıca bağlanıp bürzürülerek sıkıştırılmış olan alanlar pilise şeklinde form kazanmıştır.

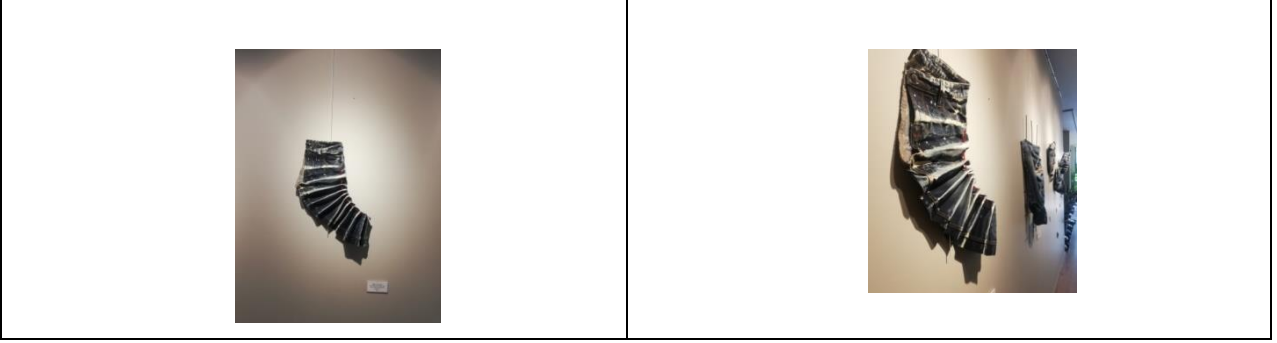
Şekil 10. Hande Bilvar, 2020, "Bağlam", denim kumaş, 34x33x20cm

Şekil 10'daki görselde yer alan çalışmada, araştırmancının ana konusu olan denim kumaşın yüzeyinde deney 5'in aşamalarında yer alan bürzürme ve renk açma teknikleriyle doku elde edilmiştir. Denim kumaş

silindir çevresine sarılıyken deney 3'ten ilham alınarak, sertleştirici tutkal yardımıyla pilise etkisi sabitlenmiş ve silindir formu bozulmadan üç boyutlu olarak form kazandırılmıştır. Deney 5'te uygulanan tekniğe ek olarak deney 3'te kullanılan kimyasal (PVA esaslı monte tutkalı) yardımı ile denim kumaşına kazandırılan üç boyutlu hacimsel form, kumaş görüntüsünden uzaklaşarak, sert yapısıyla mekânın zemininde dik durabilen bir esere dönüşmüştür.

Şekil 11. Hande Bilvar, 2020, "Bağlam", denim kumaşı, 34x33x20cm

Şekil 12. Hande Bilvar, 2021, "Bağ / Connection" Denim Pantolon, İplik, Karışık Teknik / Denim Pant, Yarn, Mixed Technique 65x40x 7cm

Şekil 12 de sunulan eser Deney 5 den ilham alınarak, büzme yerine katlama tekniği kullanılıp, hypo ile ağartma ve porselenleştirme tutkalı ile sabitleme işlemi uygulanmıştır. Bu şekilde denim kumaşından dikilmiş kaba bir görünümde olan pantolondan, zarafetin simgesi yelpaze formuna geçiş yapılarak madde-anlam zıtlığı vurgulanmıştır.

SONUÇ

Sanatçıların türlü malzeme ve teknik arayışları yüzyıllarca süregelen ve sadece resim sanatında değil diğer sanat disiplinlerinde de farklı malzeme arayışları sonucunda farklı disiplinlere ait teknik ve malzemeleri ortak paydada buluşturularak yeni ve karma tekniklerle eser oluşturma çalışmaları plastik sanatlarda sanatçılara daha özgür ve çeşitli ifade olanakları sağlamıştır.

Tekstilin, gerek doğal gerekse endüstriyel ürünlerinin disiplinler arası kullanımına bakıldığında, birçok farklı alanda en çok kullanılan malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Resim sanatının içine girmesinin yanında heykel, seramik, grafik ve hatta fotoğraf sanatı ile tekstil sanatının bir araya gelerek disiplinler arası etkileşimde çok başarılı örnekler görülmektedir.

Denimin sanat alanında kullanımı araştırıldığında üç boyutlu örneklerine az rastlanmıştır ve çoğunlukla iki boyutlu resimsel kullanımlarda ana malzeme ya da yardımcı malzeme olduğu gözlenmiştir.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında yapılan uygulamalarda, denim kumaşı üzerinde geleneksel biçimlendirme teknikleri kullanılarak sanatçılara üç boyutlu eserler oluşturma sırasında yaratıcılığını en üst düzeyde kullanabileceği olanakları araştırmak üzere deneyler yapılmıştır. Bu deneylerde kesme, yapıştırma, büzme, delme, bağlama gibi klasik biçim arayışları kullanılan yöntemler arasındadır. Araştırma yapılan deneyler sonucunda; denim kumaşın geleneksel yöntemler kullanılarak boyut kazandığı tespit edilmiştir.

Deney 1’de seramik kili kullanılarak çeşitli denemeler ile denim kumaşına üç boyut kazandırılmış ve deney 2’de de porselenleştirme tutkalı olarak satın alınan kimyasal ile denim yüzeyinde porselen parlaklığı elde edilmiş ve deney 3’deki gibi dik durabilme özelliği kazandırılmıştır.

Deney 3’te çeşitli sertleştiriciler ve tutkallar ile sıvıya boyanan denim kumaşları kalıplar etrafına sarılıp kurutularak, kalıptan çıkartıldıktan sonra formunu koruyarak tek başına, destekleyici malzeme olmadan yüzeyde dik durabildiği tespit edilmiştir.

Deney 4 ve 5’te geleneksel bağlama batık yöntemi kullanılarak denim kumaşı çeşitli şekillerde bağlanmış, ancak boyamak yerine ağartma kimyasalı olan hypoklorit kullanılarak renk açma ve tonlama denemeleri yapılmıştır. Deneyler sonucu başarılı olarak kayıt altına alınmıştır.

Yapılan deneyler sonucunda, denim kumaşlarından oluşturulan üç boyutlu eser görsellerine yer verilmiştir. Her eserin hangi deneyin ya da deneylerin sonucunda oluşturulduğu belirtilmiştir. Kıl ve tutkalın denim kumaşına tek başına ve birlikte kullanımı sayesinde boyut kazandırabildiği ancak bu boyutlandırma sırasında destekleyici bir kalıba gereksinim duyulduğu gözlenmiştir.

Deneyler küçük boyutlarda yapılmış olmasına karşın sanat eseri oluştururken büyük boyutlu çalışmalarda da olumlu sonuçlar vermiş ve denim kumaşı tek başına istenen formda sergilenebilmiştir.

Araştırma içeriğinde oluşturulması hedeflenen, iki ve çok boyutlu deneysel tasarımların, resim, mimari ve heykel sanatlarıyla etkileşim içinde olduğu görülmüş ve disiplinler arası çalışmalarda tekstilin yeri ve önemi araştırılarak denimin sanat malzemesi olarak plastik sanatlardaki konumu ortaya çıkartılmıştır.

Bu araştırmanın, sadece denimde üç boyutluluk üzerine çalışan tasarımcılara değil, güzel sanatlar eğitimi alan tüm tekstil ve moda tasarımı öğrencilerine belirli bir malzeme ile çeşitli yüzey etkilerinin oluşturulması aşamasındaki uygulama ve sonuçlarını görerek yaratıcılıklarına katkıda bulunacağı ve kaynak oluşturması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2005). *Denim kumaş hatalarının optimizasyonuna yönelik çözüm önerileri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akkaya, M. Ş. (1999). Denim dokuma tekniği. *Tekstil Teknik Dergisi*, 12(21).
- Begiç, H. N., Öz, C. ve Kaya, R. (2018). Sınıfsız bir giysi olarak denim. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 1(1), 16-24.
- Çalışlar, İ. ve Güney, Ö. (2000). *Raftan önce-raftan sonra* (Cilt 1). Mavi Jeans Yayınları.
- Çelikten, F. (2019). *Sanayi devrimi sonrası resim sanatında malzeme kullanımı ve ifade biçimleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Huiguang, Z., Lv, L. ve Zhang, J. (2007). *Delirious denim*. Southbank Publishing.
- Kaplan, A. Ö. ve Ercan, S. (2011). Yaratıcı düşünme tekniklerinden sinektik uygulamasına örnek bir çalışma: çocuğun gözünde yaratıcılık. *International Journal of Human Sciences*, 8(2), 709-720.
- Kara, G. (2019). *Farklı lif içeriklerine sahip denim kumaşların yapısal parametrelerle bazı yüzey özellikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kaynak kişi: Sırlıbaş, Serdal (2018). BOSSA Ticaret ve Sanayi İşletmeleri TAŞ, Ar-Ge Müdürü.
- Ordenim. (2005). Ordenim broşürü. İstanbul
- Pastoureau, M. (2005). *Mavi bir rengin tarihi*. İmge Kitapevi.
- Scott, J. (2007). *Textile perspectives in mixed media sculpture*. The Crowood Press Ltd.
- Wickman, F. (2012). Working man's blues: Why do we call manual laborers blue collar? *Slate*. <https://slate.com/business/2012/05/blue-collar-white-collar-why-do-we-use-these-terms.html>